

107143

T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Vakfiyelerine Göre

XV. YUZYIL BURSA VAKIFLARI

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

MASTER TEZİ

Hazırlayan

Samettin BAŞOL

107143

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Yasemin DEMİRCAN

Ankara 2001

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

.....ait.....
.....adlı çalışma, jürimiz tarafından
.....
Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Bu çalışmada XV. yüzyılda (H.802-906/M.1400-1500) Bursa'da kurulmuş olan vakıflar, vakıfların kurulma ve hizmet şartları, amaçları, aynı zamanda şehre olan etki ve sonuçları ele alınmıştır. Bunlardan başka, bölgede kurulan vakıfların Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında devlete başkentlik yapmış olan Bursa şehrinin gelişmesinde üstlenmiş olduğu fonksiyonlar araştırılmıştır. Ayrıca vakıfların, şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında yapmış olduğu etkiler de incelenmiştir. Şehirdeki vakıf eserlerin ve külliyelerin niteliğinin gözler önüne serilebilmesi aynı zamanda bu yapıların şehrin fizikî çehresine, mahalle ve şehir oluşumuna etkilerinin incelenmesi, bu araştırmanın başlıca amaçları arasında yer almıştır.

Bu tez çalışmasında, Bursa'ya ait yapılan araştırmalarda çeşitli yönleriyle ele alınan şehir eserleri, Osmanlı vakıf müessesesi çerçevesinde incelenmiş ve XV. yüzyıl Bursa yapıları ve vakıfları, tespit edilebilen özellikleri ile genel olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamıza mekân olarak Bursa şehrini seçmemizin sebepleri şöyle açıklanabilir:

Bursa'nın alınmasıyla Osmanlı Beyliği, yarı göçebe bir uç beyliği niteliğinden sıyrılarak, bir başkentten yönetilen, sınırları ve yerleşik halkı bulunan, ülkeyi koruyan ve genişleten düzenli bir ordu ve yönetim örgütü ile gerçek bir devlet haline gelmiştir. Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk fethettiği bölgelerden biri olması ve kısa sürede gelişerek devletin ticarî ve kültürel hayatında önemli bir konuma yükselmesi bu özellikleri ile de

diğer Osmanlı şehirlerine örnek teşkil etmesi bu bölgeyi çalışma alanı olarak seçmemizde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda ulaştığı noktaya geliş sürecinde, birçok fikrî ve fizikî atılımların gerçekleştiği bir başkent olan Bursa, her yönüyle Osmanlı tarihinin ilk basamağını teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti üzerinde yapılacak bir araştırmada, çeşitli kurumların ve devlet teşkilâtının ilk defa kurulduğu Bursa'nın önemli bir örnek oluşturduğu şüphesizdir.

Osmanlı vakıfları ve vakıf araştırmaları gibi henüz tamamlanmamış geniş bir konuda ise Osmanlı vakıf kurumunun başlangıcını ve gelişme dönemlerini içeren Bursa şehri daha da önem kazanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Bursa'da, padişah, devlet adamları ve halkın vakıf kurumlarına ilgisi ve kurulan yeni vakıf kurumlarının devlete olan etkisinin incelenebilmesi özelliği ile de Bursa dikkat çekici bir merkez konumunda olmuştur.

Bursa fethedildiği sırada sadece bir kale-şehir durumunda bulunurken, XIV. yüzyılda düzlüğe yayılmış ve tamamen Osmanlı-Türk şehri olarak hisar dışında kurulmuştur. Gelişmesini XV. yüzyılda tamamlamış görünmektedir. Orhan Gazi'den itibaren hemen her sultan zamanında bir semtin çekirdeği oluşturularak ya da bir önceki sultanın bir külliyesi civarı şenlendirilerek şehir klâsik hâlini almıştır. Bu hâliyle de Bursa tam anlamı ile klâsik bir Osmanlı-Türk şehridir. Bu yüzden Osmanlı şehirlerinin fizikî, ekonomik ve sosyal dokusu ile şehirlerin yapısı ve özelliklerinin araştırılması ve şehirlerdeki vakıf kurumlarının şehir dokusuna katkısının saptanması açısından Bursa iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bursa'nın tüm bu sayılan yönleri yanında, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinden kalma birçok vakıf yapıyı, tarihî ve kültürel dokuyu diğer şehirlere göre daha fazla koruması ve bu özelliğini günümüzde de devam ettiriyor olması, bu bölgeyi araştırmamızda önemli bir etken olmuştur.

Ayrıca Bursa şehrinin ilgili dönemde bir ticaret merkezi olmasından dolayı buradaki vakıfların, şehrin ticaret ve ekonomisine olan katkılarını bulmada bizlere diğer şehirlere oranla daha fazla bilgi verebileceği düşünülmüştür.

Yukarıda sayılan sebeplerden hareketle Hüdâvendigâr vilâyetinin merkezi konumunda olan ve Osmanlı Devleti'ne bir dönem başkentlik yapmış Bursa şehrinin, Osmanlılar açısından önemini belirtmek, araştıracağımız vakıflar sayesinde şehrin sosyal ve kültürel yapısını inceleyerek şehir ve müessese tarihi çalışmalarına katkıda bulunmak, ayrıca Türk-İslâm kültürünün önemli müesseselerinden biri olan vakıf müessesesinin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş yıllarındaki inkişâfını ve kuruldukları bölgede üstlendikleri hizmetleri ortaya çıkarabilmek amacı ile böyle bir çalışma yapmaya gerek duyulmuştur.

Belirttiğimiz bu sebeplerden dolayı Osmanlı-Türk kültürü ve sosyal hayatının önemli bir unsuru olan vakıflar, Bursa merkez ölçeğinde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz; Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Üçüncü Bölüm ve Sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmuştur.

Giriş kısmında, vakıf kurumunun tanım, işleyiş ve fonksiyonlarına ait bilgiler verilmiş, bunun yanında çalışmamızda yararlanılan her türlü kaynak ve araştırmalar kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde; Bursa’da ilgili dönemde vakıf kuran kişiler incelenmiş, bu kişilerin sosyal statüleri, görevleri, ne tür vakıf ve yapılar kurdukları, vakıf kurucularından kaçının erkek ve kaçının kadın oldukları belirtilmiştir.

İkinci bölümde; Bursa’da kurulan vakıflar ve vakıf yapılar hizmet amaçlarına göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan bu vakıflar ve vakıf eserler ilgili başlıklar altında tek tek açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; Bursa şehrinin fiziki çehre, eğitim, ticaret, kültür gibi çeşitli yönlerden gelişmesinde vakıfların üstlendiği rol araştırılmaya çalışılmış, ortaya çıkan sonuçlar sayısal veri ve örnekler ile açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde ise; Bursa ve şehirdeki vakıflar konusunda bu çalışmanın bütününden elde edilen sonuçlar verilerek, böyle bir çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamın her safhasında bana yardımcı olan, ilgi ve bilgilerini esirgemeyen hocalarım Doç.Dr. Yasemin DEMİRCAN Hanımefendiye ve Yard.Doç.Dr. Hamza KELEŞ Beye şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmalarım sırasında bana her türlü imkan ve kolaylık sağlayan arşiv görevlilerine de teşekkürü bir borç biliyorum.

Samettin BAŞOL

Ankara - 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	xiii
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ.....	xv

GİRİŞ

VAKIF KURUMU KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I.VAKFIN TARİFİ VE MAHİYETİ.....	1
II.KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	5
A-KAYNAKLAR.....	5
1-Vakfiyeler.....	5
a) Vakıflar Genel Müdürlüğündeki Bursa Vakfiyeleri.....	9
b) Bursa Şeriye Sicillerinde Yer Alan Bursa Vakfiyeleri..	10
c) Başbakanlık Osmanlı Arşivi İle Diğer Arşivlerdeki Bursa Vakfiyeleri.....	11
2-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivinde Bursa Vakıfları İle İlgili Defterler (Tahrir Defterleri)	15
3-Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Anıt Eser Arşivinde Bulunan Kayıtlar Ve Resimler.....	17
4-Kronikler Ve Biyografik Eserler.....	17

B-ARAŞTIRMALAR.....	18
1-Kitaplar.....	18
2-Tezler.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUCULARINA GÖRE XV.YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I.SOSYAL STATÜLERİNE GÖRE BURSA VAKIF KURUCULARI23

A-DEVLET ERKANININ KURDUĞU VAKIFLAR.....	25
1-Selâtin (Padişah) Vakıfları.....	29
2-Örfiye (Seyfiye) Sınıfının Kurduğu Vakıflar.....	33
3-İlmiye Sınıfının Kurduğu Vakıflar.....	34
4-Saray Mensuplarının Kurduğu Vakıflar.....	37
B-REAYANIN KURDUĞU VAKIFLAR.....	39

II.CİNSİYETLERİNE GÖRE BURSA VAKIF KURUCULARI.....42

A-ERKEKLER TARAFINDAN KURULAN VAKIFLAR.....	42
B-KADINLAR TARAFINDAN KURULAN VAKIFLAR.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE XV.YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I.VAKIFLARIN GÖRDÜĞÜ ÇEŞİTLİ HİZMETLER.....46

II.EĞİTİM ÖĞRETİM AMACI İLE KURULAN VAKIFLAR.....50

A-SIBYAN MEKTEPLERİ.....52

1-Mahmud Bey Mektebi.....54

2-Başçı İbrahim Mektebi.....56

3-Hundi Hatun Mektebi.....60

4-İvaz Paşa Mektebi.....63

B-MEDRESELER.....65

1-Yıldırım Medresesi.....68

2-Vaiziye Medresesi.....74

3-Eyne Bey Medresesi.....75

4-Yeşil Medrese.....77

5-Hacı İvaz Paşa Medresesi.....81

6-Molla Fenarî Medresesi.....86

7-Muradiye Medresesi.....89

8-İsa Bey Medresesi.....92

9-Sarrafiye (Hoca Muslihiddin) Medresesi.....96

C-ZAVİYELER.....98

1-Ebu İshak Kazeruni Zaviyesi.....100

2-Çandarlı Zade Ali Paşa Zaviyesi.....102

3-Bedreddin Pars Bey Zaviyesi.....106

4-Emir Sultan Zaviyesi.....	107
5-Hacı Halife Zaviyesi.....	110
D-KÜTÜPHANELER.....	111
1-Umur Bey Kütüphanesi.....	111
2-Molla Yegan Kütüphanesi.....	112
III.DİNİ HİZMET AMACIYLA KURULAN VAKIFLAR.....	114
A-CAMİLER.....	114
1-Yıldırım Camii.....	115
2-Ulu Cami (Cami-i Kebir).....	116
3-Yeşil Cami.....	118
4-Molla İsa Bey Fenari Camii.....	120
5-Muradiye Camii.....	121
6-Umur Bey Camii	122
7-Başçı İbrahim Camii.....	125
8-Emir Sultan Camii.....	126
B-MESCİDLER.....	129
1-İvaz Paşa Mescidi.....	130
a)İmadiye Mescidi.....	130
b)Hasan Paşa Mescidi Yanındaki Mescid.....	130
2-Molla Fenari Mescidi.....	131
3-İmaret-i İsa Bey Mescidi.....	132
4-Molla Yegan Mescidi.....	133
5-Selçuk Hatun Mescidi.....	135
6-Hoca Muslihiddin Mescidi.....	138
7-Cidde Mescidi.....	139

C-TÜRBELER.....	140
1-Yıldırım Türbesi.....	141
2-Yeşil Türbe.....	142
3-Sultan II. Murad Türbesi.....	143
4-Emir Sultan Türbesi.....	144

D-TİLAVET-İ HATİM, TİLAVET-İ CÜZ VE TEHLİL VAKIFLARI

1-Subaşı Eyne Bey Vakfı.....	145
2-Sultan Yıldırım Bayezid Han Vakfı.....	146
3-Hacı İvaz Paşa Vakfı.....	147
4-Sultan II. Murad Vakfı.....	148
a)Hatm-i Şerif Vakfı.....	148
b)Tehlil Vakfı.....	148
5-İsa Bey b. Bayezid Paşa Vakfı.....	149
6-Umur Bey b. Timurtaş Bey Vakfı.....	149
7-Başçı İbrahim Vakfı	150
8-Molla Yegan Vakfı.....	150
9-Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı.....	150
10-Sultan Selçuk Hatun Vakfı.....	151
11-Mahmud Bey b. Ali Bey Vakfı.....	151
12-Hacı Kemalettin İsmail b. Hacı Mürvet Vakfı.....	152
13-Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi Vakfı.....	152
a)Tilavet Vakfı.....	152
b)Tehlil Vakfı.....	152
14-Hundi Hatun bnt. Karacabey Vakfı.....	153
15-Mevlana Ali Çelebi Vakfı.....	153

IV.SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM AMACIYLA KURULAN VAKIFLAR154

A-DARÜŞŞİFALAR.....154

1-Yıldırım Darüşşifası.....154

B-İMARETLER.....156

1-Yıldırım İmareti.....157

2-Yeşil İmareti.....159

3-Muradiye İmareti.....161

4-İsa Bey İmareti.....163

5-Emir Sultan İmareti.....164

6-Selçuk Hatun İmareti.....165

C-YEMEK PİŞİRİLMESİ VE DAĞITIMI HİZMETLERİNE YÖNELİK VAKIFLAR.....166

1-Hacı İvaz Paşa Vakfı.....167

2-Erhundu Şah Hatun Vakfı.....167

3-Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı.....168

4-Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi Vakfı.....168

Ç-KİMSESİZ ÇOCUKLAR VAKFI.....168

1-Başçı İbrahim Vakfı.....169

D-MÜHTEDÎ FONU VAKFI.....169

1-Hacı İvaz Paşa Vakfı.....169

E-AĞAÇ DİKİLMESİ VAKFI.....170

1-Sultan Selçuk Hatun Vakfı.....170

F-HAMAMLAR.....	170
1-Eyne Bey Hamamı.....	171
2-Muradiye Hamamı.....	172
3-Tavuk Pazarı Hamamı (Yeni Hamam).....	173
V.AİLEVİ (EHLÎ)VE YARI AİLEVİ VAKIFLAR.....	173
A-AİLEVİ (EHLÎ) VAKIFLAR.....	173
1-Şerefüddin Yakub Bey b. Abdullah Vakfı.....	173
2-Hatice Hatun bnt. Bayezid Paşa Vakfı.....	174
3-Hasan Ağa b. Abdullah Vakfı.....	175
4-Ayas Bey b. Yusuf Vakfı.....	176
B-YARI AİLEVİ VAKIFLAR.....	177
1-İsa Bey b. Bayezid Paşa Vakfı.....	177
2-Molla Yegan Vakfı.....	177
3-Sultan Selçuk Hatun Vakfı.....	178
4-Timurtaş Paşazade Mahmud Bey Vakfı.....	178
5-Mevlana Ali Çelebi Vakfı.....	179
6-Başçı İbrahim Vakfı.....	181
7-Hacı Kemalettin İsmail b. Hacı Mürvet Vakfı.....	182
8-Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi Vakfı.....	182
9-Hoca Peri b. Abdüllatif Vakfı.....	183
10-Hacı İvaz Paşa Vakfı.....	183
11-Umur Bey b. Timurtaş Paşa Vakfı.....	184
VI.HAREMEYN VAKIFLARI.....	184
1-Hacı İvaz Paşa Vakfı.....	186

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA ŞEHRİNİN GELİŞMESİNDE XV.YÜZYIL BURSA VAKIFLARININ ROLÜ

I.FİZİKÎ ÇEHRE, İMAR VE İSKÂN BAKIMINDAN BURSA VAKIFLARI.....187

A-FİZİKÎ ÇEHRE YÖNÜNDEN VAKIFLAR.....187

B-İMAR YÖNÜNDEN VAKIFLAR.....191

II.TİCARİ VE EKONOMİK YÖNLERDEN BURSA VAKIFLARI...196

A-TİCARİ BAKIMINDAN VAKIFLAR.....196

B-EKONOMİ AÇISINDAN VAKIFLAR.....199

III.EĞİTİM VE KÜLTÜR AÇISINDAN BURSA VAKIFLARI.....207

A-EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNÜNDEN VAKIFLAR.....207

B-KÜLTÜREL YÖNDEN VAKIFLAR.....212

SONUÇ.....213

KAYNAKÇA.....223

EKLER

Ek 1: Vakfiye Örnekleri

Ek 2: Fotoğraflar

Ek 3: Harita

ÖZET

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
b.	Bin-ibn
BCVD.	Bursa Civarındaki Vakıflar Defteri
bnt.	Binti
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS.	Bursa Şeriye Sicilleri
bkz.	Bakınız
BVBM.	Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü
DEA.	Defter-i Evkâf-ı Amme
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
HL.TD.	Hüdâvendigâr Livâsı Tapu Defteri
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İFM.	İktisat Fakültesi Mecmuası
KKA.	Kuyûd-ı Kadime Arşivi
M.	Miladi
MVAD.	Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri
No.	Numara
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı

THTD.	Türk Hukuk Tarihi Dergisi
TKGM.	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TOEM.	Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası
TTK.	Türk Tarih Kurumu
UÜ.	Uludağ Üniversitesi
vb.	Ve benzeri
VD.	Vakıflar Dergisi
VGMA.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VK.	Vakfiyeler Kataloğu
vs.	vesâir

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablo 1: Vakfiyelerin Tanzim Tarihleri, Vâkıfları, Cihetleri ve Bulunduğu Yerler.....	15
Tablo I.1: Bursa'da Vakıf Kuran Erkekler ve Kadınlar.....	43
Tablo I.2: Vakıf Kuran Kadınların Vakıf Yaptıkları Kurumlar ve Vakıf Türleri.....	44
Tablo II.1: Hizmet Amaçlarına Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları.....	49
Tablo II.2: Sultan Yıldırım Bayezid'in Yıldırım Külliyesi İçin Vakfettiği Gelir Kaynakları.....	72
Tablo II.3: Yıldırım Medresesi Görevlilerinin Aldığı Ücret ve Yardımlar.....	73
Tablo II.4: II. Murad Vakfının Genel Personeli ile Muradiye Medresesinin Görevlileri ve Bu Görevlilerin Aldığı Ücretler ve Yardımlar.....	92
Tablo III.1: Bursa'da İmar Faaliyetlerine Katılan Gruplar ve Bu Grupların Yaptıkları Yapılar.....	193
Tablo III.2: Bursa'da XV. Yüzyılda Vakfedilen Dükkanlar ve Türleri.....	198
Tablo III.3: Bursa Vakıflarında Görev Yapan Personel, Sayıları ve Aldıkları Ücretler.....	201
Tablo III.4: XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Gelir Kaynakları I...203	
Tablo III.5: XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Gelir Kaynakları II..204	
Tablo III.6: Hayrî, Ailevi ve Yarı Ailevi Oluşları Yönünden XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları.....	206
Tablo III.7: XV. Yüzyıl Bursa Vakıf Kurucularının Kurdukları Hatim, Cüz Tilaveti ve Tehlil Vakıfları.....	214
Şekil I.1: Askeri Sınıf ve Reaya Üyelerinin Kurduğu Vakıf Sayıları.....	27
Şekil I.2: Sosyal Statülerine Göre Bursa'da Vakıf Kuran Gruplar.....	42

GİRİŞ

VAKIF KURUMU VE KAYNAKLAR

I. VAKFIN TARİFİ VE MAHİYETİ

İnsanoğlunun yaradılışında olan beraber yaşama ve yardımlaşma duygusu, ilkçağlardan itibaren kendini göstermiş, İslâmiyet'in gelişinden sonra da gelişmiş bir sosyal kurum olan vakıf kurumunu ortaya çıkarmıştır. Çok uzun bir döneme damgasını vuran, Osmanlı Devleti zamanında büyük bir gelişme gösteren ve günümüze kadar ulaşan bu vakıf kurumunun mahiyeti nedir? Önce bu konu üzerinde kısaca durmak gerekir.

İslâm toplumunun hayat tarzında idârî teşkilâtlanmadan iktisadî gelişmeye, toplumsal yapıdan kültürel zenginliğe kadar her bir unsura etki eden öyle kuruluşlar vardır ki, bunlar devletlerin ve milletlerin yapısında etkili olan bir çok kuruma kaynaklık etmişlerdir.¹ İslâm ve Türk dünyasında hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelen vakıf; Türk tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış olan dinî, hukukî ve toplumsal bir müessese olmuştur.² Bir kişi mülkiyetine sahip olduğu menkûl veya gayrimenkûl mallardan bir kısmını veya onların tamamını, Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın

¹ İsmail KURT: "Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları", XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Editör: Abdülkadir Özcan, (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 501.

² Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", İA. XIII (İstanbul 1982), 153; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrât Sistemi", Osmanlı, 5, Editör: Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 17; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "İslâm'da Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, XIV (İstanbul 1990), 19; Fuad KÖPRÜLÜ: "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", VD. II (Ankara 1942), 1; Hüseyin SALEBCL: "Tarih Boyunca Vakıflar", II. Vakıf Haftası (Ankara 1984), 108.

her hangi bir ihtiyacını gidermek üzere dînî, hayrî ve içtimâî bir gaye için sonsuza kadar tahsis ederse, malını vakfetmiş, yâni bir vakıf kurumu kurmuş olur.³

Vakıf, Arapça bir sözcük olup, sözlükte durma, durdurma, hareketten alıkoyma ve hapsedme anlamlarına gelmektedir.⁴ Hukukî bir sözleşme yönü bulunan vakfın terim olarak anlamı ise; bir kişinin taşınır veya taşınmaz mallarını, hiçbir dış etki altında kalmadan, sırf kendi rıza ve isteğiyle mülkiyetinden çıkarıp, Allah'a yakın olma (kurbiyyet) ve hayır gayesiyle yine kendisi tarafından belirtilen dînî, hayrî ve toplumsal şart ve hizmetlerin yerine getirilmesi için ebedî olarak tahsis etmesi işidir.⁵ Bu durumda sahibi bulunduğu bir mülkû isteyerek ve zaman sınırlaması olmadan toplumun yararına tahsis eden, diğer bir deyişle vakfeden kimseye (vakıf kuran kişiye) "vâkıf" denmektedir.⁶

³ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları...", a.g.m., 17.

⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., 153; KURT: "Vakıf Müessesesi...", a.g.m., 501.

⁵ Son On Yılda Vakıflar 1980-1990, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990), 5; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., 154. Çeşitli İslam hukukçuları ve vakıf araştırmacıları vakfın birbirine yakın ve değişik tanımlarını vermişlerdir. Bkz. Ömer Hilmi EFENDİ: İthafül Ahlaf Fi Ahkamil Evkaf, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977), 13; Ömer Nasuhi BİLMEN: Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu, IV (İstanbul 1967), 299; M.Reşid BELGESAY: "Vakıf", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, X (İstanbul 1954), 131; Şemseddin SAMİ: Kamus-ı Türkî, (İstanbul 1995), 1496; Ahmed AKGÜNDÜZ: İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 76-78; Nazif ÖZTÜRK: Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar (Ankara 1983), 27; Nazif ÖZTÜRK: Elmalı M. Hamdi Gözüyle Vakıflar (Ankara 1995), 49-50; Nazif ÖZTÜRK: Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi (Ankara 1995), 21; Mehmet Zeki PAKALIN: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III (İstanbul 1993), 577; Ali Himmet BERKİ: Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, (Ankara 1966), 54.

⁶ M.Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 577; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., 153.

Vakfiye ise; vakıf kuran kişinin vakfına ait mal varlığı, yönetim esasları gibi şartlarını belirttiği ve hakim (kadının) bu konudaki kararını ve onayını içeren belge hakkında kullanılan bir terimdir.⁷

Vakıf hukukunda vakıf sözleşmesinin asıl konusunu “mekuf” oluşturur. Mekuf; vakıf kurucunun vakfiyesinde vakfettiğini belirttiği menkul ya da gayri menkullerdir. Mekuf, özelliklerine göre genelde iki bölümde incelenmektedir. Bizzat kendisinden yararlanılmak üzere vakfedilen bina ve kurumlara “müessesat-ı hayriye” veya “hayrat” denmiştir.⁸ Bu bina ve kurumların fiziksel olarak yaşaması, düzenli bir şekilde işlemesi ve topluma sürekli hizmet sunması için vakfedilen gelir kaynaklarına ise “akar” veya “asl-ı vakıf” adı verilmiştir. Vakfedilen gelir kaynakları işletilir ve elde edilen gelirler hayır kurumlarına veya doğrudan doğruya fakirlere verilir. Bunları, işletilerek elde edilecek geliri bir hayır cihetine şart edilen vakıf mallar diye tarif etmek de mümkündür.⁹

Yukarıda vakıf kurumuna ait önemli terimler açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki vakıf terimi; hem

⁷ M.Zeki PAKALIN: 1993, a.g.e., III, 576; A.Himmet BERKİ: a.g.e., 57; Mehmet ŞEKER: “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, Erciyes Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, VIII (1993), 1.

⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Vakıf”, a.g.m., 156; Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, VD, XX (Ankara 1988), 404; AKGÜNDÜZ: a.g.e., 280. Kendisinden yararlanan vakıflar arasında; mabedler, medreseler, mektepler, imaretler, zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, köprüler, hastahaneler, çeşmeler ve sebiller bulunmaktadır. Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Vakıf”, a.g.m., 156.

⁹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Vakıf”, a.g.m., 156; Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Türk Kültür Sistemi...”, a.g.m., 404; Ahmed AKGÜNDÜZ: a.g.e., 284-285; A.Himmet BERKİ: a.g.e., 2. Akar adı verilen ve vakfedilen bu gelir kaynakları arasında; araziler, bazı köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bahçeler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkanlar veya iktisadi gaye için yapılmış başka yapılar gibi gayri menkuller ve hayvan derisi, gemi, nakit para gibi menkuller görülmektedir. Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Vakıf”, a.g.m., 157.

hukukî bir sözleşme ile kurulan kağıt üzerindeki vakıf kurumunu, hem mevkuf olarak belirtilen vakfedilmiş menkul ve gayri menkulleri, hem de vâkıf tarafından inşa ettirilmiş cami, mektep, medrese, imaret gibi yapıları kapsamakta ve bu üç anlam için de kullanılmaktadır.

Vakıf hukukunda, vakfedilen şeyler kadar vakıf kurumunda çalışan görevliler de önemlidir. Bu görevliler arasında vakfın idaresini sağlayan, vakfiyede belirtilen şartların yerine getirilmesinden sorumlu bir yönetici kadro bulunmaktadır. Bu yönetici kadro arasında mütevellî, nâzır, kâtip, câbî gibi görevliler yer almaktadır.

Vakıf sahibinin inşa ettirdiği hayrât türündeki yapılarda (mektep, medrese, cami gibi) veya kurduğu çeşitli nitelikteki vakıflarda vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren bir çok görevli bulunmaktadır. Bu görevliler ise vakıf personeli adını almaktadır. Vakıf personeli arasında kurulan vakfın türüne göre müderris, muîd, muallim, imam, müezzin, hatip, vaiz, dersiâm, cüzhan, devirhan, kayyım, bevvâb, ferrâş, kennâs, kandilci, türbedâr, mimar, pasbân, fırıncı, aşçı, tabib, hafız-ı kütüp, gibi görevliler bulunmaktadır.¹⁰

Vakıf kurumu, hayrât türündeki binaları sayesinde toplumun gereksinim duyabileceği birçok kurumsal yapıyı oluşturmuştur. Bu yapılar arasında; eğitim öğretim, sağlık, din, sosyal yardım, ulaşım ve ticaret kurumlarına ait pek çok yapı yer almaktadır. Bu sayede devletin yerine getirmesi gereken bir çok hizmet vakıf kurumu sayesinde gerçekleştirilmiş, halk da ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü vakıf kurumunun sunduğu olanaklardan sağlamıştır.

¹⁰ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf İstilahları Lügatçesi", VD. XVII (Ankara 1983), 55-60; A.Himmet BERKİ: a.g.e. 1-60.

Sonuç olarak vakıf kurumu, çeşitli hukuksal işlemler sonucunda kurulan, idareci ve personel olmak üzere bünyesinde bir çok görevli çalıştıran, eğitim ğretim, sağlık, din, sosyal yardım kurumlarının kurulmasında birinci derecede etkili olan, vâkıfları ve kurumları sayesinde hem devletle hem de toplumla etkileşimde olan çok yönlü ve geniş kapsamlı bir kurumdur.

II. KAYNAKLAR VE ARAşTIRMALAR

A- KAYNAKLAR

Araştırmamızın asıl kaynakları söz konusu dönemde Bursa'da kurulmuş olan vakıfların vakfiyeleridir. Osmanlı Devleti zamanında kurulan vakıfların vakfiyelerinin büyük bir çoğunluğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bunun için bu araştırmada hareket noktası olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde konumuzla ilgili olarak tespit edilen vakfiyeler esas alınmıştır.

Bunlara ek olarak Bursa'ya ait şeriye Sicilleri ve Tapu Tahrir Defterleri de kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Yine bu saydıklarımız dışında dönemin kronikleri, biyografik eserler, makale, monografi ve kitap gibi araştırmalar yararlanılan diğer önemli kaynakları oluşurmaktadır.

1- Vakfiyeler

Bir vakfın hakim tarafından onaylanmış kuruluş belgesine vakfiye denmektedir. Vakfiyeler; mahkemelerde kadıların ve şahitlerin huzurunda düzenlenip, hiç değiştirilmeden mahkeme sicillerine ve vakıf kayıt defterlerine kaydedilmelerinden dolayı,

tarihî kıymeti büyük ve bilgi bakımından güvenilir yazılı belgelerdir. Yine bu belgeler Türk kültür ve medeniyet tarihinin araştırılmasında, Osmanlı toplumsal düzeni ve toplum yapısının incelenmesinde, aynı zamanda sosyo-iktisadî ve dinî hayata hâkim düşünce esaslarının ortaya çıkarılmasında ana kaynak niteliğini taşımaktadırlar.¹¹

Vakıf kurumunun araştırılmasında özel bir önem taşıyan vakfiyelerde genel olarak şu bilgiler yer alırdı:Hz. Allah'a hamd ve Peygambere salât ü selâmdan sonra hayır ve hasenatın sevabı hakkındaki âyetler ve hadisler. Daha sonra vakıf kurmak isteyen kişinin adı ve unvanı. Vakfın hayrât ya da akar türündeki mevkıfları. Eğer, vakıf bir yapı inşa edilmiş ise kurulan bu kurumun nasıl yönetileceği, hangi hizmetleri vereceği, ne tür masraflar yapılacağı, kurumda kaç kişinin hangi görevlerle çalışacağı, bu kişilere ne kadar ücret verileceği ve bu ücretlerin nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı. Kurulan vakfın gelir kaynakları ve bu gelir kaynaklarının nasıl işletilerek gelir elde edileceği. Vakıftan kimlerin ne şekilde yararlanacağı. En sonunda da vakfiyenin tescil tarihi, bu durumu onaylayan ve şahit olan kişilerin adları bulunurdu¹².

Tarihimizin belirli bir dönemini ve özellikle o dönemin sosyo- kültürel yapısını incelemeye karar verdiğimizde , o dönemde yaşayan insanlar için nelerin niçin önemli olduğunu, onların düşünce ve kavrayış yapılarını, dünya görüşlerini ve çevrelerine bakış tarzlarını bilmemiz gerekir. İnsanların gerçek

¹¹ Son On Yılda Vakıflar: a.g.e., 5.

¹² A.Himmet BERKİ: a.g.e., 57; M.Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 576; Mehmet ŞEKER: İslâm'da Sosyal Dayanışma Müessesesi, (Ankara 1984), 99; Son On Yılda Vakıflar: a.g.e., 6.

mânâda hangi düşüncelerle hayır müesseseleri kurduğunu keşfedemeden¹³ vakıf müessesesinin anlaşılması bir hayli zordur.

O hâlde insanları vakıf yapmaya iten temel düşünce yapıları ve kültürel değerleri nelerdir? İşte Osmanlı sosyal hayat düzeninin güzel bir örneği durumunda olan vakıf müessesesinin de anlaşılabilmesi için, bu noktadan hareket etmek yerinde bir karar olacaktır. Bu konu o devrideki insanların düşünce yapılarını, dünya görüşlerini nereden ve nasıl öğreneceğiz sorusunu aklımıza getirmektedir. Bu soru da bizi ilk önce vakıfların her türlü hizmet şartlarının belirtildiği ve aynı zamanda döneminin hukukî, dinî, iktisâdi ve toplumsal yapısı hakkında bilgiler içeren vakfiyelere yöneltmektedir.

Türkiye’de bulunan arşivlerde Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti dönemlerine ait on

¹³ Uzun bir süre Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş olan yabancı seyyah Comte de Bonnovel, Türk toplumunun hayır müesseseleri kurmadaki temel düşüncelerini çözemediği için kendi malından vakıf yapan insanlara “çılgın” tâbirini kullanarak şöyle demiştir. “Verimsiz ağaçların kuraklıktan kurumalarını önlemek amacıyla her gün bir işçiye ücret verip sulamalarını temin için işçilere para vakfedecek kadar çılgın Türklere tesâdüf edilir.” Bu ve bunun gibi olaylar bize, o devirdeki insanları her yönü ile anlamamız gerektiğinin bir göstergesi durumunda olmalıdır.

Hoca Sadettin Efendi, Osmanlı padişahlarının vakıf kurma gerekçelerini şöyle açıklamıştır: “Yolcuların gelip geçtiği, konukların bir nebze durakladığı, herkesin misafir olduğu şu alemde, insanoğlunun ölümsüzlüğü olanaksız, giriştiği işlerin yarım kalmasının, emellerini dokuduğu tellerin bir gün kopmasının olağan olduğu zihinlerde okunduğu halde, adını unutturmayacak ve kendisini hayırla yadettirecek gerekleri hazırlamakta tembellik etmesi, ihmal göstermesi de beğenilir bir tutum değildir. Özellikle padişahlık makamı gibi yüce bir otağda oturan ve Tanrının sonu olmayan nimetlerine erişen kudretli hakanların, keremli sultanların hayır işlerinde, yardım kuruluşlarında kendilerine göre bir parça ihmalkar davranmaları ya da gurura kapılarak günlerini öylece boşu boşuna geçirmeleri, gerçekleri kavramamak gafletini göstermeleri demektir. Onların inançlarından şüphe edilse yeri vardır. /Kendilerine verdiğimiz rızıklardan yerli yerince infak ederler/ hükmü ile sıfatlanmış olan, özünü koruyan kimse için, bu konuya önem vermek, temiz inancın bir gereği olarak kabul edilmelidir. ... Törelere kerem olan Osmanlı sultanları bu gerçeği bilerek onları (vakıfları) kurmuşlar, ülkeleri dolduran mimarları eliyle yeryüzünde nice şanlı ve güzel eserler meydana getirmişlerdir.” Hoca Sadettin EFENDİ: Tacü't-Tevarih,

binlerce vakfiye bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden büyük bir çoğunluğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde¹⁴ yer alırken diğer bir kısmı da Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İstanbul Müftülüğü Arşivi,¹⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi gibi arşivlerle şeriye sicil defterlerinin toplandığı Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden XV. yüzyıl Bursa vakıflarının vakfiyeleri de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiye defterlerinde, Bursa Belediye Kütüphanesi'nde yer alan Bursa Şeriye Sicilleri'nde,¹⁶ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'ndeki Evkâf Defterleri'nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

Haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), II, 99.

¹⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Arşivi'nde 2335 adet kütük defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde yaklaşık olarak 237 500 civarında belge yer almaktadır. Bunlardan 27 019 tanesi vakıfların yasal dayanağı ve temel taşı niteliğinde olan vakfiye ve zeyl vakfiyelerdir. Diğerleri ise ilâm, kayd-ı hakanî, ferman, berat, hüccet, tafsil, hulasa, şart tebdili, tevzin cetveli, irade, Şura-yı Evkaf kararı ile benzeri belge ve kayıtlardan ibarettir. Son On Yılda Vakıflar: a.g.e., 71. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yukarıda belirtilen defter, kayıt ve belgelerin tasnif işlemleri devam etmektedir. Bu arada arşivde bulunan vakfiyelerin otomasyon işlemleri dahilinde bilgisayar ortamına aktarılmalari sürdürülmektedir. Bu çalışmalar çerçevesinde arşivde bulunan vakfiyelerin tercüme ve transkripsiyon işlemleri de yürütülmektedir. Arşiv yetkilileri, yürütülen tasnif ve otomasyon işlemlerinden dolayı arşivde bulunan vakfiye ve diğer belgelerin sayıları hakkında kesin bir rakamın verilemeyeceğini belirtmişlerdir. Zira Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vakfiyelerin istenildiğini, ayrıca tasnif işlemleri sırasında karşılaşılan mükerrer kayıtlı vakfiyeler ile zeyl vakfiyelerin vakfiye sayısını sürekli değiştirdiğini de belirtmişlerdir.

¹⁵ İstanbul Müftülüğü Arşivi'nde, İstanbul Şeriye Mahkemeleri'nde tescil edilmiş olan 9748 adet vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan 128 adet vakfiyenin tarihi belirsiz olup geri kalan 9620'sinin tarihi bellidir. İsmail KURT: "Vakıf Müessesesi...", a.g.m., 529.

¹⁶ Bursa'da bulunan şeriye sicil defterleri, Ankara'daki Milli Kütüphane'ye gönderilmiştir. Fakat Bursa Belediye Kütüphanesi'nde bu defterlerin mikrofilmleri bulunmaktadır.

Araştırmamızda, arşivlerden tespit edip kullandığımız vakfiyelerle ilgili bazı sayısal bilgilere de yer vermemiz doğru olacaktır.

a) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Bursa Vakfiyeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Bursa Vakıf Fihristine¹⁷ göre; Bursa şehir merkezi ile merkez köylerine ait toplam 701 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu vakıfların hepsinin vakfiyeleri bulunmamakla birlikte, arşivde olan vakfiyelerin sayısı 110 civarındadır. Bu vakfiyelerden 28 tanesinin XVI. yüzyıla, 20 tanesinin XVII. yüzyıla, 40 tanesinin XVIII. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.¹⁸

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bursa ile ilgili araştırma dönemimiz olan XV. yüzyıla ait 18 adet vakfiyenin¹⁹ mevcut olduğu görülmüştür.

Bursa'da kurulan vakıflar hakkında bilgi ihtiva eden vakfiyelerin tespit edilmesinde şu metot takip edilmiştir. Araştırma konumuzla ilgili olarak ilk önce Vakıflar Genel

¹⁷ VGMA: Bursa Vakıf Fihristi, no: 2245. Bu defterde kayıtlı bulunan vakfiyelerin sayısı pek sağlıklı görünmese de gözden geçirdiğimiz ikinci bir defter Bursa ve civarına ait toplam vakfiye sayısının 110 civarında olduğunu desteklemektedir. İncelediğimiz ikinci deftere göre Bursa ve civarına ait toplam 119 vakfiye olduğu tespit edilmiştir. VGMA: Bursa ve Civarında Bulunan Vakıflara Ait Vakfiyeler Defteri, no: 2163. (Bu defter bundan sonra dipnotlarda BCVD. şeklinde gösterilecektir.)

¹⁸ Yüzyıllara ait belirtilen vakfiye sayıları, bizim tasnif ve sayımlarımız sonucunda ortaya çıkarılan yaklaşık rakamları ifade etmektedir.

¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyeler ile ilgili referanslar, dipnotlarda önce bulunduğu arşiv, sonra vakfiye defter numarası, defter sayfası ve sayfada yer alan sıra no'su esas alınarak gösterilmiştir. [VGMA: 608/79/95] örneğinde "608" vakfiyenin bulunduğu defter numarasını, "79" vakfiyenin defterdeki sayfa numarasını ve "95" te o sayfada vakfiyenin kayıtlı bulunduğu sıra numarasını göstermektedir.

Müdürlüğü Arşivi ve Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'ndeki Bursa vakfiye fihristleri taranmıştır. Bu araştırmada Bursa merkezine ve XV. yüzyıla ait toplam yirmi dört adet vakfiye tespit edilmiştir.

b)- Bursa Şeriye Sicillerinde Yer Alan Bursa Vakfiyeleri

Osmanlı Devleti döneminde toplumla ilgili dinî ve hukukî bütün anlaşmazlıklar Şeriye Mahkemelerinde kadılar tarafından çözümlenmeye çalışılırdı. Mahkemelerde kadılar tarafından verilen bütün kararlar, toplumla ve yargıyla ilgili hukukî olaylar, görevlendirme yazıları şeriye sicili adı verilen defterlere yazılmakta idi.²⁰ Kadının görevleri arasında vakıf kuran kişilerin vakfiyelerini incelemek ve onaylamak, vakıf binaları kiraya vermek, şayet görevlendirilmiş ise bir vakıfta yöneticilik yapmak ve vakıf işlerini kontrol etmek gibi görevler de yer alıyordu.²¹ Vakıf yapacak kimseler tarafından hazırlanan vakfiye kadı huzurunda şahitlerle birlikte incelendikten sonra kadı tarafından onaylanır ve bu vakfiye metni şeriye sicil defterlerine yazılırdı. Vakfiyenin bir nüshası da vakfı kuran kişiye verilirdi. Vakfiyelerde ortaya çıkan karışıklıklar kadı sicillerine kaydedilen asıl metinden karşılaştırılarak giderilmeye çalışılırdı. İşte hemen hemen kurulan tüm vakıfların kuruluş şartları şeriye sicillerine kaydedildiklerinden dolayı, şeriye sicillerinde kayıtlı olan binlerce vakfiye bulunmaktadır.²² Sicillerdeki bu kayıtlar sayesinde vakıf

²⁰ Ahmed AKGÜNDÜZ: Şeriye Sicilleri I (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), 17.

²¹ Halit ONGAN: Ankara'nın 1 Numaralı Şeriye Sicili (Ankara 1958), XXXIV.

²² İsmail KURT: "Vakıf Müessesesi...", a.g.m., 529.

ve benzeri sosyal ve iktisadî kurumların işlevlerini ayrıntıları ile öğrenmek mümkün olabilmektedir.²³

Osmanlı tarihi araştırmalarında Bursa Şeriye Sicilleri²⁴ özel bir öneme sahiptir. Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması, bu sebeple ilk idari ve hukukî teşkilatlanmanın burada gerçekleştirilmesi ve bu yapılanmanın sicillere yansması, Bursa Şeriye Sicillerinin önemini artırmıştır. Ayrıca Bursa Şeriye Sicillerinin sayı²⁵ ve içerik zenginliği bakımından İstanbul Şeriye Sicillerinden sonra ikinci sırayı alması bu belgelerin değerini artıran diğer bir özelliğidir. Bütün bunların yanında Bursa Şeriye Sicillerinin en önemli özelliği ise; Osmanlı sicilleri arasında en eski tarihli belgelerin bu siciller arasında yer almasıdır.²⁶

Bursa Şeriye Sicilleri'nden, XV. yüzyıla ait vakfiyeler çıkarılarak bu belgelerin değerlendirilmesi sûretiyle bir yüksek

²³ Ahmed AĞÜNDÜZ: Şeriye Sicilleri I, a.g.e., 16.

²⁴ Bursa Şeriye Sicilleri, 1924 yılına kadar Şeriye Mahkemelerinde muhafaza edilmiştir. 1924 yılında Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması ile birlikte Şeriye Sicilleri numaralandırılarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1945 yılında ise bu defterler Bursa Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiş, burada yeni bir sayım numarası verilerek kayda geçirilmiştir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, (Bursa 1993), 5. Daha sonra yapılan yeni bir tasnif çalışması sırasında numaralı defterler bir sisteme bağlı kalınmaksızın, daha çok boy sırasına göre "A", "B", "C", ve "D" şeklinde sınıflandırılmışlardır. Ocak 1991 tarihine kadar Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan sicil defterleri, bu tarihte Ankara'daki Milli Kütüphane'ye taşınmıştır. Osman ÇETİN: Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909), (Ankara 1994), 1-2.

²⁵ Bursa'ya ait olmak üzere toplam 1062 adet sicil defteri bulunmaktadır. Salih PAY: Bursa İvaz Paşa Külliyesi, (Bursa 1996), 21. Bursa Şeriye Sicilleri ile ilgili bir başka bir kaynakta bu defterlerin sayısı 810 olarak belirtilmiştir. Yine bu kaynakta içerisinde vakfiye bulunan ve bulunmayan şeriye sicil defterleri belirtilerek tasnif edilmiştir. Daha sonra da şeriye sicil defterlerinde kayıtlı olan vakfiyeler özet halinde listelenmiştir. Defterin ilk sayfasında "Ali Naci Sevinç tarafından çıkarılan eski mahkeme-i şeriye sicillatının fihristidir" açıklaması bulunmaktadır VGMA: Bursa Mahalli Müzesine Devredilmiş Olan Mülka Mahkeme-i Şeriye Sicil Defterlerinde Kayıtlı Vakıf Vesikalarının Listesi, defter no:1764.

²⁶ Bursa Şeriye Sicilleri arasında en eski tarihi taşıyan siciller şu defterlerde yer almaktadır. A 199/208 860-890/1455-1485; A 1/1 860-900/1455-1494; A

lisans tezi çalışması yapılmıştır.²⁷ Bu sebeple şeriye sicillerinden çalışılan bu vakfiyeler bizim tezimizde kullanılmayarak tekrar incelemeye tâbî tutulmamıştır. Fakat daha önce hazırlanan bu çalışmada kullanılmadığı görülen ve şeriye sicil defterlerinde tespit edilen 7 adet vakfiye²⁸ araştırma kapsamına alınmıştır. Böylece şeriye sicillerinden elde edilen toplam 7 adet vakfiye kaynak olarak kullanılmıştır.²⁹ Bu vakfiyelerden 2'si, bizim Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde ettiğimiz vakfiyelerle aynı içeriği taşımaktadır.³⁰ Geriye kalan 5 adet sicil-vakfiye ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiye defterlerinde kayıtlı olmayan yeni vakfiyelerdir.

c)-Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Diğer Arşivlerdeki Bursa Vakfiyeleri

Araştırmalarımız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bursa ile ilgili 7 vakfiye³¹ tespit olunmuştur. Bu vakfiyeler de değerlendirilmeye dahil edilmiştir.

2/2 867-868/1462-1463. Osman ÇETİN: "Sicillere Göre Bursa'da...", a.g.e., 1.

²⁷ Yakup TUNCER: Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992). Bu tezde Bursa Şeriye Sicillerinden tespit edilebilen 303 vakfiye değerlendirilmiştir.

²⁸ Bursa Şeriye Sicillerinde yer alan vakfiyelerin referansları dipnotlarda şu şekilde gösterilmiştir. BŞS: C 1/53 4a-6a. Bu örnekte "C" defter türünü, "1/53" defter numarasını ve "4a-6a" da sayfa numarasını göstermektedir.

²⁹ BŞS: C1/53 4a-6a; BŞS: C 1/53 16a-19a; BŞS: C 1/53 19b-21a; BŞS: B 29/222 91b-92a; BŞS: A 156/208 23a-25a; BŞS: B 158/374 97a-98b; BŞS: B 158/374 98b-99a.

³⁰ BŞS: C 1/53 4a-6a; BŞS: C 1/53 16a-19a.

³¹ Emir Sultan Namına Fatih Vakfiyesi, Bursa 874. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Vakfiyeler Kataloğu (VK), Sıra:1132, Dosya: 19. Eski no:162/1; Molla Mehmed Fenarî Vakfiyesi, Bursa 833. BOA. VK. Sıra: 1137, Dosya: 19. Eski no: 162/6. İsa Bey b. Bayezid Paşa Vakfiyesi, Bursa 839. BOA. VK. Sıra: 1140, Defter: 19. Eski no: 162/9. Sultan Fatih ve Mehmed Fenarî vakfiyelerinde ayrı kişilere ait üçer vakfiye yer almaktadır.

Çalışmamızda; vakıfların gelir giderlerini, görevlilerini, vakıf köy, mezraa ve bahçelerini içeren Hüdâvendigar vilâyetine ait olan "166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri"ndeki³² vakıf kayıtları araştırılarak taranmıştır. Buradaki veriler kullanılarak vakfiyelerdeki bilgilerin doğruluğu karşılaştırılmış ve bu bilgiler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bunlardan başka İstanbul Şehir ve İnkılâp Vesikaları Müze ve Kütüphanesi'nde konumuzla ilgili 2 vakfiyenin varlığı belirlenmiştir.³³ Bu vakfiyeler üzerinde daha önce başka araştırmalar yapılmıştır. Bu sebeple vakfiyelerde yer alan bilgilere, bu araştırmalardan yararlanılarak ulaşılmıştır.

Yukarıda adı geçen arşivlerde ilgili dönemde Bursa merkezine ait 35 vakfiye tespit edilmiş olup, bu vakfiyelerden ikisi aynı içeriği taşıdığından dolayı 33 vakfiye değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu vakfiyelerin tanzim tarihleri, vâkıfları, hangi yapı ve kurumlar için düzenlendikleri ve kayıtlı bulundukları yerler bir tablo şeklinde gösterilmiştir.

³² 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995. (Bu eser bundan sonra MVAD. olarak geçecektir.)

³³ Yıldırım Bayezid'in İshakiye Dervişleri adına düzenlettirdiği vakfiye ve Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi.

Sıra No	Vâkırı	Vakfiyenin Tanzim Tarihi	Ciheti	Vakfiyenin Bulunduğu Yer
1	Sultan Yıldırım Bayezid	H. Evası-ı Ramazan 802 M. 5-15 Mayıs 1400	Yıldırım Külliyesi	VGMA: 608/79/95 BŞS: C 1/53 4a-6a
2	Sultan Yıldırım Bayezid	H. Evası-ı Ramazan 802 M. 5-15 Mayıs 1400	İshakiye Zaviyesi	Şehir ve İnk. Vesikaları Müze ve Kütüphanesi
3	Eyne Bey b. Feleküddin (Subaşı Eyne Bey)	H. 3 Şaban 804 M. 8 Mart 1402	Eyne Bey Medresesi	VGMA: 579/339/151
4	Çandarlızade Ali Paşa	H. 808 M. 1405-1406	Ali Paşa Zaviyesi	İstanbul Şehir Müze ve Kütüphanesi
5	Hatice Hatun bnt. Bayezid Paşa	H. Evail-i Cemaziyelula 809 M. 14-23 Ekim 1406	Ailevi Vakıf	VGMA: 581/466/439
6	Sultan Çelebi Mehmed	H. 822 -M. 1419	Yeşil Külliye	İst. Belediye Ktp. Muallim Cevdet Fermanlar Tas:5
7	Hasan Ağa b. Abdullah	H. Evahir-i Rebiülevvel 828 M. 10-20 Şubat 1425	Ailevi Vakıf	VGMA: BCVD, 2163/80
8	Sultan Yıldırım Bayezid	H. Evahir-i Recep 828 M. 8-18 Nisan 1425	Ulu Cami Külliyesi	BŞS: B 29/222 91b-92a
9	Hacı İvaz Paşa b. İvaz	H. Gurre-i Cemaziyelula 830 M. 28 Şubat 1427	İvaz Paşa Külliyesi	VGMA: 591/191/188 BŞS: C 1/53 16a-19a
10	Molla Fenarî	H. Evahir-i Cemaziyelahir 833 M. 16-26 Mart 1430	Molla Fenarî Medresesi ve Camii	BOA: 162/6
11	Molla Fenarî Hanımı (Hoca İbrahim Kızı)	H. Evahir-i Cemaziyelahir 833 M. 16-26 Mart 1430	Molla Fenarî Camii	BOA: 162/6
12	Molla İsa Bey b. Molla Hamza b. Mehmed	H. Evahir-i Cemaziyelahir 833 M. 16-26 Mart 1430	Molla İsa Bey Camii	BOA: 162/6
13	Sultan II. Murad	H. 22 Şevval 833 M. 14 Temmuz 1430	Muradiye Külliyesi	VGMA: 595/96/93
14	İsa Bey b. Bayezid Paşa	H. Ramazan 839 M. 19 Mart-18 Nisan 1436	İsa Bey Medresesi, Mescidi ve İmaretî	BOA: 162/9
15	Umur Bey b. Timurtaş Paşa	H. Evası-ı Zilkaade 843 M. 13-23 Nisan 1440	Umur Bey Camii	VGMA: 591/181/182
16	Umur Bey b. Timurtaş Paşa	H. Evahir-i Zilkaade 843 M. 23 Nisan-3 Mayıs 1440	Umur Bey Camii (Zeyl Vakfiye)	VGMA: 591/183/183
17	Bedrettin Pars Bey b. Abdullah	H. Evail-i Cemaziyelevvel 849 M. 5-14 Ağustos 1445	Bedreddin Bey Zaviyesi	VGMA: 581/299/301
18	Şerefüddin Yakup Bey b. Abdullah	H. Evail-i Cemaziyelevvel 849 M. 5-14 Ağustos 1445	Ailevi Vakıf	VGMA: 581/299/301

19	Erhundu Şah Hatun bnt. Hamza Bey	H. Gurre-i Rebiülevvel 853 M. 24 Nisan 1449	Umur Bey Camii'nde Yemek Dağıtımı	VGMA: 593/7/6
20	Hacı İbrahim b. Abdullah Errevas (Başçı İbrahim)	H. Gurre-i Ramazan 863 M. 2 Temmuz 1459	Başçı İbrahim Camii ve Mektebi	BŞS: B 158/374 97a- 98b
21	Hacı İbrahim b. Abdullah Errevas (Başçı İbrahim)	H. 15 Muharrem 872 M. 16 Ağustos 1467	Başçı İbrahim Camii ve Mektebi	BŞS: B 158/374 98b- 99a
22	Mevlana Mehmed b. Armağan (Molla Yegan)	H. Evasıt-ı Muharrem 865 M. 26 Ekim-5 Kasım 1460	Molla Yegan Mescidi	BŞS: A 156/208 23a- 25a
23	Fatih Sultan Mehmed Han	H. 15 Recep 874 M. 18 Ocak 1470	Emir Sultan Külliyesi	BOA: 162/1
24	Emir Sultan Buharî	H. 15 Recep 874 M. 18 Ocak 1470	Emir Sultan Zaviyesi	BOA: 162/1
25	Hundi Hatun bnt. Yıldırım Bayezid Han	H. 15 Recep 874 M. 18 Ocak 1470	Emir Sultan Camii, İmaret ve Türbesi	BOA: 162/1
26	Sultan Selçuk Hatun bnt. Sultan Çelebi Mehmed	H. Evail-i Cemaziyelula 888 M. 7-16 Haziran 1483	Sultan Selçuk Hatun Mescidi ve İmaret	VGMA: 608/384/333
27	Mahmud Bey b. Ali Bey b. Timurtaş Paşa	H. Evail-i Muharrem 889 M. 30 Ocak-8 Şubat 1484	Mahmud Bey Mektebi	VGMA: 591/185/185
28	Hacı Kemalettin İsmail b. Hacı Mürvet	H. 25 Rebiülevvel 889 M. 22 Nisan 1484	Tilavet ve Ailevi Vakıf	VGMA: 739/54/29
29	Hoca Peri b. Abdülatif	H. Gurre-i Recep 895 M. 21 Mayıs 1490	Cidde Mescidi ve Emir Sultan Buhari Camii	VGMA: BCVD, 2163/12
30	Ayas Bey b. Yusuf	H. 17 Şevval 896 M. 23 Ağustos 1491	Ailevi Vakıf	VGMA: 588/128/134
31	Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi b. Hoca Taceddin	H. Evail-i Ramazan 898 M. 16-25 Haziran 1493	Sarrafiye Medresesi, Hoca Muslihiddin Mescidi	BŞS: C 1/53 19b-21a
32	Hundi Hatun bnt. Karacabey b. Abdullah	H. Evasıt-ı Zilkaade 899 M. 13-22 Ağustos 1494	Hundi Hatun Mektebi	VGMA: 581/382/381
33	Mevlana Ali Çelebi	H. Bidaye-i Şevval 901 M. 23-28 Haziran 1496	Ailevi Vakıf	VGMA: 592/112/99

Tablo 1: Vakfiyelerin Tanzim Tarihleri, Vâkıfları, Cihetleri
ve Bulunduğu Yerler

2- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde Bursa Vakıfları ile İlgili Defterler (Tahrir Defterleri)

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen bölgenin arazi, iskân
ve nüfus durumu yerinde tespit edilerek bir takım sayım ve

yazımlar yapılır, bu işleme "tahrir" adı verilirdi.³⁴ Bir bölgede yapılan tahrir sonuçları -elde edilen bilginin niteliğine göre- genelde üç tür deftere kaydedilirdi. Bu defterler; "mufassal", "icmal" ve "evkaf" defterleri idi.³⁵

Bir bölgenin tahririnde mufassal³⁶ ve icmal³⁷ defterlerin yanısıra, o bölgede bulunan vakıflar, vakıfların gelir kaynakları ve miktarları, bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin tahsis edildiği harcama kalemleri, vakıf görevlileri gibi bilgileri içeren bir de "evkaf defterleri" düzenlenirdi. Bu defterler vakıflar hakkında mufassal defterlere göre ayrıntılı bilgiler içerirdi.³⁸

Bursa vakıflarını içeren ayrı bir evkaf defteri bulunmamaktadır. Fakat Hüdavendigâr Vilayeti'ne ait -Bursa vakıf kayıtlarını da ihtiva eden- mustakil bir evkaf defteri bulunmaktadır. "Defter-i Evkaf-ı Amme-i Liva-i Hüdavendigâr"³⁹ adını taşıyan defter, iki cilt halinde olup Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde yer almaktadır. Bu defter

³⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: Ordu Kazası Sosyal Tarihi (Ankara, 1985), 5.

³⁵ Mehmet ÖZ: "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", VD, XXII (Ankara 1991), 431.

³⁶ Mufassal defterlere; bir yerleşim bölgesinde bulunan yetişkin erkek nüfus, mahalle mahalle ve genelde evli, bekar oluşları ayrımı ile yazılırdı. Bu kişiler arasında vergiden muaf olanlar ve çeşitli görevliler de belirtilerek kaydedilirdi. Daha sonra da o bölgeden elde edilmesi beklenen gelir kaynakları ve miktarlarının bir dökümü yapılırdı. Mehmet ÖZ: a.g.m., 431.

³⁷ Tımar sisteminin uygulandığı bir bölgede yerleşim birimlerinin ve toprağın has, zeamet, tımar, vakıf ya da mülk olduğunu gösteren ve bu sisteme göre ayrılmış birimleri kimlerin tasarruf ettiğini belirten defterlere de "icmal defterleri" denirdi. Mehmet ÖZ: a.g.m., 431-432.

³⁸ Mehmet ÖZ: a.g.m., 432.

³⁹ Bu defter iki cilt halinde olup toplam 457 sayfadan müteşekkildir. Defterde Bursa'ya ait emlak ve vakıf kayıtları birinci ciltte 1-20. Sayfalar arasında "Nahiye-i Burusa" başlığı altında sıralanmıştır. Bu defterin düzenlenme tarihi ise H.981/M.1573-1574'tür. Deftere iki numara verilmiştir. Birinci cildin eski numarası 80, yeni numarası 580'dir. İkinci cildin eski numarası 81, yeni numarası ise 585'tir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKGM.KKA): Defter-i Evkaf-ı Amme-i Liva-i Hüdavendigâr, no:580. (Bu defter bundan sonra DEA. şeklinde gösterilecektir.

Bursa vakıfları ile ilgili faydalandığımız diğer bir önemli kaynak olmuştur.

Defterin yazılış tarihi XV. yüzyıldan biraz geç olmasına rağmen muhtevastaki kayıtlar, incelediğimiz vakıfların sonraki durumlarını takip edebilmemiz açısından önem arz etmiştir.

3-Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Anıt Eser Arşivi'nde Bulunan Kayıtlar ve Resimler

Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde Bursa'daki vakıflarla ilgili her türlü alım, satım, kira, onarım gibi işlemleri gösteren belgeler bulunmaktadır. Bunların yanında vakıflarla ilgili adı geçen işlemlerin yürütülebilmesi amacıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden ilgili vakıfların vakfiyelerinin bir nüshası istenmiş ve bunlar dosyalanmıştır. Ankara'dan gelen bu belgeleri gösterir içerikte bir de fihrist hazırlanmıştır.⁴⁰

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki arşivde, konumuzu daha çok ilgilendiren Bursa'daki vakıf eserlerin ve eski yapıların fotoğrafları olmuştur. Bursa merkezindeki tüm vakıf ve eski yapıların dış görünüm, iç mekan ve detay fotoğraflarından oluşan bu görsel belgelerden XV. yüzyıl Bursa'sına ait olanlar, araştırmamızda da görsel kaynak olarak kullanılmıştır.⁴¹

4-Kronikler ve Biyografik Eserler

Araştırma sürecinde kullanılan diğer bir kaynak türü de kroniklerdir. İncelenen dönemin XV. yüzyıl olması, vakfiyelerde vâkıfların birçoğunun padişah veya yüksek kademeli devlet

⁴⁰ Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü (BVBM): Bursa'da Mevcut Vakfiyeler Fihristi.

⁴¹ Bu görsel kaynaklara ulaşmamda büyük yardımlarını gördüğüm Araştırmacı- Sanat Tarihçi Pakize Nilgün Kılıç Hanımefendiye teşekkürü bir borç biliyorum.

memuru arasında yer alması bizleri kroniklerine yöneltmiştir. Dönemin kroniklerinde, bahsettiğimiz statülerde ve görevlerde olan vâkıfların hayatları ve şahsiyetleri ile ilgili bilgiler bulurken hem de onların kurmuş oldukları vakıf müesseseleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

Yararlanılan kronikler arasında Hoca Sadeddin'in *Tâcû't-Tevarih*'i, Mehmed Neşrî'nin *Cihannumâ'sı*, Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Kûnhü'l-Ahbâr*'ı, İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Al-i Osman*'ı, Oruç Beyin *Tevârih-i Al-i Osman*'ı, Ruhi Çelebi'nin *Tevârih-i Al-i Osman (Ruhi Tarihi)*'i, Mustafa Nuri Paşanın *Netâyicü'l-Vukû'ât*'ı gibi eserler yer almaktadır.

Yararlanılan diğer bir kaynak türünü de biyografiler oluşturmaktadır. Vâkıfların eğitim durumlarını, yaptıkları görevleri ve hayatlarını anlatan bu eserler, incelenen dönemdeki vakıf kurucuların hangi meslek, statü ve çevreye mensup insanlar olduklarını anlamaya katkı sağlamaktadır.

Araştırmamızda en çok başvuru alan biyografi eseri ise Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si olmuştur.

B- ARAŞTIRMALAR

1-Kitaplar

Burada sadece konumuzla ilgili olan ve yararlandığımız bazı araştırmaların tanıtım ve değerlendirmesini yapacağız.

Bursa Kütüğü: Kamil Kepecioğlu'nun 1930-1945 yılları arasında hazırlamış olduğu ve Bursa Şeriye Sicilleri'nden derlediği bilgileri içeren kapsamlı bir eserdir. Bu eser, alfabetik

sıraya göre düzenlenmiş ve ansiklopedi tarzında hazırlanmış olup dört ciltten müteşekkildir.

Eserin içeriğinde şeriye sicillerinde rastlanan kişiler, yerleşim yerlerinin isimleri ve kurulmuş olan yapılar (cami, medrese, türbe) hakkında alfabetik bilgiler mevcuttur. Tezimizde geçen kişiler, yer ve yapılar hakkında bu kaynaktan faydalanılmıştır.

İstanbul Mimarî Çağının Menşei, Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri I; Osmanlı Mimarîsinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri II; Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri III-IV; Osmanlı Mimarîsinde Yavuz Selim Devri V: Beş ciltten oluşan bu eser özellikle İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlerde Yavuz Sultan Selim devri sonuna kadar kurulmuş olan yapıları, mimarî ve diğer yönleriyle ele almış ve açıklamıştır. Günümüzdeki birçok çalışmaya kaynaklık eden bu eserin Bursa ile ilgili kısımları, bizim tezimize de kaynaklık etmiştir.

Bursa Anıtları: Kazım Baykal, Bursa'ya ait tüm tarihî yapıtları zengin arşiv malzemesiyle tanıttığı bu eserinde, daha çok şeriye sicillerinden ve kısmen de bulabildiği vakfiyelerden faydalanmıştır. Müellif bu eserinde Bursa'daki tüm eski yapıların yerlerini, varsa kitabelerini, kime ait olduklarını, mimarî, şekil ve görünüm özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Bu kitabın yazılış tarihi günümüze göre eskidir (1949) fakat eserlerin 1992 yılına kadar uğradığı değişiklikleri de içermesi bakımından önemlidir.⁴²

Araştırmamızda karşımıza çıkan medrese ve mekteplerin açıklanmasında bu eserden bir hayli yararlanılmıştır.

⁴² Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e.

Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri: Osmanlı klasik dönemindeki ilköğretim kurumlarının işleyiş mekanizmasını mahkeme sicillerinden yola çıkarak ortaya koyan bu çalışma, temelde Bursa sıbyan mekteplerini esas almaktadır.⁴³ Ayrıca eser, Osmanlı müesseseleri alanında, ilköğretim ile ilgili boşluğu en azından Bursa sathında doldurmayı hedef edinmiştir.

2-Tezler

Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri: Akademik bir çalışmanın ürünü olan bu eser, XVI. yüzyıl sonlarına kadar Bursa'da kurulmuş olan tüm medreseleri ve geniş bir perspektifle açıklamaktadır.⁴⁴

Müellif, muhtelif şeriye sicillerinin yanında, kullandığı zengin arşiv malzemesi ile belirtilen dönemde Bursa'da kurulmuş olan medreselerin kurucularını, vakıflarını, müderrislerini ve geçirdikleri tamirleri tespit ederek şehir-vakıf-müessese tarihine ilmi bir katkıda bulunmuştur.

Araştırmamızda karşımıza çıkan medreselerin açıklanmasında bu eserden bir yararlanılmıştır.

Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami: Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Bursa'daki

⁴³ Mefail HIZLI: Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, (Bursa 1999).

⁴⁴ Mefail HIZLI: Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri (İstanbul 1998). Bu eser ilk olarak "XIV.-XV. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri" adı ile Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne doktora tezi olarak hazırlanmıştır (1991).

Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami'yi şeriye sicilleri ve arşiv kayıtlarına dayanarak her yönü ile inceleyen ilmi ve özgün bir çalışma olmuştur.⁴⁵ Bursa'daki külliye gerçeğini ve külliyelerin mekâna etkilerini de gözler önüne sermektedir.

Bursa İvaz Paşa Külliyesi: Bursa'da inşa edilmiş ve hemen hemen hiçbir araştırmaya konu olmamış Hacı İvaz Paşa Külliyesi üzerinde yapılan bu ilmi çalışma, adı geçen külliyenin fizikî, iktisadî ve sosyal yapısını, tarihî ve kültürel şartlar içinde ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır.⁴⁶ Bursa ve külliyeler üzerindeki araştırmalara katkı sağlayan bu eser, vakıf çalışmalarına da geniş yarar sağlamaktadır.

XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma: Bu çalışmada, Bursa'nın XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu incelenmiştir. Şehrin yönetim zinciri içindeki yeri, çevresi ile birlikte fizikî yapısı, demografik durumu ve sosyo-ekonomik ilişkileri, ele alınan başlıca konulardır.

Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları: Araştırmamıza yön veren en önemli çalışmalardan biri de "Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları" olmuştur.⁴⁷ Bu çalışmada Bursa'ya ait XV. yüzyıl şeriye sicil defterleri taranarak defterlerde bulunan vakfiye kayıtları çıkarılmış ve bunların değerlendirilmesi yapılmıştır. Adı geçen dönem Bursa vakıflarına toplu bir bakış niteliğinde olan bu çalışma, Bursa'da kurulan vakıfları ilk defa şeriye sicillerinden

⁴⁵ Mustafa Asım YEDİİLDİZ: Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami, (Ankara:Hacettepe Üniversitesi. SBF. Yayınlanmamış Doktora tezi, 1995).

⁴⁶ Salih PAY: a.g.e.,. Bu çalışma, ilk olarak UÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne doktora tezi olarak hazırlanmış ve sunulmuştur (1996).

⁴⁷ Yakup TUNCER: a.g.t.

tespit etmesi, onların kuruluş şartlarını, amaçlarını ve hizmetlerini açıklaması ve kendinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi yönünden faydalı bir eserdir.

Bu çalışma; sicillerde bulunan sadece Türkçe vakfiyeleri kapsamayı, daha çok halkın kurduğu küçük çaplı vakıflara yer vermesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyeleri ele almaması gibi yönleriyle incelenen konuyu yetersiz bırakmıştır.

Bizim araştırmamızda, bu çalışmadaki sonuçların da değerlendirilmesi düşünülmüş, kurulan vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki ve diğer arşivlerdeki vakfiyelerine ulaşılmaya çalışılmış, Türkçe yazılmış vakfiyelerin yanında Arapça yazılmış olanlarının da kullanılarak mütalaa edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca 15. yüzyılda halkın kurduğu vakıflar yanında başta padişah vakıfları olmak üzere ümera ve ulema sınıfının da kumuş olduğu geniş vakıflara yer vermesi tasarlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUCULARINA GÖRE XV. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I. SOSYAL STATÜLERİNE GÖRE BURSA VAKIF KURUCULARI

Tarih sürecinde toplumlar, çeşitli hiyerarşi ve tabakalaşma teorilerine göre sosyal sınıflara ayrılmışlardır. Bu gruplaşmaya etki eden faktörler ise farklı yönlerden ele alınmıştır.¹

Osmanlı Devleti'nde devletin hakimiyet sınırlarının genişlemesi sonucunda, bir yandan topluma dahil olan insanlara belli statüler kazandırılarak toplum içindeki yerlerinin belirlenmesi, diğer taraftan toplumda bazı yeni sosyal grupların oluşması Osmanlı insan-toplum anlayışı ve yönetim felsefesine göre gerçekleşmiştir.

Osmanlı dönemi toplum anlayışına göre tabakalaşma, Allah'ın insanlara kıldığı sosyal bir zaruret idi. Çünkü sosyal hayatta insanlar birtakım haklara ve görevlere sahip gruplara ayrılmak zorunda idiler.²

Osmanlı yazarları, özellikle 16. yüzyılda, bir yandan Osmanlı düzenini oluşturan toplum katlarını belirtirken ve devletin (mülkün) temelini teşkil eden adalet ilkesinin, her bireyin toplumdaki yerini koruması ile gerçekleşeceğini düşünürken, öte

¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800" Osmanlı Araştırmaları, III (İstanbul 1982), 143-144.

² Osmanlı Devleti'nde egemenliğin ilâhî kaynaklı olduğu gibi görevlendirmenin de ilâhî kaynaklı olduğu, fakat hükümdarın kendisinin ilâhî olmadığı belirtilmiştir. Nevzat KÖSEOĞLU: Eski Türklerde İslâm'da ve Osmanlılarda Devlet, (İstanbul 1997), 234.

yandan da devlet çarkının düzenli bir şekilde işlemesi için gerekli önlemleri anlatmışlardır.³

Osmanlı düzeninin hiyerarşik yapısını ve dayandığı adalet anlayışını şematik bir şekilde en iyi anlatan ve bu yüzden de en çok başvurulan yazar Kınalızade olmuştur.⁴ Kınalızâde'nin eseri özellikle devlete egemen adalet anlayışını "daire-i adliye" şeklinde şematik açıklaması ile ünlüdür.⁵ Bu açıklamaya göre; devlet şeriata dayanarak reayâyı koruyacak, huzur içinde bulunan reayâ zenginlikler üretecek, bu zenginliklerde payı olan devlet daha çok asker toplayacak ve koruyucu görevini daha iyi yapacak ve bunun sonucu olarak da reayâ daha çok zenginlikler üretecektir.⁶ Toplum huzurunun ve düzeninin temeli olarak görülen bu mekânizmanın sağlıklı işleyebilmesi amacı ve görev ayrılığı düşüncesi, Osmanlı toplumunda temel olarak iki ana grup insan ortaya çıkarmıştır: Bunlardan birincisi, devleti ve sosyal düzeni korumaya mecbur olan yüksek devlet görevlileri grubu; diğeri ise hizmetlerini yapabilmeleri için birincilere gerekli serveti temin etmeye çalışanların meydana getirdiği gruptur.⁷

Osmanlı toplumunda bu sınıflaşma tâbî oldukları görevleri dolayısıyla olup, bütûn kanun ve nizamlar sınıfların hukukî yapısına paralel biçimde ele alınmıştır.⁸

İncelenen vakfiyelerde genellikle vâkıfların toplumda sahip oldukları durum hakkında yeteri derecede tafsilatlı bilgiler yer almaktadır. En azından vâkıfların icra ettikleri meslekler

³ Taner TİMUR: Osmanlı Kimliği (Ankara 1998), 97.

⁴ Taner TİMUR: a.g.e., 97.

⁵ Taner TİMUR: a.g.e., 97.

⁶ Taner TİMUR: a.g.e., 97-98.

⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 44-145.

vakfiyelerde açık bir şekilde belirtilmekte veyahut bu belgelerde geçen unvanlardan, kişilerin meslekleri ve görevleri hakkında birtakım bilgiler elde edilebilmektedir. Bizim bu bilgilere ulaşma isteğimizdeki amaç, toplum tabakalarını ve sınıflaşmayı açıklamak değil, Bursa'da vakıf kuranların hangi gruplara mensup olduğunu belirtmek ve bu grupları, kurdukları vakıflar yönüyle karşılaştırabilmektir.

Askerî sınıf ve reayâ olarak adlandırılan bu iki gruba dahil vâkıfları ve bu kişilerin kurdukları vakıfları özellikleri bakımından ayrı başlıklar altında incelemek yerinde olacaktır.

A- DEVLET ERKÂNININ KURDUĞU VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nin idare/yönetim sistemi içerisinde, padişahın kendilerine askerî, idarî, dinî konularda yetki verdiği ve vergilerden muaf olan kimselerin oluşturduğu gruba "askerî sınıf" denmekte idi.⁹

Askerî sınıfın önemli özelliklerinden biri olan ve onları reayâdan ayıran en önemli farklar, devlete vergi ödememeleri ve padişah beratı ile bir devlet hizmetine tayin edilmiş olmalarıdır.¹⁰

Esasen devletten görevleri karşılığı maaş (ulûfe) veya dirlik (bir bölgedeki reayânın devlete ödemek zorunda olduğu vergilerden bir kısmının veya tamamının oradaki görevliye tevcih edilmesi) alan askerî sınıf üyeleri, çok çeşitli görevleri icra

⁸ Yusuf HALAÇOĞLU: XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 101.

⁹ Halil İNALCIK: "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", Belleten, XXIII (1959), 595-596; Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 101; Mustafa AKDAĞ: Türkiye'nin İktisadî ve İcîtimâî Tarihi II (1453-1559), (İstanbul 1995), 81; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının..." a.g.m., 150.

¹⁰ İNALCIK: 1959, a.g.m., 595-596.

ediyor olmalarına karşılık bazı araştırmacılar askerîleri bir tasnife tutarak gruplara ayırmışlardır.¹¹

Burada şunu da belirtmek gerekir ki askerî sınıfın bir grubu olarak incelediğimiz ve “saray mensupları” adını verdiğimiz gruba, padişah hanımları ve kızları ile bey, paşa, molla ve mevlâna gibi unvanlar verilen idareci ve kişilerin hanımları ve kızları da dahil edilmiştir.¹²

Genel anlamda askerîler, gerçek anlamda askerlik hizmeti yapanlar ile memurluk hizmetinde bulunanlar diye ikiye ayrılabilir ise de¹³ konunun daha açık ve anlaşılır bir tarzda sunulabilmesi için bu çalışmada; padişahlar, örfiye, ilmiye ve saray mensupları olarak dört gruba ayrılmıştır.

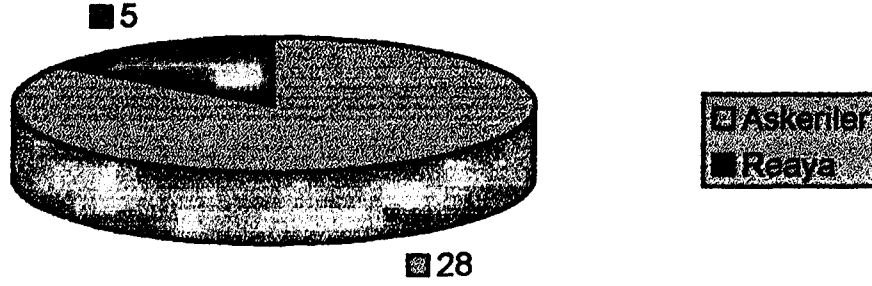
Askerî sınıfı oluşturan grupların kurduğu vakıfları incelemeye geçmeden önce vakıf kurucularının sayısını, yüzde kaçının askerî ve yüzde kaçının reayâ sınıfından olduğunu belirtelim:

¹¹ Yediyıldız, askerî sınıfa dahil olan insanları Padişahlar, sivil yöneticiler, ulema, muhtelif tarikat şeyhleri ve vakıf yöneticileri olarak gruplamıştır. Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Türk Vakıf Kurucularının...”, a.g.m., 146; İnalçık ise bu grupları biraz daha açık bir ifâdeyle, devletten ulufe ve tımar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema, kapıkulu ve devlet erkanı ile tımarlı sipahiler, kadılar ve müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve mezunlar (danişmend ve mülazimler), ve tüm bu görevlilerin akrabaları ve kulları şeklinde belirtmiştir. Halil İNALCIK: “Osmanlılarda Raiyyet...”, a.g.m., 595.

¹² Yediyıldız, bir çalışmasında, “padişah sarayına mensup” ve “muhtelif menşelerden” kadın vâkıfları gerek doğrudan doğruya sultanların ailesinden oldukları, gerekse askerî sınıfın diğer üyeleri ile olan bağlantılarından dolayı (eşleri ve kızları gibi) askerî sınıf içinde saymak gerektiğini belirtmiştir. Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Türk Vakıf Kurucularının...”, a.g.m., 150.

¹³ Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 101.

ASKERİLER VE REAYA

Şekil 1.1:Askeri Sınıf ve Reaya Üyelerinin Kurduğu Vakıf Sayıları

XV. yüzyıla ait incelediğimiz Bursa vakfiyelerinde¹⁴ vâkıfların %84.85'i askerî sınıfa, %15.15'i ise reayâ sınıfına dahildir. Görülüyor ki XV. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların büyük bir çoğunluğunu Osmanlı toplumunda askerî diye tâbir ettiğimiz devlet görevlileri kurmuştur.

Bursa vakıfları ile ilgili diğer bir çalışmada¹⁵ da askerî sınıfa dahil grupların bir kısmını oluşturan padişah vakıfları ile ilmiye sınıfının kurduğu vakıfların sayıları ve yüzdeleri belirtilmiş ve askerî sınıfın XV. yüzyılda kurduğu vakıfların azlığı dikkat çekmiştir.

Bu araştırmaya göre 303 vakfiyede idareci sınıfa dahil iki vâkıf, ilmiye sınıfına dahil on dokuz vâkıf tespit edilmiştir. Bu iki

¹⁴ Toplam 33 vakfiye incelenmiş olup bu vakfiyelerdeki vâkıflar tespit edilmiştir. Araştırmamızda vâkıflarla ilgili değerlendirmeler bu 33 vâkıf dikkate alınarak yapılmıştır.

grubu askerî sınıf olarak ele alırsak XV. yüzyılda askerî sınıfın kurduğu vakıfların oranı yaklaşık % 7 olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık reayânın kurduğu vakıflar da %93 oranında tespit edilmiş olur.

XV. yüzyıl Bursa vakıflarına ait bu iki çalışma arasındaki farkı şöyle izah edebiliriz. Şeriye sicillerine dayanarak hazırlanan çalışmada, şeriye sicillerinde daha çok reayâ tarafından kurulan küçük vakıfların kayıtlı olduğu görülmüştür. Aynı zamanda sözü edilen çalışmada, şeriye sicillerinde yer alan bazı selâtin vakfiyeleri¹⁶ ile devlet erkanının kurduğu vakıfların vakfiyeleri¹⁷ ve reayânın kurduğu büyük çaplı vakıfların vakfiyelerinin¹⁸ gözden kaçtığı ya da bu vakfiyelere ulaşamadığını belirtmek gerekir. Buna karşılık vakfiyelerden yola çıkılarak hazırlanan bizim çalışmamızda ise selatin vakıfları olmak üzere çok sayıda devlet görevlisinin kurmuş olduğu vakıfların vakfiyelerine ulaşmak mümkün olmuştur. Bununla beraber bu çalışma kapsamında VGMA.ndeki vakfiyelerde halktan kimselerin kurduğu küçük çaplı vakıflara pek rastlanamamıştır.

Araştırmamızda daha doğru sonuçlara ulaşabilmek için XV. yüzyıl Bursa vakıflarına ait olan bu iki çalışma hem karşılaştırma yapılarak aralarındaki farklar belirtilmeye çalışılmış hem de bu iki çalışma birlikte yorumlanarak XV. yüzyıl Bursa vakıfları ve kurucuları ile ilgili ortak özellikler ve yönler tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹⁵ Yakup TUNCER: a.g.t., 25-27.

¹⁶ Yıldırım Bayezid vakfiyeleri: BŞS: C 1/153 4a-6a; BŞS: B 29/222 91b-92a.

¹⁷ İvaz Paşa vakfiyesi, BŞS C1/53 16a-19a; Molla Yegan vakfiyesi, BŞS: A156/208 23a-25a.

¹⁸ Başçı İbrahim vakfiyesi, BŞS: B 158 / 374 97a-99a. Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi vakfiyesi, BŞS: C 1/53 19b-21a.

Başka bir çalışmada¹⁹, XVII. yüzyıl (1585-1683) vakıf kurucularının statülerine göre sınıflandırılmasında, askerî sınıfa mensup olan vakıf kurucularının oranı %89.13, reayâ grubuna mensup vakıf kurucularının oranı ise %0.95 olarak belirtilmiştir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumunda vakıf kuruculara baktığımızda, vâkıfların %80-90'ının askerî sınıfa, geriye kalan %10'unun ise reayâ sınıfına mensup bulundukları ortaya konulmuştur.²⁰

Diğer bir araştırmaya göre de XIX. yüzyılda vakıf kurucuların yaklaşık %32'sini askerî sınıf, %68'ini de raiyyet sınıfı oluşturmuştur.²¹

Örnek verilerde de görüldüğü üzere Bursa'daki vâkıfların sayısal oranları XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunun genelindeki vâkıfların oranlarıyla hemen hemen örtüşmektedir. XIX. yüzyılda ise bu durumun biraz farklılaştığı gözlenmektedir.

1- Selâtin (Padişah) Vakıfları

Eski Türk devlet geleneğinde han, hükümdar gibi unvanlarla adlandırılan padişah; Osmanlılarda, devleti yöneten ve idare eden en yetkili kişidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hemen hemen bütün Osmanlı padişahlarının vakıflar kurdukları vakfiyelerden ve değişik kaynaklardan anlaşılmaktadır.

¹⁹ İncelenen 313 vakfiyeye göre değerlendirme yapılmıştır. Hasan YÜKSEL: Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), (Sivas 1998), 28.

²⁰ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 151.

Devletin kuruluşundan itibaren padişahların taşıdıkları sıfat ve unvanlar değişmesine rağmen²² onların temel görevleri olan devleti yönetme görevi Osmanlı Devleti yıkılana kadar değişmeden sürmüştür.

Padişah töreye göre memleketin sahibi addedilmiş, buna göre tüm tebaasının canı ve malı üzerine tasarruf hakkı olduğu ve bunu çeşitli şekillerde kullandığı belirtilmiştir.²³

Osmanlı padişahının yayınladığı kanunnameler göz önüne alındığında, padişahın hem askerî sınıfın hem de reayânın başı durumunda olduğu açıkça görülür.

Diğer bir araştırmada da "Hülasa Osmanlı padişahı bütün devlet salahiyetlerinin sahibi ve sınıflar nizamının hakimidir. Osmanlı padişahının düzenleyici ve teşkilâtlandırıcı otoritesi cemiyetin bütün sınıf ve zümrelerine muayyen bir statü vermiş, köylerden vakıflara, saraydan medreseye kadar her şey onun sıkı kontrolü altına girmiştir."²⁴ denilerek Osmanlı padişahının hem askerî sınıfın hem de reayânın başı durumunda olduğu vurgulanmıştır.

Yukarıda verilen açıklamalara göre padişahı askerî sınıfın içerisinde değerlendirmek pek doğru görünmemektedir. Ancak bu çalışmanın asıl amacı Osmanlı toplumunun görev ve yetkisine göre sınıfların belirlenmesi olmadığından, çalışmaya açıklık ve anlaşılabilirlik kazandırması bakımından padişahın askerî sınıf içerisinde değerlendirilmesi bir yol olarak seçilmiştir. Ayrıca

²¹ Nazif ÖZTÜRK: "Türk Yenileşme Tarihi...", a.g.e., 50, tablo II. Tabloda raiyyet sınıfı içerisinde gösterilen "Padişah sarayına mensup" kişilerin oranı askerî sınıf sayılarına eklenmiştir.

²² Halil İNALCIK: "Osmanlı Padişahı", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIII, 4, (1958), 68-79.

²³ Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 2.

padişahın bu sınıfın içerisinde ayrı bir grup olarak gösterilmesinin başka sebepleri de vardır.

Özellikle padişah vakıfları gerek kuruluşları, gerek mahiyetleri ve gerekse yönetimleri bakımından diğer vakıflardan birtakım farklı özellikler taşımaktadır. Bu yönleriyle tapu tahrir ve muhasebe-i vilâyet-i anadolu defterlerinde padişah vakıfları, “evkâf-ı selâtîn” başlığı altında ayrı bir bölüm olarak incelenmiş ve diğer “evkâf-ı amme” vakıflarından ayrılmıştır. Bu çalışmada padişah vakıfları ve özellikleri üzerinde daha ayrıntılı olarak durabilmek için askerî sınıf içinde padişahlar ayrı bir grup olarak incelenmiştir.

Araştırmamız döneminde Bursa’da vakıf kuran padişahlar; Yıldırım Bayezid²⁵, Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed’dir. Padişahların kurduğu vakıfların oranı, tespit edilen 33 vâkıfa göre %18.18’dir. Askerî sınıfa dahil vakıf kurucuları içerisinde padişahların oranı ise %21.42 civarındadır.

Yukarıda verilen izahata göre XV. yüzyılı kapsayan 1400-1500 yılları arasında tahta geçen Osmanlı padişahlarından sadece bir tanesinin -II. Bayezid Han’ın- Bursa’da müstakil olarak kurduğu bir vakfı yoktur.²⁶

²⁴ Halil İNALCIK: “Osmanlı Padişahı”, a.g.m., 78.

²⁵ Yıldırım Bayezid Bursa’da, farklı vakfiyeler ile üç ayrı vakıf kurmuştur. Sultan Yıldırım Bayezid’in vakfiyeleri: Yıldırım Külliyesi vakfiyesi, BŞS: C 1/153 4a-6a, VGMA: 608/79/95; Ulu Cami vakfiyesi, BŞS: B 29/222 91b-92a; Kazeruni/İshakiye Zaviyesi vakfiyesi, Şehir ve İnkılap Vesikaları Müze Kütüphanesi (ŞİVMK), Merhum Muallim Cevdet Bey’in belgeleri arasındadır.

²⁶ II. Bayezid’in Bursa haricinde Edirne ve İstanbul’da kurduğu vakıflar mevcuttur. II. Bayezid’in Bursa’nın çeşitli yerlerinde han ve dükkânlar yaptırdığı ve bunların gelirlerini diğer şehirlerdeki vakıflarına bıraktığı bilinmektedir. Bursa’daki Koza Han ve Pirinç Hanı, vakfiyesine göre Sultan II. Bayezid tarafından İstanbul’daki külliyesine gelir getirmek için yaptırılmıştır. Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 340. Bundan sonra bu eser dipnotlarda TVAAE. şeklinde geçecektir.

Padişahların kurduğu vakıfların birçoğu külliye dediğimiz yapılar topluluğundan oluşmuş ve geniş bir alana yayılmış vakıflardan oluşmuştur. İlerideki bölümlerde görüleceği üzere Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad'ın vakıfları külliye tarzında oluşturulmuş ve içerisinde çeşitli hizmetlere yönelik birimler kurulmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in vakıfları ise daha önce kurulmuş olan Emir Sultan Vakfı'na ilhak ve görevlilerin vazifelerini arttırma şeklinde olmuştur.²⁷

Daha Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı padişahlarının tarikat ve tasavvuf zümreleri ile yakın ilişki içerisinde oldukları bilinmektedir. Padişahların bu zümrelere temlik yoluyla araziler verdiği, zaviyeler kurdukları ve onlara vergi muafiyeti tanıdıklarını tapu tahrir defterlerinden ve çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz.²⁸

²⁷ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", VD, IV (Ankara 1958), 39-79.

²⁸ Ömer Lütfi BARKAN: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", VD, II (Ankara 1942), 279-304; MVAD: no: 166'da; Vakfı zaviye-i Abdal Mehmet, Vakfı zaviye-i İshakiyye, Vakfı zaviye-i Yakub Bey veled-i Bedreddin Bey, Vakfı zaviye-i Geyikli Baba, Vakf-ı evlad-ı Şeyh Yusuf (an Murad Hüdavendigâr), Vakfı zaviye-i Şeyh İshak (an Osman Bey), Vakfı zaviye-i Şeyh Akbiyık gibi kayıtlar mevcuttur. Sultan Osman, Orhan ve Murad Hüdâvendigâr'ın yukarıda örnekleri verilen tarikat ve tasavvuf erbabına çiftlik ve mezraa vakfettikleri kayıtlıdır. MVAD: a.g.e., 12-31; Neşet Çağatay'da, Osmanlı hükümdarlarının kuruluştan başlayarak Fatih Sultan Mehmed devrine kadar hemen hepsinin ahi örgütüne girdiklerini ve ülkenin gerekli bütün yerlerinde derviş ve ahi kolonileri oluşturup, bunların giderleri için zengin vakıflar yaptıklarını bildirdikten sonra, Sultan Orhan'ın büyük bir toprak parçasını Malkara ahiliğine vakfettiğini, Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın, vakfiyesinde sınırları çizilen Telkat köyü'nü Seydi Bey oğlu İmam Eminüddin Fakih'e ve çocuklarına vakfettiğini, ayrıca Sultan Yıldırım Bayezid'in de, Dimetoka'da başka bir ahiye bir zaviye yaptırıp, şehir içindeki başhanenin gelirini bu zaviyeye vakfettiğini belirtmiştir. Neşet ÇAĞATAY: "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", VD, XII, (Ankara 1978), 9-10; M. Tayyib Gökbilgin de bu konudaki tespitlerini, "Orhan Bey hakim olduğu yerlerde bazı köyleri, dinî tesisler yapmak ve bunları yaşatmak maksadı ile şeyh, ahi ve fakihlere, muhtelif kasaba kadılarına vakfetmiştir. Oğulları Süleyman Paşa ve Murad Bey de, ilk fethedilen Rumeli

Bursa'da padişahların kurdukları vakıflar arasında, devirlerinde yaygın ve saygın olan tarikat, tasavvuf ve ahi zümrelerine tahsis ettikleri vakıflar da yer almaktadır. Bu vakıflar arasında Yıldırım Bayezid'in Kazeruni Tarikatı dervişleri adına ve Fatih Sultan Mehmed'in Emir Seyyid Buhari adına kurduğu vakıflar bulunmaktadır.

2- Örfiye (Seyfiye) Sınıfının Kurduğu Vakıflar

Ehl-i örf Osmanlı toplumunda padişah dışında kalan en yüksek devlet görevlilerinden en küçük kademeye kadar yer alan tüm idarî görevlilere denir.²⁹

Ülkede padişahın otoritesini sağlamak ve padişahın buyrukları doğrultusunda devleti yönetmekle mükellef olan bu zümreye kılıç kullanmakta becerikli, usta kişiler anlamında ehl-i seyf ve dinden ziyade toplumun âdetlerine ve töresine dayandıklarını belirtmek için de ehl-i örf ya da ümerâ denilmiştir.³⁰

Örfiye sınıfına; sadrazam, vezirler, beylerbeyi ve sancakbeyleri, kapıkulu zabitleri ve neferleri ile tımarlı sipahiler ve deniz askerleri, nihayet vergi muafiyeti ile kendilerine çeşitli hizmetler yaptırılan muaf ve müsellemler gibi görevliler dahildi.

topraklarında Gelibolu, Bolayır, Malkara ve diğer yerlerde bu ananeye sadık kalmışlar ve tâbî daha fazla bir nisbet ve mikyasta buna ehemmiyet vermişlerdir." şeklinde belirtmiştir. M. Tayyib GÖKBİLGİN: XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar (İstanbul 1952), 161-162.

²⁹ Hasan YÜKSEL: a.g.e., 29; "Ehl-i örf, sultanın icra otoritesini temsil edenler, ulema sınıfı dışındaki memurlar demektir." Halil İNALCIK: "Örf", IA, IX, 480.

³⁰ Hasan YÜKSEL: a.g.e., 29.

Buna göre araştırmamız kapsamında XV. yüzyılda Bursa'daki vakıf kurucularından 11'i (%33.34'ü) ehl-i örf grubuna mensuptur.

Ehl-i örf sınıfına mensup kişilerin kurdukları vakıflar gözden geçirildiğinde hangi tür hizmetler için vakıflar kurdukları ortaya çıkmaktadır. Tetkik edilen vakfiyelere göre ehl-i örf mensuplarının medrese, mektep, imaret, han, hamam gibi yapılarla eğitim ve sosyal hizmet alanlarında vakıflar kurdukları, ailevî ya da yarı hayrî yarı ailevî vakıflarla mensuplarına birtakım gelirler bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Örfiye grubunun vücuda getirdiği vakıflara ayırdığı gelir kaynaklarını incelediğimizde temliknâme ile kendilerine mülk olarak verilen köy ve araziler bu kaynakların başında yer almaktadır. Devlet görevlileri bunlardan başka şahsî mallarından menkul veya gayrimenkul olanları da kurdukları vakıflara gelir olmak üzere bırakmışlardır.

3- İlmiye Sınıfının Kurduğu Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde medreselerden yetişerek devletin genel karakteri doğrultusunda din, adalet ve eğitim ile ilgili görevleri yerine getiren gruba ilmiye sınıfı denilmektedir.

Bu gruba mensup olup vakıf kuran kişiler arasında şeyhülislâmlar, kadılar, kadıaskerler, müftüler ve müderrisler yer almaktaydı.³¹

Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfına sadece müderris, kadı, müftü ve imam gibi medreselerden mezun olanlar dahil

³¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 152.

olmayıp³² kadı naipleri, kassamlar, padişah hocaları, Hz. Peygamberin soyundan geldiği düşünölen seyyid ve şerifler, bunların yanında nakibü'l-eşraflar ve Ahi reisleri,³³ saray memurlarından hekimbaşı ve hekimler, müneccimler ve hünkâr imamları da bu sınıfa mensup kimseler arasında mütalaa edilmekteydi.³⁴ Bu sayılanlardan başka kendilerine çeşitli imtiyazlar tanınarak tekke ve zaviyelerde faaliyet gösteren tarikat ve tasavvuf zümreleri (dervişler) de askerî sınıfın tamamlayıcı unsurlarından sayılan gruplar arasında idi.³⁵

Araştırmamızda bu hususlar göz önüne alındığında, Bursa'daki vakıf kuruculardan beşinin ilmiye sınıfına dahil kimseler olduğu görölmüşür.³⁶ Buna göre ilmiye sınıfının diğer vâkıflara oranı %15.15 olmaktadır.

Yine çalışma dönemi XV. yüzyıl olan bir çalışmada 303 vâkıftan 19 vâkıfın ilmiye sınıfına dahil olduğu belirtilmiştir.³⁷ Bu 19 kişinin de tüm kurucular içerisindeki oranı %6.27'dir.

Diğer bir çalışmada XVII. yüzyılda ilmiye mensubu vakıf kurucularının 313 vakfiyeye göre %22.67'lik bir yer teşkil ettiği belirtilmiştir.³⁸

³² Halaçoğlu bu zümreye dahil insanları belirtirken medrese talebelerini de ilave etmiş fakat bunların dışındaki zümreleri belirtmemiştir. Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 102.; Başka bir eserde de ilmiye sınıfı için daha çok müderris ve kadılardan bahsedilmiştir. M.Zeki PAKALIN: a.g.e., II, 52-53.

³³ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, (Ankara: TTK. Basımevi, 1965), 60, 83, 117, 121, 145,161,164 vd.

³⁴ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, (Ankara: TTK. Basımevi, 1988) 359-374,

³⁵ Bahaeddin YEDİİLDİZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 153.

³⁶ Bursa'da vakıf kuran ilmiye mensupları şunlardır: Emir Seyyid Buhari, BA, vakfiye no:162/1; Molla Fenârî, BA, vakfiye no:162/6; Molla Fenârî kardeşi Molla İsa Bey, BA, Vakfiye no:162/6; Mevlânâ Mehmed bin Armağan (Molla Yegan), BŞS: A 156/208 23a-25a; Fenârîzade Ahmet Paşa'nın biraderi Mevlânâ Ali Çelebi, VGMA: 592/112/99.

³⁷ Yakup TUNCER: a.g.t., 25-26.

Örnekleme metoduyla yapılan vakıf çalışmalarında Osmanlı toplumunda vâkıfların XVIII. yüzyılda %20.66'sının,³⁹ XIX. yüzyılda ise %10'unun⁴⁰ ilmiye mensubu olduğu görülmüştür.

Bu sayısal veriler de dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nde ilmiye mensuplarının kuruluş yıllarından başlamak üzere her dönemde değişik oranlarda ve niteliklerde vakıflar kurdukları ortaya çıkmaktadır.

Vakfiyelerimizde ilmîye sınıfına dahil bu kimselerden bahsedilirken Molla, Mevlânâ gibi unvanlar kullanılmıştır. İlmiye mensuplarının bu unvanları kullanması, onların toplumda saygın bir yeri olduğunun işareti olarak sayılabilir.

İlmiye sınıfından vakıf kurucularının kurmuş oldukları vakıflar şunlardır.

Emir Sultan, Bursa'da bir zaviye inşa ettirmiş ve bunun için tahsisat ayırmıştır. Emir Sultan, vakfiyesinde devirhanlık ve cüzhanlık hizmetleri için de gelir ayırmıştır.

Molla Fenârî, Bursa'da Pınarbaşı mevkiinde bina eylediği medrese ve yine Bursa'da yerleri belirtilmeyen, kendisinin yaptırdığı üç cami için tahsisat ayırmıştır.

Molla İsa Bey, Bursa'da Kaplıca Kapısı içinde bulunan camiye vakıf yapmıştır.

³⁸ Hasan YÜKSEL: a.g.e., 33. Yukarıda yazılan oran, çalışmada belirtilen ilmiye, tarikat erbabı ve sadat/ilmiye/tarikat mensupları başlığını taşıyan grupların toplam oranıdır.

³⁹ Yediyıldız'ın çalışmasında ulema ve muhtelif tarikat şeyhlerinin oranları ayrı ayrı belirtilmiştir. Biz bu iki grubun oranlarını birlikte mütalaa ederek burada ilmiye mensupları kısmında belirttik. Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 146.

⁴⁰ Nazif ÖZTÜRK: "Türk Yenileşme Tarihi...", a.g.e., 35, 50.

Molla Yegan, Bursa'da bir mescid bina ederken, Mevlânâ Ali Çelebi de ailevî vakıf olarak oğullarına vakıf yapmıştır. Mevlânâ Ali Çelebi'nin vakfiyesinden bir de hamam yaptırdığını ve bu hamamı da evladî vakıf olarak ve cûz okunması için vakfettiğini anlıyoruz.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi ilmiye sınıfına mensup vâkıflardan ikisi, şehrin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecek türden cami, medrese, hamam ve zaviye gibi yapılar inşa ettirmiştir. Vâkıflardan diğer ikisi de daha önce var olan bir yapıya tahsisat ayırarak bu yapıların ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte vakıflar kurmuşlardır. Son vâkıf da kendi soyundan olan oğullarının ihtiyaçlarının karşılanması için evladî bir vakıf kurmuştur.

İlmiye sınıfına dahil olan vakıf kurucuları örfî sınıftan olan vâkıflar gibi bulundukları bölgenin, şehrin, imar faaliyetlerini geliştirirken, şehir halkının da ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmışlardır. Bu sebeple kurdukları vakıflarla medrese, zaviye, cami, hamam gibi sosyal yapılar kurmuşlardır.

4- Saray Mensuplarının Kurduğu Vakıflar

Bu çalışmada saray mensupları grubuna, valide sultanlar, padişahların eşleri ve kızları, ümera ve ulemâdan olan diğer devlet görevlilerinin eşleri ve kızları dahil edilmiştir.⁴¹ Bu grup, gerek padişah gerekse diğer devlet görevlileri ile olan bağ, yakınlık ve münasebetlerinden dolayı askerî sınıfın bir bölümü olarak düşünülmüş ve öyle değerlendirilmiştir.

⁴¹ Benzer bir tasnif için bkz. Hasan YÜKSEL: a.g.e., 222.

İncelenen vakfiyelerde Bursa'da vakıf kuranlardan altısının saray mensupları grubundan olduğu görülmüştür. Bu kurucuların diğer vâkıflara oranı ise %18.18'dir.

Saray mensupları grubunu oluşturan vâkıfların Osmanlı Devleti'nde diğer yüzyıllarda vakıf kurma oranları ise şöyledir. Bu grup mensupları XVII. yüzyılda, %18.52,⁴² XVIII. yüzyılda %17.03,⁴³ ve XIX. yüzyılda %6.67⁴⁴ oranlarında vakıflar kurmuşlardır. Bu verilerde dikkat çeken bir özellik, XV. yüzyılda Bursa'da saray mensuplarının vakıf kurma oranları ile özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki vakıf kurucuların oranlarının bir birine yakınlığı olmuştur. Bu durum da bize, saray mensubu dediğimiz padişah, ümera ve ulema gibi devlet görevlilerinin eşleri ve kızlarının, devletin kuruluş döneminden itibaren, diğer dönemlerde de çeşitli hizmetlere yönelik vakıflar kurduklarını açıklamaktadır.

Burada dikkati çeken diğer bir durum da saray mensubu dediğimiz padişah, bey, paşa zevceleri ve kızlarının kurmuş olduğu vakıfların oranının bir hayli yüksek olmasıdır. Veriler dikkate alındığında bu grubun vakıf vücuda getirme oranı ilmiye mensuplarından yüksek ve padişahlarla aynıdır.

Eski Türk kültür geleneğinde, hükümdar eşlerinin (hatunların) hükümdarın yanında devlet yönetimine katılma ve sosyal hayata yardımcı olma özelliğinin uzantısını, Osmanlı Devleti'nde padişah, bey, paşaların hanım ve kızlarının kurmuş olduğu vakıflarda görmekteyiz.

⁴² Hasan YÜKSEL: a.g.e., 222. Saray mensupları ve ehl-i örf mensupları bu çalışmada ayrı gruplar olarak mütalaa edilmiştir. Biz bu iki grubun oranlarını birleştirerek kendi değerlendirmemize aldık.

⁴³ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 150.

⁴⁴ Nazif ÖZTÜRK: "Türk Yenileşme Tarihi...", a.g.e., 50.

B- REAYÂNIN KURDUĞU VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nde toplumun en geniş tabakasını reayâ oluşturmaktadır. Osmanlı toplumunda askerî sınıfın dışında kalan ve devlete kanunnamelerde belirtilmiş birtakım vergiler ödemek zorunda olan Müslüman veya gayr-i müslim, köylü, zanaatkar ve tüccar bütün uyruklara ve yönetilen sınıfa reayâ denilmektedir.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde vergi veren şehir halkı, kasaba ve köy ahalisi ile konar-göçer denilen göçebe aşiretler bu gruba dahildirler.⁴⁶

Reayâ aynı zamanda devlet içinde üretici grubu temsil eder ve çoğunluğu ziraatla uğraşır. Bunun yanında hayvancılıkla uğraşanlar, tüccarlar, zanaatkarlar ve esnaflar da bulunurdu.

Osmanlı toplumunda genelde gelir durumları askerî sınıfa göre daha düşük ve birbirinden farklı düzeylerde bulunan reayâ da imkânları ölçüsünde vakıflar kurmuştur.

İncelenen vakfiyelere göre, XV. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların beş tanesi reayâ tarafından kurulmuş vakıflardır.⁴⁷ Buna göre reayânın kurduğu vakıfların oranı tüm vâkıfların içinde %15.15'lik bir yer tutmaktadır.

XV. yüzyıl Bursa şeriye sicillerine ait bir çalışmada reayânın kurmuş olduğu vakıflar %93 olarak tespit edilmiştir.⁴⁸

⁴⁵ M.Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 14; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m.,154.

⁴⁶ Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 102-113.

⁴⁷ Reayâ vakıfları: Hacı (Hoca) İbrahim b. Abdullah Errevas (iki adet); Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi, Hacı Kemalettin İsmail b. Mürvet; Hoca Peri b. el-merhum Abdullatif.

⁴⁸ Yakup TUNCER: a.g.t., 25-27.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıla ait vâkıflar arasında reayâdan oluşan vakıf kurucularının oranı %10.81'dir. Buna göre bu yüzyıl Osmanlı vakıf kurucularının %11'ini reayâ sınıfına mensup olanlar oluşturmaktadır denilebilir.⁴⁹

Osmanlı toplumunda XVIII. yüzyıla ait vakıf kurucularının ise %17.90'ı reayâ sınıfından oluşmaktadır.⁵⁰

XIX. yüzyıla ait, seçilen altmış vakfiyenin vâkıflarının incelenmesiyle de reayânın %65 oranında vakıf kurduğu anlaşılmıştır. Burada reayâ sınıfına esnaf ve zanaatkarlar, çiftçiler, ayan ve mesleksizler dahil edilmiştir.⁵¹

Vakfiyesinden anlaşıldığına göre Abdullah oğlu İbrahim Bursa'da Yazıcıkızı bahçesi mevkiinde bir mescid, yine aynı yerde bir mektep ve imaret inşa ettirmiştir.⁵² Burada Hacı İbrahim b. Abdullah'a ait iki vakfiye yer almaktadır. İkinci vakfiyesi birinci vakfiyeye ek olarak hazırlanmıştır.

Vakfiyesinden ve kaynaklardan öğrendiğimize göre "Başçı İbrahim" diye de anılan Abdullah oğlu İbrahim geçimini kelle satarak sağlıyordu.⁵³ Vakfiyesindeki akarât incelendiğinde bu kişinin zengin bir esnaf veya tüccar olduğu anlaşılmaktadır. Sicillerdeki ifâdelere bakılırsa İbrahim Bey'e Hoca da denilmekteydi.⁵⁴

⁴⁹ Hasan YÜKSEL: a.g.e., 220-222.

⁵⁰ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının...", a.g.m., 146.

⁵¹ Nazif ÖZTÜRK: "Türk Yenileşme Tarihi...", a.g.e., 50.

⁵² BŞS: B 158/374 97a 99a.

⁵³ Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, II (Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 4519-22), 281.

⁵⁴ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 124.

Vakfiyelerde bazı vâkıflar için kullanılan “hoca” tâbîrinden anladığımıza göre⁵⁵ hem Başçı İbrahim, Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi ve Hoca Peri'nin tüccar olduğunu düşünüyoruz. Başçı İbrahim ve Muslihiddin Mustafa Çelebi'nin kurduğu vakıflara geniş gelir kaynakları ayırması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Reayâdan olan Hacı Kemalettin İsmail b. Hacı Mürvet de yarı hayrî yarı ailevî vakıf kurarak kendisine ve evlatlarına gelir temin etmiş, bunun yanında Kuran-ı Kerim'den cüz okunmasını şart koştur.⁵⁶

Vakfiyesinden ve kaynaklardan kimliği ve mesleği hakkında pek fazla bilgi sahibi olamadığımız Hacı Kemalettin İsmail reayâdan olan diğer vâkıflardan farklı olarak kendisinden bizzat faydalanılabilecek bir eser inşa ettirmemiş, evlatları ve hayır için evini ve bahçesini vakfederek bir vakıf vücuda getirmiştir.⁵⁷

Yine Bursa'da tüccar olan Hoca Peri b. Abdüllatif kurduğu vakıfla; şehirdeki bir mescide, Emir Seyyid Buhari vakfına ve ailesine yardımda bulunmuştur.⁵⁸

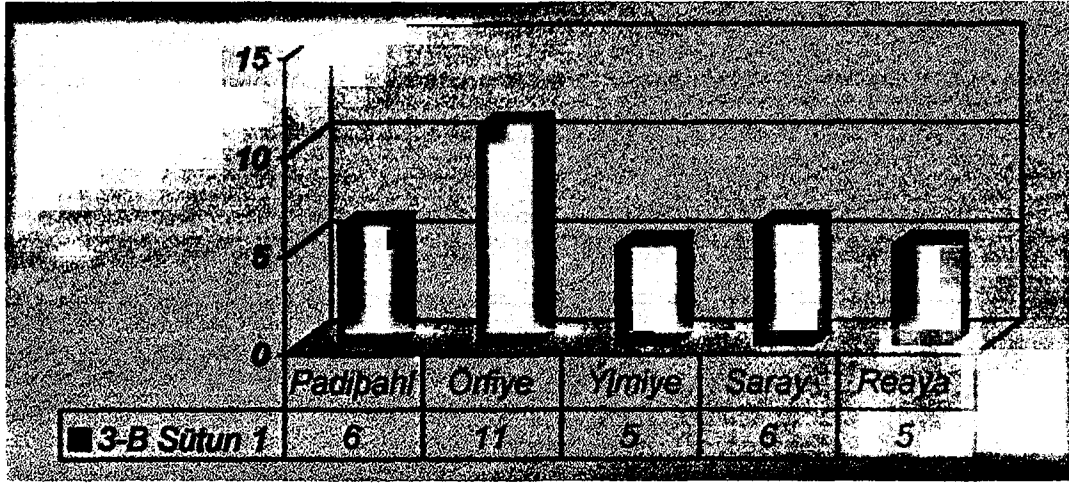
Sonuç olarak XV. yüzyılda Bursa'da, 6 padişah, 11 örfiye mensubu, 5 ilmiye mensubu, 6 saray mensubu ve 5 reaya vakıf kurarak bu etkinliğe katılmışlardır.

⁵⁵ İnalçık, XV. yüzyılda Osmanlılarda Hoca (Hâce) tâbîrinin umûmiyetle büyük tüccar, müteşebbis, patron manalarında kullanıldığını ifâde etmiştir. Halil İNALCIK: “XV. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, (İstanbul 1996), 194.

⁵⁶ VGMA: 739/54/29.

⁵⁷ VGMA: 739/54/29.

⁵⁸ VGMA: BCVD. no: 2163/12.

Şekil 1.2: Sosyal Statülerine Göre Bursa'da Vakıf Kuran Gruplar

II. CİNSİYETLERİNE GÖRE BURSA VAKIF KURUCULARI

Türk tarihi boyunca Türk toplumu, göçler ve savaşlar gibi zorluklar karşısında kadınlar ve erkekler birlikte hareket etmiştir. Bunun yanında devlet yönetimi, kültür, sanat ve imar faaliyetleri gibi işlerde de kadınlar ve erkekler bu faaliyetleri birlikte yürütmüşlerdir.

A-ERKEKLER TARAFINDAN KURULAN VAKIFLAR

Osmanlı toplumunda, sosyal hayatın getirdiği birtakım zorluklar ve kısıtlamalar, devlet görevlerinde ve çalışma hayatında erkeklerin, kadınlara göre daha ön planda yer almasını gerekli kılmıştır. Bu durum erkeklerin devlet görevlerinde daha fazla yer

almasını sağladığı gibi, onların vakıf kurma faaliyetlerinde de etkili olmuştur.

İncelediğimiz vakfiyelere göre XV. yüzyıl vakıf kurucularından çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere tüm vâkıflar içinde 27 kişi erkektir. Bu sayı tüm vâkıflar içinde %81.82'lik bir oran oluşturmaktadır.

Vâkıflar	Sayıları	Oranı
Erkekler	27	%81.82
Kadınlar	6	%18.18
Toplam	33	%100

Tablo 1.1: Bursa'da Vakıf Kuran Erkekler ve Kadınlar

Bu sonuçlar bize şunu göstermektedir. XV. yüzyılda Bursa'da çalışma hayatında ve sosyal hayatta erkekler daha etkilidir. Buna rağmen kadınlar, kültürel konulara ve imar faaliyetlerine kayıtsız kalmamışlar, kurdukları vakıflarla toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuşlardır.

B-KADINLAR TARAFINDAN KURULAN VAKIFLAR

Vâkıflara baktığımızda, XV. yüzyıl Bursa'sında kadınların da önemli sayıda vakıflar kurdukları tespit edilmiştir. Kadınların bu dönemde kurdukları vakıfların oranı %18.18'dir.

Vakfiyelerini incelediğimiz kadın vâkıfların önemli bir özelliği, askerî sınıfa mensup kişilerin eşleri veya kızları olmalarıdır. Padişah ve devlet görevlilerinin, kurdukları vakıflarla topluma önderlik ettikleri gibi saray mensubu kadınların da bu konuda topluma öncülük ettikleri görülmektedir.

Saray mensubu kadınların kurdukları vakıflara baktığımızda önümüze şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Vakıf Kuran Kadınlar	Kurdukları Vakıf Çeşitleri		
	Hayrat Vakıflar	Hatim, Tilavet ve Tesbih Vakıfları	Ailevî-Yarı Ailevî Vakıflar
Hatice Hatun bnt. Bayezid Paşa			Ailevî vakıf
Molla Fenârî Hanımı	Cami mesalihine		
Erhundu Şah Hatun	Cami, türbe mesalihine	Tilavet mesalihine	
Hundi Hatun bnt. Sultan I. Bayezid	Kendisinin yaptırdığı cami mesalihine		
Sultan Selçuk Hatun	Kendisinin inşa ettirdiği mescid mesalihine, zaviye mesalihine	Tilavet mesalihine	Çocuklarına ve kölelerine
Hundi Hatun bnt. Karacabey	İnşa ettirdiği darüttâlim mesalihine	Tilavet mesalihine	

Tablo 1.2: Vakıf Kuran Kadınların Vakıf Yaptıkları kurumlar ve Vakıf Türleri

Saray mensupları grubundan olan kadınlardan biri cami, biri mescid, biri darüttâlim inşa ettirmişlerdir. Bunlarla birlikte vâkıflardan bazıları daha önce kurulmuş olan bir cami, türbe veya zaviyenin giderleri için vakıf ayırmışlardır. Yine kadın vâkıflar, vakfiyelerinde hayır için tilavet ve evlatları için gelir şartları koşmuşlardır.

Vakfiyelerimize yansıyan bilgiler kadarıyla saray mensubu kadınların, kültürlü, bilgili, eğitim ve öğretime, hayır işlerine önem veren kişiler olduklarını çıkarıyoruz. Aynı zamanda bu bilgiler, saray mensubu kadınların toplumla ilişkilerinin kesik olmadığını, aksine bu kadınların, kültür-sanat ve eğitim konularında topluma örnek olabilecek davranış ve faaliyetlerde bulunarak toplumla barışık olduklarını destekler niteliktedir.

İncelediğimiz vakfiyelerde reayâdan olan kadınların kurdukları vakıflara rastlanamamıştır. Fakat bu durum, bu yüzyılda reayâdan olan kadınların vakıf kurmadıkları anlamına gelmez. Çünkü şeriye sicillerinden hazırlanan başka bir çalışmada reayâdan birçok kadının da vakıflar oluşturdukları görülmektedir.⁵⁹

İki çalışma arasındaki bu fark şöyle açıklanabilir; saray mensubu kadınların vakfiyelerinin vakfiye defterlerine kaydedildiği veya ayrı bir vakfiye defteri oluşturulduğundan onların vakfiyeleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Reayâdan kadınların vakfiyeleri muhtemelen kendi ellerinde kalmış ve bir sûretleri sadece şeriye sicillerine geçirilmiştir. Şeriye sicil defterleri incelendiğinde reayâdan olan erkeklerin ve kadınların da çok sayıda vakıf kurduğu görülecektir.⁶⁰

⁵⁹ Yakup TUNCER: a.g.t., 23, Şeriye Sicillerinde XV. yüzyıla ait kadın vâkıfların oranı %51 olarak gösterilmiştir. Aynı eserde reayânın kurmuş olduğu vakıfların oranının da %93 olarak gösterildiğini daha önce belirtmiştik.

⁶⁰ Bkz. Yakup TUNCER: a.g.t., gös. yer.

İKİNCİ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE XV. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I. VAKIFLARIN GÖRDÜĞÜ ÇEŞİTLİ HİZMETLER

Vakıf kuranlar vakfiyelerinde, genellikle hangi tür hizmetler için vakıf kurduklarını ve bu hizmetlerin hangi şekillerde ifâ edileceğini açıkça belirtmişlerdir.

Her vâkıfın kendi kültürüne, eğitimine, düşünce yapısına, dünya görüşüne, haiz olduğu sosyal statü, mevki ve gelir düzeyine göre farklı amaçlarla vakıflar kurmaları, vakıf müessesesinin hizmet alanlarını ve amaçlarını oldukça genişletmiştir.

Bu noktadan hareketle vakfiyeler ve benzer belgeler incelendiğinde:

- Eğitim ve öğretim hizmetleri
- Kültür hizmetleri
- Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri
- Dinî hizmetler
- Sağlık hizmetleri
- Hayrî ve sosyal yardım hizmetleri
- Güvenlik hizmetleri
- Ulaşım hizmetleri
- Temizlik hizmetleri
- Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler
- İktisadî hizmetler

-Şehircilik hizmetleri gibi birçok hizmetin vakıf müessesesi ve kurumları tarafından yerine getirildiği görülür.¹

Osmanlı Devleti'nde, bugünkü modern devletlerin yapmak zorunda oldukları sosyal ve kültürel hizmetlerin birçoğu, devlet bütçesinden para ayrılmaksızın kişiler tarafından kurulan vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir.²

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde yol ve köprü yapımı, sulama şebekelerinin tesisi gibi alt yapı hizmetlerini, mektep, kütüphane ve medrese kurma, talebelere burs ve hocalara maaş verme gibi eğitim ve kültür hizmetlerini, camilerin inşası ve din hizmetlilerinin maaşının ödenmesi gibi dinî hizmetleri hep vakıf müessesesi üstlenmiş bulunmaktaydı.³ Barkan, yukarıda sayılan hizmetlerden başka, vakıfların siyasî ve askerî hizmetleri, ticarî hizmetleri dil ve din birliğinin ve siyasî bütünlüğün temini gibi hizmetleri de yerine getirdiğini belirtmiştir.⁴

Kısacası, bugün belli başlı devlet hizmetleri arasında yer almış olan bir kısım belediye hizmetleri, sosyal yardım, din ve kültür işleri eğitim, ticaret ve sanatların geliştirilmesi gibi işler Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde hep vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca devlet içinde bu şekildeki örgütlenme son derece yaygınlaşmış ve önem kazanmıştır.⁵

¹ İbrahim ATEŞ: "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar" VD. XV (Ankara 1982), 55.

² Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Osmanlıların Kuruluş ve Yükselişinde Rol Oynayan Müesseseler", Millî Kültür, 41 (1983), 45.

³ Bahaeddin YEDİYILDIZ: (Osmanlıların...), a.g.m., 45.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Vakıflar" Hüdâvendigâr Liva'sı Tahrir Defteri I, (Ankara: TTK. Basımevi, 1988), Giriş Bölümü IX, 122. (Bu eser bundan sonra HL. TD. şeklinde gösterilecektir.)

⁵ Ö. Lütfi BARKAN: HL.TD. a.g.e., 123; Samiha AYVERDİ: Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, (İstanbul 1975), 155-157.

Genel olarak belirtilen hizmetleri yerine getiren vakıfların dışında doğrudan doğruya Türklüğe, Türk milliyetçiliğine hizmet için kurulmuş olan vakıflar da mevcuttur. Bu vakıflar arasında; Millî bünyeyi geliştirmeye ve kuvvetlendirmeye yarayan vakıflar, vatan müdafaasına hizmet için kurulmuş vakıflar, Türklüğün korunmasına ve millî kültürün yayılmasına çalışan vakıflar, Orta Asya'daki Türk ülkeleriyle münasebetleri devam ettirmeye yarayan vakıflar ve Türklüğü yükseltmek için tesis edilen vakıflar yer almaktadır. Bu tür vakıfların kurulmasında tarihî gerçeklerin ve millî zaruretler halinde beliren toplum ihtiyaçlarının ön plânda tutulduğu görülmektedir.⁶

Bu vakıflardan başka şehirlerde sokakların temizlenmesi, aydınlatılması, muhtelif yerlerde bahçeler açılması, insanların dinlenmesi gayesiyle güzel köşeler düzenlenmesi ve bu sûretle şehirlerin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar da vardır.⁷

Son olarak vakıf müessesesinin, aile, akrabalık hısımlık gibi bağlarla bağlanan zümrelerin, yakınlığını temin eden önemli kuruluşlardan biri olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle vakf-ı ehli veya vakf-ı zürri denilen vakıfların aile, akraba ve nesil menfaatine hizmet ettiği⁸ bilinmektedir.

Araştırmamızın bu bölümünde Bursa'daki vakıflar, gördüğü hizmetlere göre çeşitli başlıklar altında toplanmış ve bu vakıflar hakkında tanıtıcı bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

⁶ H. Baki KUNTER: "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", VD. III, (Ankara: 1956), 1-11.

⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., 171.

⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., gös. yer.

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE XV. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI							
		Askeriye				Reaya	
Hizmetler	Yapı/Vakıf	Padişah	Örfiye	İlmiye	Saray M.	Reaya	Toplam
Dini Hizmet Vakıfları	Cami	4	1	1	1	1	8
	Mescid		3	4	1	1	9
	Türbe	4	1	1	1		7
	Hatim Ok.	4	1				5
	Cüz Ok.		4	2	2	3	11
	Tehlil Ok.	1				1	2
	Toplam	13	10	8	5	6	42
Eğitim Hizmetlerine Ait Vakıflar	Mektep		2		1	1	4
	Medrese	4	3	1		1	9
	Zaviye	1	2	1	1		5
	Ktphne		1	1			2
	Toplam	5	8	3	2	2	20
Sağlık Ve Sosyal Yardım Amacıyla Kurulan Vakıflar	Darüşşifa	1					1
	İmaret	3	1		2		6
	Hamam	3	2	1	1		7
	Yemek Dağıtımı	1	2		1	1	5
	Kmssz Ç.					1	1
	Ağaç D.				1		1
	Mühtedi		1				1
	Haremeyn		1				1
	Toplam	8	7	1	5	2	23
Ailevî Vak.			3		1		4
Yarı Ailevî			4	2	1	5	12
Hayri Vak.		6	4	3	4		17
	Toplam	6	11	5	6	5	33
Gen. Top⁹		26	32	14	14	15	101

Tablo II.1: Hizmet Amaçlarına Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları

⁹ Burada Hayri vakıf verileri toplanmamıştır. Çünkü yukarıda hayri vakıfların açılımı, ayrı ayrı toplanmıştır.

II. EĞİTİM ÖĞRETİM AMACIYLA KURULAN VAKIFLAR

Öğretim; teşkilâtlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından, öğrencilere, araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür. Başka bir deyişle öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi için girişilen düzenli, teşkilâtlı, plânlı çabaların tümüdür ve bazen örgün eğitim olarak da adlandırılır.¹⁰

Günümüzde eğitim; belli bir bilim dalı veya sanat kolunda yetiştirme ve eğitme işi, aynı zamanda çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme anlamlarını taşımaktadır.¹¹

Okul, okuma yazma, ders araç gereçleri ile ve bunların dışında aile veya bir çevre içinde kişisel yetiştirme yollarıyla yapılan öğretme, öğrenme, bilgi aktarma, beceri kazandırma çalışmalarının tümüne yaygın eğitim de denmektedir.¹²

Konumuzda eğitim öğretim amacıyla kurulan vakıflar işlenirken örgün eğitimle ilgili okul (darüttâlim-mektep-medrese), öğretmen (müderris) ve öğrencilere (talebe-i ulûm) ilişkin sayısal bilgiler verilecektir. Ayrıca bunlar için belirlenmiş vakıf şartları (gelirler/ tahsisatlar) sıralanacaktır.

¹⁰ Yahya AKYÜZ: Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), (İstanbul 1993), 1; Türkçe Sözlük: II, (Ankara: TDK. Basımevi, 1998), 1719.

¹¹ Türkçe Sözlük: a.g.e., I, 677.

Yine bu bölümde; örgün eğitimle ilgili konulardan başka, yaygın eğitim kurumları olan zaviye ve kütüphaneler üzerinde durulacak, buralarda halk ve yetişkinlerin eğitimi (spor, tasavvuf, dinî terbiye, kültür gibi alanlarda), toplumun eğitim ve bilim anlayışı konularına da değinilecektir.

XV. yüzyıla ait Bursa vakfiyelerinde diğer alanlarla birlikte eğitim öğretim için toplam 20 vakıf oluşturulmuştur ve bu vakıflarla 19 müessese kurulmuştur. Bu dönemde müesseselerin eğitim öğretim kurumlarına göre dağılımı da dört sıbyan mektebi, dokuz medrese, dört zaviye, iki kütüphane şeklinde olmuştur.¹³ Bir zaviyeye de sadece yardımda bulunulmuştur.

Eğitim öğretim hizmetleri ile ilgili tabloya baktığımızda bu konuya en fazla padişahların ve ehl-i örf grubunun önem verdiğini görmekteyiz. Bunun yanında ilmiye sınıfının, saray mensuplarının ve reayânın da eğitim öğretim faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Fakat burada dikkati çeken bir nokta XV. yüzyılda, devletin kuruluş aşamasında padişah ve devlet adamlarının diğer devlet kurumlarının kurulmasında öncülük ettiğidir.¹⁴ Bu öncülük sayesinde Bursa'nın ilmî yönden önemi artmıştır.¹⁵ Osmanlı padişahlarının ilim ve eğitime verdikleri önem, başkent olan diğer şehirlerde de kendini göstermiştir.¹⁶

Edirne'nin 1363'te alınmasından sonra bu kentte de birçok medresenin yapıldığı görülmektedir. Bunların en önemlileri II.

¹² Yahya AKYÜZ: a.g.e., 2.

¹³ Bkz. Tablo II.1.

¹⁴ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, I (Ankara: TTK. Basımevi, 1988), 523.

¹⁵ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, I, a.g.e., 523; M.Tayyib GÖKBİLGİN: "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında" Necati Lugal Armağanı, (Ankara 1969), 261-273.

¹⁶ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, I, a.g.e., 523.

Murad'ın yaptırdığı Darülhadis Medresesi (1435) ile Üç Şerefeli Medrese'dir (1447).¹⁷

Özellikle Fatih Sultan Mehmed¹⁸ ve Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da kurdurduğu külliye ve bu külliye içinde yer alan eğitim öğretim kurumları, Osmanlı Devleti'nde ilmî faaliyetleri yüksek bir seviyeye ulaştırırken eğitim öğretimin de klâsik teşkilatlanmasını sağlamıştır.¹⁹

A- SIBYAN MEKTEPLERİ

Osmanlı öncesindeki ilköğretim faaliyetlerine bakıldığında, Hz. Peygamber döneminden²⁰ Osmanlılara ulaşan süreçte, bütün devletler ve toplumlar için ilköğretimin mevcudiyetinin söz konusu olduğu görülmüştür. Tarihî bilgiler, ilköğretimin müesseseseleşmesiyle ilgili ilk ciddi çabaların Hz. Ömer devrinde atıldığını ve ortaya konulan yapının diğer halifeler döneminde olduğu gibi büyük bir ihtimalle Emeviler devrinde de değişmediğini göstermektedir. Abbasiler devrinde bu konuda önemli adımlar atıldığı belirtilmekte ise de boyutları hakkında net bir bilgi elde edilememiştir. Selçuklular dönemiyle ilgili kesin bir

¹⁷ Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 131; Yahya AKYÜZ: a.g.e., 55; Ahmet GÜL: Osmanlı Medreselerinde Eğitim öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l-Hadislerin Yeri, (Ankara: TTK. Basımevi, 1997), 34; Oktay ASLANAPA: Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri, (İstanbul 1949), 94-97.

¹⁸ Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı külliyesi ve diğer yapıları için bkz. Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., III, 179-182.

¹⁹ Yahya AKYÜZ: a.g.e., 59; Ahmet GÜL: a.g.e., 34; Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., 135-136; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: İlmiye Teşkilatı, a.g.e., 2-3. Uzunçarşılı'nın bu eserinde yeni ve esaslı medrese teşkilâtı da geniş bir şekilde anlatılmıştır bkz. 2-17. Sina AKŞİN (Yay. Yön): Türkiye Tarihi, II (İstanbul 1997), 237-249, 335-339.

²⁰ İslâmiyet'in ilk dönemlerinde, Bedr muharebesinden sonra Mekke'li birçok esirin, yazı yazma öğretmek için serbest bırakıldığı, Kaysariya'nın ele geçirilmesinden sonra esirlerin Culf'a yerleştirilerek, bazılarının mekteplerde ders okutmaya memur edildiği, Ömer'in çağdaşlarından olan Cübeyr b. Hayya, Taif'te bir mektepte muallim olduğu ve Hz. Peygambere katiplik yapmış olan Muaviye'nin de çocukların tahsili ile çok ilgilendiği belirtilmiştir. Jons PEDERSON: "Mescid", İA, VIII (İstanbul 1960), 61.

tespit yapmamakla birlikte, mekteplerin sayısında son derece büyük bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır.²¹

Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim sisteminin en önemli unsuru, medreseler ve bu kurumların bir alt kademesini teşkil eden mekteplerdir. Arapça, "el-ketbu" mastarından mekân ismi olarak türetilen "mekteb" yazı yazma öğrenilen yer anlamında olup kelimenin çoğulu "mekatib"dir. Aynı kökten türetilen sözcüklerin, "küçük çocuklara okuma yazma ve Kuran ezberinin öğretildiği küçük okul" anlamını yükledikleri "küttab" kelimesinin çoğulu da "keratib"dir. Selçuklular ve bilhassa Osmanlılar devrinde, bu ilköğretim kurumu için genellikle "mekteb" kelimesi tercih edilmiştir.²²

Mektepler, camilere bitişik şekilde inşa edildiği veya cami odalarından biri (son cemaat yeri de olabilir) bu iş için tahsis edilebildiği gibi²³ genellikle sokakların kesiştiği köşe başlarında ve merkezi noktalarda ayrı bir yapı olarak veya bir külliye sitesi içerisinde de inşa edilebiliyorlardı.²⁴

Bursa şeriye sicillerinde mektep için kullanılan kelimelerin dönem dönem farklılıklar arz ettiği, buna göre XVI. yüzyıl ortalarına kadar mektep için "muallimhane" kelimesinin çok sık kullanıldığı, bu dönemden sonra genelde "mekteb" in tercih edildiği belirtilmiştir.²⁵ Osmanlı Devleti'nin bu ilköğretim kurumları için "mekteb" ve "muallimhane" kelimelerinden sonra en sık olarak "mektebhane", "darüttâlim", "mahalle mektebi",

²¹ Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 22;

²² Mefail HIZLI: "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", Osmanlı, 5, Ed: Güler Eren (Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 207.

²³ M.Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 201.

²⁴ Mefail HIZLI: "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", a.g.m., 207; Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 40.

²⁵ Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 28.

“beytüttâlim”, ve “küttab” isimlerinin kullanıldıkları da zikredilmiştir.²⁶

Burada incelenen vakfiyelerde kurulduğu tespit edilen dört mektep, açıklanmaya çalışılmıştır.

1- Mahmud Bey Mektebi

Mahmud Bey, I. Murad zamanında vezirlik ve beylerbeylik yapan Timurtaş Beyin oğullarından olan ve II. Murad zamanında Manisa Sancakbeyliği'nde bulunmuş Ali Paşa'nın oğludur.²⁷ Mektebin kurucusu Mahmud Bey, kale dahilinde kendi adıyla anılan türbesine gömülmüştür.²⁸

Mahmud Bey, Bursa kalesinin Umur Bey mahallesinde bulunan geniş bir evi mektep (beyt-i tâlim) yapılmak üzere vakfetmiştir.²⁹

Mektebin vakfiyesinin düzenlenme tarihine bakarak, vakıf evin Şubat 1484 tarihinden itibaren mektep olarak kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Mahmud Bey hatim okunması, ailevî vakıf ve mektep için ortak olarak şunları vakfetmiştir.

1- Umur Bey mahallesinde etrafındaki dükkânlarla birlikte bir han

²⁶ Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., gös. yer.

²⁷ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., 575. Ali Paşa'nın Manisa'da Ali Bey Camii denilen bir camisi vardır. Bu camiın vakfiyesi, gurre-i cemaziyel-ahir 821 tarihini taşımakta olup VGMA: 591/177/179 numarada bulunmaktadır.

²⁸ Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 153.

- 2- Tahtakale'de biri başçı dükkânı olan beş dükkân
- 3- Timurtaş Bey İmaretı mahallesinde bir fırın ve dört hücre
- 4- Tahıl Pazarı mahallesinde üç kasap dükkânı
- 5- Kale mahallesinde bir ev
- 6-Umur Bey mahallesinde dört oda ve bir avlusu bulunan ev
- 7- Ulgarlar mahallesinde bir bahçe
- 8- Kütahya'da bulunan bir bahçenin tamamı
- 9- Bursa'da bir değirmen

Mahmud Bey mektepte bir muallim ve on beş öğrenci bulunmasını, ayrıca bir ferraş ile bir ustanın da bu mektebe hizmet etmelerini bildirmiştir.

Mektep evde, talebeler ve görevliler için günde iki öğün yemek pişirilmesini ve dağıtılmasını da şart eden vâkıf, tüm bu hizmetler için gerekli tahsisatı ayırmıştır. Vâkıfın şartları gereği, mektebin muallimine günlük beş akçe, ferraşa bir akçe, bakım ve onarım yapan ustaya bir akçe, aşçıya iki akçe verilecektir. Bunlardan başka vakfiyede mektebin diğer ihtiyaçları olan et, ekmek, odun, pirinç, buğday, tuz, nohut, sergi ve rakabe³⁰ gibi masraflar için de tahsisat ayrıldığı görülmektedir.³¹

²⁹ Vakfiye evail-i muharrem 889/M. 30 Ocak-8 şubat 1484 tarihini taşımakta olup VGMA: 591/185/185'te kayıtlı bulunmaktadır.

³⁰ Rakabe: Asıl manası beklemek, korumak, muhafaza etmek, murakabe, koruyuculuk, gözeticilik demektir. Fakat Osmanlılar döneminde vakıf yapıların tamiri ile ilgili olarak vakıf kurumunun içinde bir alt müessese haline gelmiştir. Rakabe olarak adlandırılan bu uygulama; vakıf binalarının tamirinde çekilen finansman güçlüğü sebebiyle devreye giriyordu. Onarıma ihtiyaç duyulan bina için, vakfın o anda yeterli miktarda geliri varsa rakabeye girilmezdi. Vakfın herhangi bir musakkafatının acil olarak tamir edilmesi gereken durumlarda, yapının bağlı bulunduğu vakfın gelirleri tamamen onarıma harcanmakta ve onarım süresince çalışan bütün

Ayrıca vâkıf, kurdurduğu mektepte okunmasını istediği 30 cüz Kuran'ın okuyucuları arasında, muallimin ve mektepte okuyan talebelerden on dördünün bulunmasını şart kılmıştır. Cüz okuma vazifelerinden dolayı da cüz okuyan talebelere ve muallime vakıf gelirlerinden günlük bir akçe verilmesini bildirmiştir.³²

Vâkıf, vakfının tevliyet ve nezaret görevlerini sağ olduğu müddetçe kendine, vefatından sonra ise Hacı Hoşkadem oğlu Hacı Muslihiddin'e bırakmıştır. Mütevellîye tevliyet hakkı olarak vakıf gelirlerinin 1/20'sini bırakan vâkıf, nazıra da görevi karşılığında günde on akçe gelir tayin etmiştir.³³

2. Başçı İbrahim Mektebi

Başçı İbrahim diye bilinen ve Bursa tüccarlarından biri olan Hacı İbrahim b. Abdullah'ın Bursa'da kendi adıyla anılan bir cami, cami civarında zaviyesi, hamamı Abdal Mehmed için yaptırdığı bir cami, Doğangözü'de denilen bir hanı, İstanbul'da da bir medresesi vardır.³⁴

personelin alacakları bir süre askıya alınmakta idi. Bir başka deyişle rakabe, tamir edilecek vakıf hizmet ünitelerinin finansmanının vakıf tarafından karşılanamadığı zamanlarda veya vakfın "asl-ı mal"ı büyük ölçüde elden çıktığı dönemlerde vakfın, giderleri asgari düzeylerde tutması ya da tamamen kisması demektir. Böylece vakfın tamir görmesi gereken yerleri en kısa zamanda onarılmakta ve vakıf eserinin fizikî açıdan yıpranması önlenmekte idi. Mefail HIZLI: "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe" UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, 6 (Bursa 1994), 54-57.

³¹ VGMA: 591/185/185.

³² VGMA: 591/185/185.

³³ VGMA: 591/185/185.

³⁴ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 124.

Başçı İbrahim zaviyesinin daha sonra medreseye dönüştürüldüğü bilinmektedir.³⁵

Vâkıf, Maksem civarında Başçı mahallesinde³⁶ Yazıcı kızı diye bilinen yerde inşa ettirdiği mescidin yanında bir de mektep yaptırmıştır.³⁷ Bu mektepte kaç öğrencinin öğrenim göreceği belirtilmemiştir. Vakfiyede mekteple ilgili sadece vakfın gelirlerinden mektep hocasına her gün üç akçe verileceği şartı yer almaktadır.³⁸

Bu mektebin kaç tarihinde yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber vakfiye tarihi olan 1459³⁹ tarihinden önce ve vâkıfın mescidi ile birlikte inşa ettirildiği düşünülebilir.⁴⁰

Başçı İbrahim Bursa'daki eserlerinin bakımı ve hizmetlerini devam ettirebilmesi için şunları vakfetmiştir:

1- Maksem'e yakın yerde Gökdere'de içinde iki ev ve suyu olan bir yer

2- Hacı Mustafa Mahallesinde 11 odalı bir yer

³⁵ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 124; Başçı İbrahim Medresesi için bkz. HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 124-126.

³⁶ Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 99.

³⁷ Başçı İbrahim'in bu yapılarını içeren vakfiyesinin aslı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter no: 7080'de bulunmaktadır. E.Hakkı AYVERDİ: Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, III (İstanbul 1974), 69. Bizim elimizde Başçı İbrahim vakfiyesinin bir sûreti ile bir zeyl vakfiye vardır. Bu sûret ve zeyl vakfiye BŞS: B 158/374 97a-99a'da bulunmaktadır. Ayverdi, bu belgelerden başka H.876/M.1471 tarihli bir zeyl vakfiyenin varlığından daha söz etmiştir. Fakat bu zeyl vakfiyenin yerini belirtmemiştir. E. Hakkı AYVERDİ: "Fatih Devri...", a.g.e., III, 73.

³⁸ Vakfiyede mekteple ilgili kısım şöyle geçmektedir. "ve mu'allimü'l-mektebü'd-ders binahu canib-i zikrû'l-mescidü'l-mezbur külli yevmen selase derahim." BŞS: B 158/374 98a.

³⁹ Vakfiye'nin tam tarihi gurre-i ramazan 863/ 2 Temmuz 1459'dur.

⁴⁰ Hızlı, Bursa mahkeme sicillerine dayanarak bu mektebin 1490 yılında, Başçı İbrahim'in oğlu olan Mehmed Çelebi tarafından yaptırıldığını beyan

- 3- Yine aynı mahallede bir ev
- 4- Yine aynı mahallede üç odayı ve iki tuvaleti ihtiva eden bir ev
- 5- Yine aynı mahallede evler ve fırını ihtiva eden bir yer
- 6- Aynı mahallede fırın ve her türlü müştemilatı içeren 7 odalı bir ev
- 7- Şeker Hoca mahallesinde fırın, su deposu ve tuvaletleri ihtiva eden yedi odalı bir ev
- 8- Yine Şeker Hoca mahallesinde bir ev
- 9- Şeker Hoca mahallesinde diğer bir ev
- 10-Mescid-i Hacı Revvas mahallesinde fırın ve iki su deposunu ihtiva eden yedi odalı bir ev. Ayrıca aynı yerde bir ekmekçi fırını
- 11- Debbağlar mahallesinde 5 odalı bir ev
- 12- Yine Debbağlar mahallesinde bir debbağ dükkânı
- 13- Yine aynı mahallede bir debbağ dükkânı ile bu dükkân için gerekli olan havuz
- 14- Debbağlar mahallesinde 5 odalı diğer bir ev
- 15- Aynı mahallede bahçe ve su depolarını ihtiva eden 17 odalı geniş bir ev
- 16- Hoca Mehmet es-Sarayı Mescidi mahallesinde kap-kacak yapılan dükkân

- 17- Reyhan Paşa mahallesinde bir ev
- 18- Bezzazistan yakınında bir dükkân
- 19- Medasin çarşısında (sokağında) bir dükkân
- 20- Kabbani Hanı yanında bir Attar dükkânı
- 21- Yine bahsi geçen hanın karşısında bir dükkân
- 22- Doğangözü Hanı⁴¹ ve yanında bir dükkân
- 23- Doğangözü Hanı yanında iki dükkân
- 24- Doğangözü Hanı yanında iki dükkân
- 25- Kabbani Hanı yanında iki dükkân
- 26- Bahsi geçen iki dükkânın yanındaki bir sabuncu dükkânı
- 27- Bahsi geçen Kabbani Han yanında beş dükkân
- 28-Ulu Cami yakınlarında olan üç dükkân
- 29-Vâkîf tüm bu emlâk ve akarâtını saydıktan sonra, vakıflarına ek olarak, nemalandırılmak üzere 110.000 akçe nakit vakfetmiştir.

Vakıf 1467 yılında düzenlettirdiği ikinci bir vakfiye ile de ilk vakfiyesinde geçen yerlere bazı ilaveler yapmış ve bu akarâtın

⁴¹ Ayverdi, sicillerde yer alan bilgilere göre, Doğangözü Hanı'nın da Başçı İbrahim'in vakıfları arasında olduğunu belirtmektedir. E.Hakkı AYVERDİ: "Fatih Devri...", a.g.e., III, 73. Başçı İbrahim ve Doğangözü adları ile anılan han, Kapan Hanı'nın karşısında imiş; bugün yeri boş bir arsa halindedir. TVAEE: a.g.e., III, 345.

gelirlerini de ilk vakfiyesinde belirttiği hizmetler için harcanmasını şart koştur.⁴²

30- Yazıcı kızı bahçesi denilen yerdeki imaretin tümü (birkaç ev, beş dükkân ve beş odayı içine almaktadır).

31-Debbağlar mahallesinde (kale suru dibinde) iki ekmekçi fırını,

32-Tavuk Pazarı denilen mevkide dükkân ve bir ekmekçi fırını,

33-İmadhan Mescidi mahallesinde altı oda, odunluk, depo, tuvalet, fırın ve avluyu içeren bir ev,

34-Şehzade Hatun Mescidi mahallesinde iki ev,

35-Şeker Hoca mahallesinde bir ağaçlık,

36-Başçı İbrahim Camii'nin yanında, vâkının yaptırdığı hamam.⁴³

3- Hundi Hatun Mektebi

Karaca Bey b. Abdullah'ın kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa ile evli bulunan Hundi Hatun, Ulu Cami'nin (cami-i kebir) doğu tarafında bir darüttâlim inşa ettirmiştir. Bu mektebi orada Kuran-ı Kerim-i öğrenecek, namazın erkan ve ibadetin adabını tahsil ve

⁴² BŞS: B 158/374 98b-99a. Vakfiye tarihi 15 Muharrem 872/ M.16 Ağustos 1467'dir.

⁴³ Ayverdi, cami bitişiğinde olan bu hamamın, 15 Cemaziyel-ahir 876/M. 29 Kasım 1471 tarihli bir vakfiye ile Başçı İbrahim tarafından, hayratın musakkafatına zamm-ı vakıf olarak tayin edildiğini bildirmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Fatih Devri...", a.g.e., III, 73.

tâlim edecek yetimler, fakirler ve bu gibi kişiler için kurduğunu belirtmiştir.

Vakfiyedeki⁴⁴ bazı açıklayıcı bilgilere göre⁴⁵ darüttâlim, vakfiyenin hazırlanış tarihi⁴⁶ olan 1494 tarihinden önce inşa edilmiştir. Fakat inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Şehzade Hundi Hatun mektep ve tilavet masrafları için şunları vakfetmiştir:

1- Edirne'de Fildamı mahallesinde Kadıasker Hamamı olarak bilinen bir hamam,

2- Bu hamam civarındaki dükkânların tamamı⁴⁷

3- Mihaliç kasabasına tâbî Harem Ağıl köyü,

4- Bursa'ya bağlı Dereköy'de bulunan iki gözlü bir değirmen.

Hundi Hatun diğer bir vakfiyesinde de⁴⁸ yukarıda sayılan vakıflara ek olarak

5-Darüttâlim civarındaki sekiz dükkân,

⁴⁴ VGMA: 581/382/381. Ayrıca vâkıfın şartları ile kurduğu vakfın gelirlerini, masraflarını ve görevlilerini gösteren kayıtlar evkaf defterinde de mevcuttur. TKGM.KKA: DEA, no: 580, 16.

⁴⁵ Emr etmesiyle yapılan, müesses, vâkıfeden dolayı bilinen darüttâlim.

⁴⁶ Hundi Hatun'un mektep vakfiyesinin tarihi; evâsıt-ı zilhicce 899/M.13-22 Ağustos 1494'tür.

⁴⁷ Evkaf defterinde bu dükkânların adedi 7 olarak kayıtlıdır. TKGM.KKA: DEA, no: 580, 16.

⁴⁸ Hundi Hatun'un evail-i muharrem 908/M.7-16 Temmuz 1502 tarihini taşıyan bir vakfiyesi daha vardır. Bu vakfiyesinde belirttiği vakıfları esas vakfına (1494 tarihli vakfına) ilhak etmiştir. Vakfiye, VGMA: 581/385/382 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu vakfiye Kadı asker Mehmed b. Mustafa tarafından tasdik edilmiş olup vakfiyenin şahitleri arasında İshak b. Abdullah ve Yunus b. Abdullah el-tavaşi bulunmaktadır. Bu vakfiye için ayrıca bkz. M.Tayyib GÖKBİLGİN: "XV-XVI. Asırlarda...", a.g.e., 296-297.

6-Bursa bitişiğindeki Kanlıca köyü yanında bir bahçe,

7-Bursa şehri bitişiğinde diğeri bir bahçe,

7- Mihaliç'e bağılı Behramağılı köyü,

8- 50.000 akçe nakit⁴⁹

9- Darüttâlim yanında bulunan on bir oda.⁵⁰

Hundi Hatun, mektebinde eğitim öğretim yapılan günlerde çocuklara Kuran öğreten bir muallim, muallime görevinde yardımcı olmak üzere bir kalfa ve burada gösterilen hizmetleri yerine getirecek bir kayyımın bulunmasını şart kılmıştır.

Vakıf şartlarına göre mektepte görev yapan muallim günde üç akçe, halife (kalfa) ve kayyım da günde bir akçe almaktaydı. Ayrıca muallim ve halife kendilerine meşrut olan cüz okumaları karşılığında da birer akçe alıyorlardı.⁵¹

Burada dikkati çeken bir husus; Hundi Hatun'un kullarından olan Nimetullah b. Abdullah'ın vakıf sahibinin şartlarına göre mektepte muallim olarak görevlendirilmiş olmasıdır. Diğer köleleri olan Gaşım b. Abdullah ve Mansur b. Abdullah da vakfın katiplik ve câbilik görevlerine getirilmişlerdir.

Vakfiyedeki bu şartlar, o dönemde kölelerin (kulların) de eğitim öğretim görevinde ve çeşitli vakıf hizmetlerinde görevlendirildiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁹ Bu para onu on bir akçe hesabı üzerine (%10) gelir getirmek amacıyla başkalarına verilecektir. TKGM.KKA: DEA. no: 580, 16.

⁵⁰ TKGM.KKA: DEA. no: 580, 16.

⁵¹ VGMA: 581/382/381; Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 138.

Hundi Hatun bu şartlardan başka yukarıdaki bahsedilen mektebin kışlık odun, hasır ve kilim ihtiyacı için de tahsisat ayırmıştır.

Hundi Hatun kurduğu bu vakfın tevliyet ve nezaret görevlerini hayatta oldukça kendine, vefatından sonra ise Şah Huban adıyla bilinen kızı Hatice Hatun'a bırakmıştır.

4- İvaz Paşa Mektebi

Bursa'nın ilim , kültür, sanat ve siyaset hayatında önemli bir rol oynamış kişilerden biri de Hacı İvaz Paşadır. Hacı İvaz Paşanın siyaset adamlığının yanında sanatkârlığı, ona Bursa'da büyük bir ün kazandırmıştır.

Tokat ahilerinden Ahi Bayezid b. İvaz'ın oğlu olan Hacı İvaz Paşa Tokat'ın Kazova nahiyesinde doğmuş olup künyesi İmadeddin'dir.⁵²

Çelebi Sultan Mehmed'in Amasya Sancakbeyliği sırasında onun maiyetinde Tokat'ta tımarlı sipahi imiş. Ankara Savaşı'na katılmış, bu savaştan sonra Çelebi Mehmed'in hükümdarlığını temin için çalışmıştır. Çelebi Mehmed'in Rumeli'ye geçtiği dönemde Bursa subaşılığına tayin edilmiş ve bu görevde iken Bursa'yı yaklaşık kırk gün muhasara eden Karamanoğlu Mehmed Beye karşı şehri dirayetle muhafaza etmiştir. Çelebi Mehmed bütün devlete hükümdar olduktan sonra Hacı İvaz Paşa da bu başarılarından dolayı vezirlik makamına getirilmiştir.⁵³

⁵² İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 566-567; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 76.

⁵³ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., 556; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 76; Salih PAY: a.g.e., 37-39.

Aynı zamanda Çelebi Mehmed'in baş mimarı olan Hacı İvaz Paşa, Yeşil Cami ile Yeşil Türbe'nin yapımına Çelebi Mehmed adına nezaret etmiş, ayrıca Karamanoğlu tarafından tahrip edilen Orhan Camii ile diğer eserlerin tamir edilmesini sağlamıştır.⁵⁴

Çelebi Mehmed döneminde ve II. Murad zamanında vezir olan Hacı İvaz Paşa, divandaki diğer vezir Çandarlı İbrahim Paşa ile aralarının açılmasından dolayı, İbrahim Paşa tarafından Padişah II. Murad'ın gözünden düşürülmüş, 827/1424 tarihinde vezirlikten azledilerek gözlerine mil çekilmiştir.⁵⁵

Hacı İvaz Paşa, Bursa'da 9 Zilkade 831/20 Ağustos 1428 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Pınarbaşı Mezarlığı'nın doğusundadır.⁵⁶

İvaz Paşa Bursa'da geniş kapsamlı bir külliye inşa ettirmiştir.⁵⁷ Bu külliye müştemilâtından olan, fakat külliye ile aynı mekânda bulunmayan mektebi ise Hisar'da (kale içinde) yer almaktadır.⁵⁸

1257/1841 yılına kadar faaliyetine devam ettiği bilinen bu mektepten kaynaklar bu tarihten sonra uzun bir süre bilgi vermemiştir. Ancak 1927 yılına ait Bursa Vilâyeti Salnamesi'nde

⁵⁴ Salih PAY: a.g.e., 41.

⁵⁵ Salih PAY: a.g.e., 40; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., 566-567. Uzunçarşılı, Hacı İvaz Paşanın görevden azl edilme tarihini 830/1427 olarak göstermektedir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., 567.

⁵⁶ Salih PAY: a.g.e., 40; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 75. Bazı kaynaklar Hacı İvaz Paşanın vefat tarihini 832/1429 olarak göstermişlerse de, Pay, bunun kabir taşındaki bir rakamın farklı okunması sebebi ile kaynaklandığını belirtmiştir. Salih PAY: a.g.e., 40, dipnot, 72.

⁵⁷ Külliye'nin diğer yapılarına ilerideki bölümlerde değinilecektir.

⁵⁸ Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., II, 364; Salih PAY: a.g.e., 60; Ayverdi bu mektebin İvaz Paşa Camii yanında bulunduğunu belirtmektedir. E.Hakkı AYVERDİ: Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri, II (İstanbul 1972), 291, 353.

bir bayan müdür ve bir başöğretmeniyle hizmet veren İvaz Paşa Kız Mektebi'nin faaliyette olduğu belirtilmiştir.⁵⁹

Hacı İvaz Paşa'nın inşa ettirdiği külliyesi için düzenlettirdiği vakfiyede, mektep muallimine günlük iki akçe maaş verilir iken, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere de günde iki akçe ayrıldığı görülmüştür.⁶⁰

B-MEDRESELER

Medreseleri ortaya çıkaran eğitim öğretim faaliyetleri daha İslâmiyet'in ilk yıllarında başlamıştı. Hz. Peygamber İslâm'ı öğretmek amacıyla Medine'de inşa ettirdiği mescidi bu işler için merkez yapmış, kendilerini ilme adanmış dört yüzü aşkın suffa ashabına ve diğer sahabilere halkalar şeklinde dersler vermişti.⁶¹

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde eğitim öğretim faaliyetleri cami ve mescitlerde veya bunlara bağlı olarak inşa ettirilen yapılarda gerçekleştiriliyordu.⁶² Hatta birer ibadet mekânı olan camilerin, çocukların ve büyüklerin eğitim öğretiminde birer mektep ve medrese gibi kullanılmaları Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve hatta Osmanlılar zamanında da devam etmiştir.⁶³

İslâm ülkelerinde ilmi hayatın gelişmesinde XI. yüzyılın önemli bir yeri olmuştur. Çünkü bu asırdan itibaren sistemli bir

⁵⁹ Salih PAY: a.g.e., 61-62.

⁶⁰ VGMA: 591/191/188; Salih PAY: a.g.e., 165, 169; Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 114-115.

⁶¹ İlyas ÇELEBİ: "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", Osmanlı, 5, Ed:Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 168.

⁶² Jons PEDERSON: a.g.m., 56-58.

⁶³ Fahri UNAN: "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", Osmanlı, 5, Ed: Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 150.

eğitim ve öğretim mahalli olarak medreseler, halkın kültürel ve dini anlayış bakımından yetişip gelişmesinde faal bir rol oynamaya başlamışlardır.⁶⁴

Kurumsal anlamda ilk medrese, Abbasi halifelerinden Me'mun tarafından Beytül Hikme adıyla kurulmuş, Sünnî çevrede dinî ilimlerin cami dışında tedris edildiği en kapsamlı yapı ise XI. asrın ikinci yarısında Selçuklular tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi (1065) olmuştur.⁶⁵

Anadolu'da medreseler Anadolu Selçukluları zamanında çok gelişmiş ve yayılmıştır. Bu dönemin en önemli medreseleri; Konya'da Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi ve İnce Minareli Medresedir. Sivas'ta da aynı döneme ait üç medrese vardır. Bunlar; Gök Medrese, Muzaffer Burûcirdi ve Şemseddin Muhammed medreseleridir.⁶⁶

Osmanlılar, Anadolu'da yeni bir beylik ve devlet kurarken, her konuda olduğu gibi eğitim öğretim konusunda da Selçuklu tecrübesinden geniş ölçüde yararlanmışlardır. Eldeki bilgilere göre orta ve yüksek öğretimi gerçekleştiren ilk Osmanlı medresesi Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi bu medrese için geniş vakıflar tahsis etmişti. İznik Orhaniyesi adını alan bu medresesinin kuruluşuna kadar, Osmanlı topraklarında eğitim öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Osmanlı Devleti'nin sınırları genişlemeye, nüfusu artmaya başlayınca İznik'te açılan medrese yeterli gelmemiş, bu sebeple Bursa'nın fethinden sonra burada da medreseler açılmaya başlamıştı.

⁶⁴ Ziya KAZICI: "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", Osmanlı, 5, Ed: Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 162.

⁶⁵ İlyas ÇEBEBİ: a.g.m., 168-169.

⁶⁶ Jons PEDERSON: a.g.m., 55.

Bursa'da Osmanlı dönemindeki kurumların ve medreselerin ilk örneğini, Orhan Gazi, Hisar'da bir cami ile birlikte bir de medrese yaptırarak ortaya koymuştu. Şehirdeki bu yapılaşmayı, Orhan Gazi'den sonra gelen Osmanlı padişahları, devletin önde gelen görevlileri ve hayırseverler devam ettirdi. Saray bünyesinde bulunan ve halka açık olmayan Enderun mektebi hariç, orta ve yüksek eğitim öğretim müesseselerinin hepsi genel bir tâbîrle "medrese" adıyla biliniyordu. Bu müesseseler hiyerarşik bir yapı halinde teşkilâtlandırılmışlardı. Birbirinin benzeri olarak gittikçe yükselen bir medrese teşkilâtı söz konusu idi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında İznik Medresesi birinci sırada olmasına rağmen, Bursa'da açılan çeşitli medreseler, İznik Medresesi'ni ikinci sıraya düşürmüş ve Bursa medreseleri birinci sıraya yükselmiştir. Edirne başkent olduktan sonra ise darülhadis olarak inşa edilen Üç Şerefeli Medrese o tarihte Osmanlı medreselerinin üst kademesinde yer almıştır. Bu medresenin seviye bakımından liderliği İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed tarafından Sahn-ı Seman Medreseleri yapıncaya kadar devam etmişti. Bundan sonra ise artık Sahn-ı Seman Medreseleri ön plana çıkmıştı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye Medreselerinin yapılışıyla Osmanlı medreselerinin yapısı ve tasnifi yeniden değişmiş ve genişlemişti. Yapılan bu son eğitim kurumları sayesinde de Osmanlı medrese eğitimi klâsik yapısına ve tarzına kavuşmuştu.⁶⁷

⁶⁷ Ziya KAZICI: "Osmanlı Eğitim...", a.g.m., 161-167; Fahri UNAN: a.g.m., 149-151; İlyas ÇELEBİ: a.g.m., 168-172; Jons PEDERSON: a.g.m., 71-77; Mefail HIZLI: Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim (Bursa 1997), 8-10; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: İlmiye Teşkilatı, a.g.e., 1-10, 33-38; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., 522-525; Mustafa ŞANAL: "Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler", Millî Eğitim (Eğitim-Sanat-Kültür), 143, (Ankara: MEB. Basımevi, 1999), 123-128; M.Zeki PAKALIN: a.g.e., II, 436-438.

Medreselerin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlayıp yıkılışına kadar çeşitlenerek gelişen eğitim kurumları ve tarihinde müstesna bir yeri vardır.⁶⁸

Daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı döneminde de şahıslar tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına "müderris", yardımcılarına da "muid" (asistan, araştırma görevlisi) denirdi. Medrese talebesi ise "danişmend", "sohta" (suhte) veya "talebe" adlarıyla anılırdı.⁶⁹

Konumuzla ilgili vakfiyelerde, dokuz adet medrese tespit edilmiştir. Bu medreselerin kuruluş tarihleri, eğitim öğretim şartları, gelir kaynakları, personel ve öğrenci durumları elimizdeki bilgiler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

1- Yıldırım Medresesi

Yıldırım Medresesi adıyla anılan bu medrese Bursa şehrinin doğu tarafında Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı külliye içerisinde yer almaktadır.⁷⁰

Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı külliye medreseden başka cami, imaret, hamam, han⁷¹ türbe, matbahlar, mahzenler,

⁶⁸ Ziya KAZICI: "Osmanlı Eğitim...", a.g.m., 164.

⁶⁹ Ziya KAZICI: "Osmanlı Eğitim...", a.g.m., 164; Mefail HIZLI: "Eğitim Öğretim...", a.g.e., 42,93,121.

⁷⁰ VGMA: 608/79/95; Mehmed NEŞRİ: *Neşrî Tarihi (Kitab-ı Cihannüma)*, I, Haz. F.Reşit UNAT, M.Altay KÖYMEN (Ankara: TTK. Basımevi, 1987), 361; Mefail HIZLI: *Bursa Medreseleri*, a.g.e., 52; TVAEE: a.g.e., III, 321; E. DİEZ: "Bursa", *İA*, II, (İstanbul 1949), 818.

⁷¹ Neşrî Yıldırım Bayezid'in Bursa'daki eserlerini "Bayezid Han Bursa'da bir cami-i kebir ve bir âli imaret ve iki medrese ve bir darüşşifa yabdurdu." şeklinde belirtmiştir. Mehmed NEŞRİ: a.g.e., 361;"Ve yine darülmülk

hademelerin oturmasına mahsus meskenler bulunmaktadır. Bunlardan başka külliye'nin yakınındaki bir tepede ayrı olarak kurulan bir darüşşifâ da bu külliye'yi tamamlayan yapılar arasındadır.⁷²

Yıldırım Bayezid, külliyesi için evâsıt-ı Ramazan 802/5-15 Mayıs 1400 tarihinde bir vakfiye düzenlettirmiş ve bu vakfiyesinde külliye'nin varlığını devam ettirebilmesi ve hizmetlerini ifâ edebilmesi için gerekli şartları beyan etmiştir.⁷³

Bursa'da bir cami-i latif ve darüşşifa-yı şerif ve medrese-i ulya-yı lazimüttavsif ve Ebu İshak Alemdar mezarına bir zaviye-i bahiruttaltif ihya itdiler." Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: Kitabu't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar, I, Haz. Ahmet UĞUR, Ahmet GÜL ve başk., (Kayseri: 1997), 181; "bu şehirde bir cami ile medrese, imaret, misafirhane ve bir de darüşşifa yaptırılmasını buyurdu." Hoca Saadettin EFENDİ: a.g.e., I, 194. Tacü't-Tevarih'te, külliye içerisinde bir misafirhaneden bahsedilmektedir. Sözü geçen han o misafirhane olmalıdır.

⁷² VGMA: 608/79/95; Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 361; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 52; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 155-157; Yıldırım Bayezid'in Bursa'da yaptırdığı Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami Külliyesi, bir doktora tezine konu olmuş ve Mustafa Asım Yediyıldız tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu doktora tezinde her iki külliye'nin başlangıcından günümüze kadar olan tarihi, sosyal ve ekonomik seyri geniş bir şekilde anlatılmıştır. Mustafa Asım YEDİYILDIZ: Başlangıcından günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995).

⁷³ Yıldırım Bayezid'in Külliye için düzenlettiği vakfiye sûreti VGMA: 608/79/95. sırasında ve VGMA: 990/167/161 sırasında olmak üzere iki ayrı defterde kayıtlıdır.

Yıldırım Bayezid'in asıl Arapça olan Külliye vakfiyesi neşredilmiştir. Bkz. E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", VD, VIII (Ankara 1969), 37-47. Ayverdi, Yıldırım Bayezid'in külliye vakfiyesinin aslının Türk-İslâm Eserleri Müzesi Vakfiye no: 2203' te bulunduğunu bildirmiştir.

Vakfiyenin aslından çıkarılmış bir başka sûreti, Bursa Evkaf Müdürlüğü'nde bulunuyordu. Fakat bu vakfiye 1957' deki Bursa çarşısı yangınında Bursa Evkaf Müdürlüğü'yle beraber yanmıştır. E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 37. Külliye vakfiyesinin bir sûreti de Bursa Şeriye Sicillerinde yer almaktadır. BŞS: C 1 /53 4a-6a; VGMA.ndeki vakfiye sûretinin karşılaştırılabilmesi amacıyla BŞS.ndeki bu vakfiyenin de fotokopisi alınmıştır. Vakfiye, Bursa kadısı olan ve Molla Fenârî diye şöhret bulan Muhammed bin Hamza bin Muhammed Fenârî tarafından tasdik olunmuştur.

Yıldırım Bayezid'in yine şehir içinde Ulu Cami, Vaiziye medresesi ve Ebu İshak Kazerûni adına yaptırdığı zaviyesi bulunmaktadır.⁷⁴

Yıldırım vakfiyesinde, medrese ile ilgili bölümlerin yazıldığı kayıtlarda karışık bir durumun varlığı daha önceki araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir.⁷⁵ O da, vakfiyede sürekli "medreseteyn" kelimesinin geçmesiyle iki medreseden bahsedilmiş olmasıdır.⁷⁶ Fakat külliye içerisinde ikinci bir medrese hem maddî kalıntı itibarı ile hem de daha sonra ki uygulamalar bakımından (müderris tayini ve tamir kayıtları gibi) hiç olmamıştır.⁷⁷

Bu ikinci medreseyle ilgili olarak araştırmacılar iki görüş zikretmişlerdir.

Ayverdi bu konuda, ikinci medresenin yapımının da bu sırada tasarlandığını, fakat Yıldırım Bayezid'in uğradığı yenilgi sonucunda bu medresenin yapımının gerçekleştirilememiş olabileceğini belirtir.⁷⁸

⁷⁴ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 361; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 181; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 52; İlerdeki bölümlerde bu yapılardan geniş bir şekilde bahs olunacaktır. Yıldırım Bayezid Bursa'dan başka Edirne'de bir cami ve imaret, Dimetoka'da bir zaviye yaptırmış ve onlar için de ayrıca vakıflar tahsis etmiştir. M.Tayyib GÖKBİLGİN: XV-XVI. Asırlarda..., a.g.e., 177, 191.

⁷⁵ E.Hakkı AYVERDİ: "Bursa'da...", a.g.m., 43; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 52-53.

⁷⁶ Mehmed Neşri de eserinde, Yıldırım Bayezid'in Bursa'da iki medrese yaptırdığını yazmıştır fakat bu medreselerin hangi medreseler olduğunu belirtmemiştir. Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 361.

⁷⁷ E.Hakkı AYVERDİ: "Bursa'da...", a.g.m., 43.

⁷⁸ E.Hakkı AYVERDİ: "Bursa'da...", a.g.m., 43.

Hızlı, yukarıdaki görüşü zikrettikten sonra bu ikinci medresenin Yıldırım Bayezid'in Ulu Cami yanında inşa ettirdiği Vaiziye Medresesi olabileceğini ihtiyatla belirtmiştir.⁷⁹

Yıldırım adıyla bilinen medrese, Yıldırım Camii'nin kuzeybatısında yer almaktadır. 20 öğrenci odası ve büyük bir dershane den müteşekkil medresenin en önemli özelliği önu kapalı ilk Osmanlı medresesi oluşudur.⁸⁰

Medrese çeşitli zamanlarda tamir görmüş ve son olarak 1951 yılında Sağlık Bakanlığı ve Verem Savaş Derneği tarafından restore edilerek Verem Dispanseri olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁸¹

Vakfiyeye göre medresede yirmi öğrenci, bir müderris,⁸² bir muid, bir ferraş ve bir kapıcı bulunacaktır.

Yıldırım Bayezid (medresesinin de içinde bulunduğu) yaptırmış olduğu külliyyede, öngördüğü hizmetlerin ifâ edilebilmesi için⁸³ şunları vakfetmiştir:

⁷⁹ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 53.

⁸⁰ E.Hakkı AYVERDİ: İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I, (İstanbul 1966), 447; M.Asım. YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 28; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 52; Baykal, yapıyı 19 oda bir dershane olarak anlatırken, Gül, 16 oda bir dershane olarak belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 156; GÜL: a.g.e., 44.

⁸¹ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 55; E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 448; Bkz. M.A. Yedi yıldız, bu yapının 1953 yılında dispanser olarak kullanılmaya başlandığını belirtir. M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 28-29.

⁸² XV ve XVI. yüzyılda medresede görev yapan müderrislerin bir listesi için bkz. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 55-58.

⁸³ Tacü't-Tevarih'e göre; Yıldırım Bayezid, "hayır eserleri için çevredeki köylerden vakıflar ayırmaya girişmişti." Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., I, 195.

Merkezler	Vakfedilen Köyler
Bursa	Susıgırlık Samanlu Kavaklu Fidyecik
Kite tâbî-i Kayı-ili	Tuzhisarı Kanlı çukur Avcılar Ak Yenice Rumkuş İyas (Ayaş) Eşkel (Küçük) Büzürk Yemin Yaylacı Direkli Balabancık Gemlik Dere Tekye Kızıl Zemberekli Ali
Mihaliç	Baran Apolyond Tasdiriyiye Ali Bey
Kite	İlyas, Seki ve Eyerci
Eskişehir	Sultan öyüğü
Üsküdar	Tuzla
Bulunduğu Yer	Diğer Akarât
Bursa	Han Hamam Bezzazistan (bedesten) Başçı dükkânı Değirmen (4) Tuzla (2) Sığır (2000) Camus (500) Koyun (32000) Köle evleri Köleler (30 köle ailesi)

Tablo II.2:Sultan Yıldırım Bayezid'in Yıldırım Külliyesi İçin Vakfettiği Gelir Kaynakları

Külliye'nin gelir kaynakları incelendiğinde bu gelir kaynakları arasında köyler⁸⁴, binalar (han, hamam, bedesten, dükkân), bağlar, dükkân ve zemin kiralari bulunmaktadır.⁸⁵

Vakıf gelirlerinden Yıldırım Medresesi görevlilerine şu şekilde bir tahsisat ayrılmıştır.

Tablo II.3: Yıldırım Medresesi Görevlilerinin Aldığı Ücret ve Yardımlar⁸⁶

Görevliler	Akçe	Buğday (Yıllık)	Buğday (Aylık)	Arpa	Ekmek
Müderris	15	50 müd		30 müd	
Talebeler	1				50
Muid	6	36 müd			
Ferraş	2		2 müd		
Bevvab	2		1 müd		

Yıldırım Bayezid, külliye vakfının geneli için bevvab, câbi, mütevellî ve mimar gibi görevliler de tayin etmiştir. Vakfiyeye göre vakfın tevliyet görevi, hayatı boyunca kendine, sonra onun yerine geçecek evladına, eğer bunların da nesli kesilir ise mütedeyyin ve salih bir kimseye verilmiştir.⁸⁷

⁸⁴ Bu vakıf köylerde yaşayan köylüler ziraat ve hayvancılık ile uğraşmakta, yetiştirdikleri ürünlerden de çeşitli vergiler ödemekteydi. M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 36.

⁸⁵ Bu gelir kaynaklarının gelirleri için bkz. M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 37-47.

⁸⁶ VGMA: 608/79/95; BŞS C 1/153 4a-6a; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 54; E.Hakkı AYVERDİ: "Bursa'da...", a.g.m., 41.

⁸⁷ VGMA: 608/79/95; E.Hakkı AYVERDİ: "Bursa'da...", a.g.m., 41-42.

2-Vaiziye Medresesi

Vaiziye Medresesi, Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Ulu Cami Külliyesi içerisinde, Ulu Cami'nin batı tarafında yer almaktadır.⁸⁸

Mahkeme Medresesi olarak da bilinen Vaiziye Medresesi⁸⁹ başlangıçta on talebe odasına ve kargîr bir dershaneye sahip iken, 1957'deki çarşı yangınından sonraki düzenlemelerle yirmi bir oda ve bir dershaneye dönüştürülmüştür.⁹⁰ Yangın ve depremlerle zarar görmesine rağmen günümüze kadar ulaşabilen medrese, bugün revaklı bir avlu etrafında sıralanan yirmi bir adet oda, bir dersane ile doğusunda, üzerleri kubbeli birkaç oda ve tüm yapının etrafını çepeçevre saran otuz yedi dükkândan oluşmaktadır.⁹¹

Vakfiyede, Ulu Cami Külliyesi vakıflarından⁹² pay ayrılan medresenin müderrisine her gün için yedi akçe, talebelere⁹³ her birine dört akçe⁹⁴ verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁵

⁸⁸ BŞS: B 29/222 91b-92a; Bazı araştırmacılar medreseyi Ulu cami'nin batı kapısı karşısında bulunan ve daha önce müftülük binası olarak kullanıldığı anlaşılan yapının batı bitişiğinde olduğunu belirtirler. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 95,102; TVAEE: a.g.e., III, 318.

⁸⁹ Memduh Turgut KOYUNLUOĞLU: İznik ve Bursa Tarihi (Bursa 1935), 156; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 95; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 58; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 24.

⁹⁰ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 59; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 24.

⁹¹ TVAEE: a.g.e., III, 318.

⁹² Ulu Cami bahsinde külliye'nin vakıfları sıralanmıştır.

⁹³ Hızlı, medresenin ilk dönemlerinde talebe sayısının 10, 1884'te 17, 1906'da ise 41 olduğunu belirtir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 59.

⁹⁴ Ayverdi talebelere verilen bu dört akçeyi çok ve ölçüsüz bulmuştur. E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 445.

⁹⁵ BŞS: B 29/222 91b-92a; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 59. Medresede XVI. yüzyılda görev yapan müderrisler için bkz. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 60.

3-Eyne Bey Medresesi

Subaşı Eyne Bey Balıkesir'de, müştemilâtında matbah, odalar ve ahır bulunan bir zaviye,⁹⁶ ikisi Balıkesir'de, ikisi Bergama'da, biri Ankara'da ve biri de Bursa'da olmak üzere altı hamam yaptırmıştır. Ayrıca vâkıf Subaşı Eyne Bey, Bursa'da o dönemde Dartepe Zaviyesi olarak bilinen zaviyenin yanında bir de medrese inşa ettirmiştir.⁹⁷

Bu medresenin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, vakfiyenin düzenlenme tarihi olan 1402 yılından⁹⁸ önce bina edildiği söylenebilir.

Merdivenli Medrese olarak da bilinen bu medrese, Ulu Cami'den Maksem'e çıkan caddenin sağında, Tahtakale'ye doğru giden İnebey sokağında bulunmaktadır. Medrese günümüzde, Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.⁹⁹

⁹⁶ Hızlı, Balıkesir'de zaviyesinden başka mescid ve bir de imaret olduğunu belirtmiştir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 43. Vakfiyede geçen "zaviye-i şerife" tâbîrinin tüm bu yapıları kapsayan bir manada kullanılmış olabileceğini unutmamak gerekir. Mesela Yıldırım Külliyesi vakfiyesinde geçen zaviyetü's-şerife ve'l-imaretü'l-latife tâbîri, Yıldırım Külliyesi'ndeki tüm yapılar için kullanılmıştır.

⁹⁷ Bu yapılar için düzenlenen vakfiye, VGMA: 579/336/151 numarada kayıtlıdır.

⁹⁸ Vakfiyenin düzenlenme tarihi 3 Şa'ban 804/M.8 Mart 1402'dir.

⁹⁹ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 44; Baykal, kitabının Eyne Bey ile ilgili bölümünde üç ayrı Eyne Beyden (Eyne Bey Subaşı, Kara İnebey, Mirahur zade İnebey) söz etmiş, aynı mahallede de iki medrese, iki mescid ve bir hamam bulunduğundan, hangi yapının kime ait olduğunu tam olarak tefrik edememiştir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 97-98. Baykal, Eyne Bey medresesinin kurucusunu da Sadrazam Amcazade Hüseyin Çelebi olduğunu göstermiştir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 97-98; Ayverdi, 1683 tarihinde, Hüseyin Ağa adında birinin medreseye yeni bir vakıf tesis ettiğini ve bu medreseyi esaslı bir şekilde tamir ettiğini yazmıştır. E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 443.

Hızlı, “Bursa Medreseleri” adlı eserinde, bu medresenin bir kütüphaneye sahip olmasını, diğer Bursa medreselerinden ayıran önemli bir özellik olarak belirtmiştir.¹⁰⁰

Medrese; on iki oda, bir derslane ve üst katlarda bir kütüphaneyi ihtiva etmektedir.¹⁰¹ Vakfiyeye göre medreseye Eyne Beyin kendi medresesinin yanında bina ettirdiği hamam¹⁰² gelir getirmek üzere vakfedilmiştir.¹⁰³

Diğer kaynaklarda Çağrısan köyü¹⁰⁴ ve birkaç dükkânın¹⁰⁵ daha bu medreseye vakıf olduğu belirtilmiştir.

Eyne Bey, vakfının gelirlerinden medrese müderrisine günlük on akçe ve medrese odalarında kalan yaklaşık on iki öğrenciye de günlük birer buçuk akçe verilmesini şart koşmuştu.¹⁰⁶

Bu personelden başka medresede bir de kayyım bulunmasını isteyen Eyne Bey, kayyıma da günde bir akçe vazife tahsis etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 44.

¹⁰¹ Hasan TURHAN: Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri, (Bursa 1982), 440; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 44; VGMA: 579/336/151; Vakfiyede ayrıca, medrese avlusunda bir de türbe olduğundan bahsedilmektedir. Fakat türbede yatan kişi hakkında tanıtıcı bilgiler verilmemiştir. VGMA: 579/336/151.

¹⁰² Eyne Bey hamamı diye bilinen hamamdır. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 97. Hamam, günümüzde işlevini sürdürmektedir.

¹⁰³ Vakfiyede vakıf olarak başka köyler ve hamamlar da sıralanmıştır. Fakat bunlar Eyne Beyin Balıkesir’deki zaviyesi için vakfedilmiştir. VGMA: 579/336/151.

¹⁰⁴ Defterde 6 hanelik görünen Çağrısan köyünün hasılı 3626 akçe olarak belirtilmiştir. MVAD: no:166, 16.

¹⁰⁵ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 44.

¹⁰⁶ VGMA: 579/236/151.

¹⁰⁷ VGMA: 579/336/151.

Vakıf sahibi kurduğu vakfın tevliyetini, yine kendisi gibi ümeradan olan kardeşi Alaüddin Ali Bey ile kendi azadlı hizmetlilerinden olan Şahin b. Abdullah'a, onlardan sonra evlatlarına bırakmıştır.¹⁰⁸

4-Yeşil Medrese

Günümüzde Bursa'nın "Yeşil" diye bilinen semtinde cami, medrese, imaret, han ve türbeden oluşan külliye, beşinci Osmanlı hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed yaptırmıştır.¹⁰⁹

Külliye, bu yapılardan imaret ve han haricindeki yapılar bugün varlığını devam ettirmektedir.

Medrese, külliye'nin merkezi sayılan Yeşil Camii'nin güneybatısında bina olunmuştur. İç tarafta dikdörtgen biçimli avlu, avluda revakların arkasında 13 oda, geniş bir dersane, giriş eyvanı ve tuvalet mahallerinden oluşmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁸ VGMA: 579/336/151.

¹⁰⁹ Mehmed Neşrî, Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'daki eserlerini şöyle beyan etmiştir: "Sultan Mehmed Bursa'da bir âli imaret yaptırdı. ...Ve dahi bir medrese-i âlî bina ettirdi." Mehmed NEŞRÎ: a.g.e., II, 551; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 302; Ruhi ÇELEBİ: Ruhi Tarihi, Haz. Yaşar YÜCEL, Halil Erdoğan CENGİZ (Ankara 1992), 386; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 102; Mustafa Nuri PAŞA: Netayicü'l-Vukuat, I, Sad. Haz. Neşet ÇAĞATAY (Ankara: TTK. Basımevi, 1992), 32; KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, IV, 370-380; Çelebi Sultan Mehmed, Bursa'daki bu külliyesinden başka, Edirne'de Meriç sahili yakınında ve Filibe yolu üzerinde bulunan kardeşi Süleyman'ın temelini attırması ve Musa'nın ancak pencerelerine kadar çıkartmış olduğu Ulu Cami adı ile bilinen camii tamamlattırıştır. Joseph Von HAMMER: Osmanlı Tarihi, I, Çev: Mehmet ATA; Yen. Yazan: Abdülkadir KARAHAN (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1991), 114.

¹¹⁰ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 94-97; TAAEE: a.g.e., III, 320; Hasan TURYAN: a.g.e., 450; Baykal, medrese müstemilatını 14 oda bir dersane olarak gösterir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 137; Kepecioğlu ise medresenin 16 oda ve bir büyük dershaneden müteşekkil olduğunu bildirmiştir. Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 378.

Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı bu medreseye değişik dönemlerde ve kayıtlarda; "Yeşil Medrese", "Çelebi Mehmed Medresesi", "Bursa sultaniyesi"¹¹¹, "İmaret-i sultan", "Sultan imareti", "sultaniye" "sultan" gibi isimlerin de verildiği bilinmektedir.¹¹²

Medresenin kuruluş tarihi ile ilgili değişik bilgiler mevcut ise de¹¹³ medresenin, Ayverdi'nin belirttiği vakfiye tarihi olan 1419'da tamamlandığını düşünmek daha doğru olsa gerektir.¹¹⁴

Yeşil Medrese, Edirne'de Darülhadis ve Üç Şerefeli medreselerin kuruluşundan sonra bile önemini kaybetmemiş olan ve ilk devre ait en yüksek ilimlerin okutulduğu oldukça mühim bir medreseydi.¹¹⁵

Sultaniye Medresesi'nin o dönemdeki şan ve şöhreti Buhara ve Türkistan'a kadar gitmiş, devrin en önemli ilim adamları bu medresede ders vermiş ve birçok âlim ve şair, bu medreseden yetişmiştir.¹¹⁶

Bu yapı günümüzde Türk İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

¹¹¹ Mustafa BİLGE: İlk Osmanlı Medreseleri (İstanbul 1974), 182.

¹¹² Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 81.

¹¹³ Hoca Saadettin Efendi, eserinde Yeşil Külliye içinde bulunan yapılardan bazısının temellerinin 822/1419 yılında atılıp inşaatına başlandığını, bazısının da bu yılda tamamlandığını belirtmiştir. Hoca Saadettin EFENDİ: a.g.e., II, 108; Gökbilgin, medresenin 1420-1430 yılları arasında inşa edildiğini belirtir. M. Tayyib GÖKBİLGİN: "Bursa'da...", a.g.m., 263.

¹¹⁴ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 95.

¹¹⁵ Mustafa BİLGE: a.g.e., 182.

¹¹⁶ Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 378; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 85.

Medresenin, cami ile birlikte ortak tanzim edilmiş vakfiyesine¹¹⁷ göre Sultaniye Medresesi ve Yeşil Cami için tahsis edilen vakıflar şunlardır:

1-Yıldırım'ın inşa ettirdiği bedestenin (bezzazistan) batısında büyük bir han ve onun batısında yer alan vakıf dükkânları.

2- Bezzaziye çarşısında 41 dükkân

3-Sofular çarşısında 16 dükkân

4-Dellâllar çarşısında 14 dükkân

5-Bakkallar çarşısında 5 dükkân

6-Bakırcılar çarşısında biri 8 dükkânlık olmak üzere iki kıta dükkân

7-Geyve Hanı (eski adıyla Lonca hanı)

8-Boyacılar çarşısında 3 dükkân

9-Bergama'da Balıkçılar içinde birkaç dükkân ve bir muhavvata

10-Kite, Tangri, Görüklü köyleri,

11-İnegöl'de Edübini köyü

12-Bilecik'te Küplü, Aleksi (?) ve Bahahor (?) köyleri

¹¹⁷ Ayverdi, bu vakfiyenin İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları Kısmı, Fermanlar No.5'te olduğunu bildirmiştir. Ayrıca o, gördüğü bu vakfiyenin kısmi bir tercümesini de eserinde vermiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 49-50. Fakat Kamil Kepecioğlu, Mustafa Bilge ve Mefail Hızlı gibi araştırmacılar, tüm aramalara rağmen bu vakfiyenin bulunamadığını beyan etmişlerdir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 145, dipnot 16; Mustafa BİLGE: a.g.e., 182, dipnot, 2; Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 380.

13-Yarhisar'a bağlı Keramiye Köyü

14-Yenişehir'de  eltik i köyü

15-Yenişehir'de Bugar Köyünde 6 feddan arazi

16-Edincik'e bağlı Erdek köyü

17-Hereke, Gebze, Gebze'ye bağlı Tarucu (Darıca) köyü, Kartal ve Pendik ile yakınlarındaki k yler¹¹⁸

18-Bursa'ya bağlı M 'min Ece köyü ve buradaki altı parça arazi.¹¹⁹

Arşiv vesikalarına dayanan bazı bilgiler de¹²⁰ Erdek'e tâbi Edincik köyünün, Taşlak a  elenk iler köyünün ve Erdek'te azıklar ve arklar olarak bilinen vesairenin  elebi Sultan Mehmed'in Bursa'daki medrese ve imaretine vakfedilmiş olan köyler olduğunu beyan eder.¹²¹

Vakfiyeye göre medresede vazifeliler arasında, bir müderris, iki muid¹²² bir kapıcı ve bir ferraş bulunacaktır.¹²³ Yine

¹¹⁸ Yeşil Külliye'deki binaların yapımı devam ederken Padişah, bu yapılara gereken vakıfların bulunmasını toplantıda görüşme konusunu yapınca beylerden İstanbul civarındaki köylerin fethedilmesi görüşü ortaya atılmış, Padişah da bu görüşü beğenerek söz konusu köylerin ele geçirilme işini Timurtaş oğlu Umur Bey'e vermiştir. Umur Bey mahiyetindeki birlikler ile sözü edilen köyleri Osmanlı topraklarına katmış ve bu köyler Padişah'ın hayır eserlerinin vakıfları olmuştur. Hoca Saadettin EFENDİ: a.g.e., II, 108-109.

¹¹⁹ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 49-50.

¹²⁰ Bilge, bu bilgileri içeren belgenin BOA.inde bulunan 859/1454 tarihli vesika olduğunu gösterir.

¹²¹ Mustafa BÖLGE: a.g.e., 184.

¹²² Bilge, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren görülen medreseler içinde muid sayısının ikiye çıktığı ilk medresenin bu medrese olduğunu belirtmiştir. Mustafa BÖLGE: a.g.e., 183, dipnot 1; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 82.

¹²³ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 95, Mustafa BÖLGE: a.g.e., 183.

vakfiyede Sultaniye Medresesi'nde otuz talebenin öğrenim göreceği belirtilmiştir.¹²⁴ Medresenin mevcut olan on üç odası göz önüne alındığında, öğrenim gören öğrenci sayısının da on üç, on beş arasında gerçekleşmiş olabileceği düşünülebilir.¹²⁵

Çelebi Sultan Mehmed Vakfı gelirlerinden Sultaniye Medresesi görevli ve talebelerine ayrılan tahsisat şöyle idi:

Müderrise günde yirmi akçe, her ay üç müd buğday ve bir müd arpa,

İki muiddin her birine günde beş akçe, ayda bir müd buğday,

Kapıcı ve ferraş görevlilerinin her birine günde bir akçe, her ay birer müd buğday,

Medrese öğrencilerinin her birine günde beş akçe ve zaviye ekmeğinden¹²⁶ iki adet verilecekti.¹²⁷

5- Hacı İvaz Paşa Medresesi

Hacı İvaz Paşa Bursa'da bir külliye vücuda getirerek¹²⁸ bu külliyesi dahilinde iki mescid, bir medrese, mektep, türbe, han, çarşı ve çeşmeler yaptırmıştır. Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'daki

¹²⁴ Ayverdi, bu medresenin başlangıçta iki kat olarak planlandığını fakat daha sonra bu ikinci katın inşa edilemediğini açıklayarak 30 kişilik bir öğrenci kontenjanının bu medrese için fazla olduğunu belirtmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 95.

¹²⁵ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 82.

¹²⁶ Külliye'nin imaretinden gelen ekmek olmalıdır.

¹²⁷ Mustafa BİLGE: a.g.e., 183.

¹²⁸ Bursa'daki Hacı İvaz Paşa Külliyesi Salih Pay tarafından UÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak doktora tezi olarak hazırlanmış ve basılmıştır. Salih PAY: Bursa İvaz Paşa Külliyesi (Bursa 1996). Bu inceleme başta Bursa şer'iye sicilleri olmak üzere vakfiyeler ve daha birçok arşiv vesikaları kullanılarak külliye'nin kurulmasından itibaren günümüze ulaşan süreçte fizikî yapısı, ekonomik durumu ve sosyal yapısı incelenmiştir.

hayratını içeren külliye vakfiyesi¹²⁹ 1 Cemaziyel-evvel 830/28 Şubat 1427 tarihinde düzenlenmiştir.

Külliye'nin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte külliye'nin vakfiye tarihi olan 1427 yılında tüm birimleriyle faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.

İvaz Paşa Külliyesi, Bursa'nın fethinden sonra ilk genişleme mekânı olan ve Orhan Gazi Külliyesi ile Ulu Cami Külliyesi'nin de bulunduğu mahâlde, Yıldırım Bedesteni'nin kuzeyinde, doğu batı istikametinde yerleşmiştir.¹³⁰ Külliye müştemilâtından olan medrese, Ulu Cami'nin kuzey tarafında¹³¹ Tavuk Pazarı diye bilinen mahâlde, yine vâkîfın yaptırdığı mescidin kuzeyinde inşa edilmiştir.¹³²

Hacı İvaz Paşa yaptırdığı bu medreseye, künyesi olan "imameddin"den¹³³ dolayı "İmadiye" adını vermiştir.¹³⁴

Sicillerde İvaz Paşa Medresesi veya "Kazzaziye", "Kazzazhane" medresesi de denildiği belirtilen¹³⁵ İmadiye Medresesi'nde talebelerin oturmasına mahsus 14 oda, ders

¹²⁹ Vakfiye sûreti VGMA: 591/191/188. Vakfiyenin diğer bir sûreti VGMA: BCVD. 2163/1/1 kayıtlıdır. Vakfiyenin bir sûreti de BŞS: C 1/ 153 16a-19a'da bulunmaktadır. Vakfiyenin sicile geçiriliş tarihi ise Şevval 962/M. Ağustos 1555'tir. Pay, vakfiyenin orijinalinin muhtemelen 1958 yılında meydana gelen Kapalı çarşı yangınında yandığını belirtir. Salih PAY: a.g.e., 19, dipnot 2. Ayverdi de vakfiyenin 960/M.1553 yılında çıkarılan ve BVBM. Evkaf Dairesi Defter no: 52, sayfa 15'te bulunan bir sûretinin 1958' de vuku' bulan Kapalı çarşı yangınında yandığını haber verir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 289.

¹³⁰ Salih PAY: a.g.e., 51.

¹³¹ Hasan TAİB: Hatıra Yahut Mirat-ı Bursa (Hüdâvendigâr Vilayeti Matbaası, 1323), 24.

¹³² Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 106; Salih PAY: a.g.e., 57.

¹³³ İmameddin, dinînin direği manasındadır.

¹³⁴ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a.

¹³⁵ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 99; Salih PAY: a.g.e., 58.

müzâkereleri için iki sofa ve ders tâlimi için bir de derslane bulunmaktaydı.¹³⁶

Dönemin geniş fonksiyonlu ve önemli medreseleri arasında yer alan İvaz Paşa Medresesi'nin, faaliyetini H.1322/M.1904 yılına kadar devam ettirdiği bilinmektedir.¹³⁷ Birçok onarım¹³⁸ geçiren medresenin, kaynakların bildirdiği son onarımı ise H.1323/M.1905 yılında gerçekleştirilmiştir.¹³⁹

Hacı İvaz Paşa; külliye vakfiyesinde, medrese ve külliyedeki diğer hayrâtının hizmetlerini yerine getirebilmesi için şu evkafı bırakmıştır:¹⁴⁰

- 1- Saraçlar çarşısında beşi başçı dükkânı olmak üzere 12 dükkân
- 2- İmadiye mescidinin önünde 18 dükkân
- 3- Kasap ve mezbaha olarak kullanılan ve "kanâre" olarak isimlendirilen dükkân ile aynı yerdeki 4 dükkân
- 4- Yine aynı mahâlde bulunan 4 dükkân
- 5- Odalarıyla birlikte bir boyacı dükkânı
- 6- Yıldırım Bedesteni'nin kuzeyinde bulunan İmadiye diye bilinen ve 80 dükkânı ihtiva eden çarşı¹⁴¹
- 7- Paygâh diye isimlendirilen bir ahır-han¹⁴²

¹³⁶ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a.

¹³⁷ Salih PAY: a.g.e., 59.

¹³⁸ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 102.

¹³⁹ Hasan TAİB: a.g.e., 24.

¹⁴⁰ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/ 53 16a-19a.

¹⁴¹ Vakfiyede, bu çarşığı vâkının yaptırdığı belirtilmiştir.

- 8- Kendilerine muttasıl 2 dükkânla beraber birkaç ev
- 9- Hacı İsmail b. Teklice mahallesinde bulunan diğer evler
- 10- Neccarlar çarşısının arkasında bir parça arz ile beraber 2 ev
- 11- Daye Hatun Zaviyesi yanındaki bir bahçenin tamamı
- 12- Daver Hatun mülkü yanında yer alan ve daha önce külliyyeye vakfedilmiş beş ev karşılığında alınan arazi ¹⁴³
- 13- Hasan Paşa'ya ait hanın yanında bulunan bahçe
- 14- Haydar Bey bahçesi yanında bulunan 2 arazi (tarla)
- 15- Kızık köyünde bulunan bir bağ
- 16- Fidyekızık köyü ve mezraası
- 17- İnegöl'e bağlı Nüketlala Çifliği olarak bilinen köyün tamamı ¹⁴⁴
- 18- İnegöl'e bağlı Kulaca köyünde 40 müd tohum ekilebilen bir arazi (tarla)
- 19- Yine İnegöl'de Yiğitlala ve Kulaca köylerine bitişik olan Maslakkoru (Maslakhözü) mezraası ¹⁴⁵
- 20- İnegöl'e bağlı Niğde Baba köyü ¹⁴⁶

¹⁴² Pay, bu Paygah diye adlandırılan ünitenin alt katında mahzenler, tuvalet ve ahır, üst katında ise kırk oda bulunduğunu belirtir. Salih PAY: a.g.e., 65.

¹⁴³ Salih PAY: a.g.e., 81.

¹⁴⁴ Pay, bu köyü, İnegöl'e bağlı Yiğitlala köyü olarak göstermiştir. Salih PAY: a.g.e., 79.

¹⁴⁵ Vakfedilen akarât ve diğer gelir kaynaklarının geniş açıklaması ve tahlili için bkz. Salih PAY: a.g.e., 65-85.

¹⁴⁶ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 100.

Hacı İvaz Paşa kurduğu eğitim müessesesinde hizmet veren müderrise her gün beş akçe, ayrıca Yiğitlala köyü, Maslakkoru mezraası ve Kulaca köyü mezraasının gelirlerini; muide de günlük beş akçe tahsis etmiştir.

Vakfiyeye göre üç farklı grupta ele alınan medrese öğrencilerine değişik oranlarda ücretler verilmesi öngörülmüştür. Buna göre müstakil olarak odalarda kalanlara 2/3 akçe¹⁴⁷ tebiyye olarak kalanlara 1/3 akçe, medresede mütereddid olarak kalanlara ise 2 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁸

Medrese personelinin, vakıf gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde aldıkları bu ücretlerden başka -vakfiyede belirtilmemiş olmasına rağmen yaylâkiye ve bahariye¹⁴⁹ adları altında yardımlar aldıkları bilinmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Vakfiyenin BŞS. nüshasında bu grup medresede kalanlar belirtilmemiştir.

¹⁴⁸ VGMA: 591/191/188; BŞS C 1/53 16a-19a; Salih PAY: a.g.e., 166; Külliye personeline ayrılan ücretler, bu ücretlerin değişimi ve değerlendirilmesi için bkz. Salih PAY: a.g.e., 97-103. Pay, vakfiyede geçen "İstiklâl" "tebiyye" ve "mütereddid" kavramlarıyla hangi öğrencilerin kastedildiğinin kesin olarak tespit edilemediğini belirtmiştir. Salih PAY: a.g.e., 166; Muhtemelen vakfiyenin BŞS. nüshasından yola çıkan Hızlı, medrese öğrencilerini iki kategoriye ayırmış ve bunları da derslere sürekli devam eden talebeler ile, derslere müdavim olmayan, derslere girip girmeme konusunda serbest davranan talebeler olarak göstermiştir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 100; Ayverdi ise, mütereddid denilen öğrencileri medresede kalmayan ve derslere dışarıdan gelen öğrenciler şeklinde açıklamıştır. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 290.

¹⁴⁹ Müderris ve öğrenciler yaz aylarında yaylağa çıkarlar ve bu sebeple hem müderrislere, hem de talebelere vakıftan belli miktarlarda ücret ödenirdi. Müderrislerin ders karşılığı aldıkları yevmiyeye ve öğrencilerin de vakıftan aldıkları gelire ilaveten, yıllık olarak aldıkları bu tahsisata "yaylakiye" adı verilirdi. Bahariye ise; öğrencilerin müderrisleri ile birlikte bazen bahar mevsiminde yaptıkları bir tür piknik dolayısıyla, hem öğrencilere hem de müderrise vakıftan yıllık olarak tahakkuk ettirilen belirli ücrete denirdi. Mefail HIZLI: "Eğitim Öğretim...", a.g.e., 162-163.

¹⁵⁰ Salih PAY: a.g.e., 112; Hızlı, Hacı İvaz Paşa Medresesi öğrencilerine yaylakiye karşılığı olarak her yıl toplam 300 akçe verildiğini belirtmiştir. Mefail HIZLI: "Eğitim Öğretim...", a.g.e., 163.

6- Molla Fenârî Medresesi

Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı olarak bilinen Molla Fenârî XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde büyük bir âlim ve mutassavvıf olarak ün yapmıştır.¹⁵¹

Asıl adı Şemseddin Mehmed b. Hamza Fenârî'dir Bursa'da kadılık, müderrislik ve şeyhülislâmlık görevlerinde bulunmuştur. Yıldırım Bayezid döneminde Bursa kadılığına ve aynı zamanda Manastır Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.¹⁵² Şeyhülislam olduğunda Bursa kadılığını bırakmış değildir. Aynı zamanda medresedeki hocalığı da devam etmiştir. Böylece Molla Fenârî, Osmanlı tarihinde şeyhülislâmlık, kadılık ve müderrislik görevlerini aynı anda yürüten ender şahsiyetlerden biri olmuştur.

Molla Fenârî, ilmini tamamlamak için Mısır'a gitmiş ve orada bir müddet kaldıktan sonra yine Osmanlı ülkesine dönmüştür. Dönüşünde bir süre Konya'da kalmış, Cemaleddin Aksarayî'den ders görmüştür.¹⁵³

Bursa'daki kadılığı döneminde birçok vâkıfın vakfiyesine "Bi-hakim-i Bursa" sıfatıyla tasdik ve imzasını atan Molla Fenârî, kendisi şeyhülislâm iken Bursa ve Kudüs'te¹⁵⁴ vakıflar kurmuş, bu vakıfları için de bir vakfiye¹⁵⁵ tanzim ettirmiştir.

¹⁵¹ Molla Şemseddin Fenari, I. Murad, Yıldırım Bayezid Han, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devirlerinde yaşamış, ilmi otoritesi ile şöhret bulmuş, II. Murad zamanında devletin ilk resmi şeyhülislâmı olmuştur. Veli ERTAN: "Osmanlı Devleti'nin İlk Resmi Şeyhülislâmı Molla Şemseddin Fenârî", Türk Kültürü, I, 11 (Kasım 1977), 60.

¹⁵² Veli ERTAN: a.g.m., 60-61.

¹⁵³ Hakkı Şinasi ÇORUH: "Türk Anadolu'da İlim Tahsilinin İlk Büyük Siması, İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî", Türk Kültürü, 120 (X), 45.

¹⁵⁴ Vakfiyede, "Kudüs'te Mescid-i Aksa'nın yanında Taylûniye diye meşhur olan medrese" olarak belirtilmiştir. Mustafa BİLGE: a.g.e., vakfiye terc. 13; Hızlı, Molla Fenârî'nin Kudüs'te bir de mektebinin olduğunu belirtmiştir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 49. Fakat vakfiyede Kudüs'teki

Molla Fenârî'nin Bursa'daki hayrâtı arasında üç mescid, bir medrese¹⁵⁶ ve bir de türbesi¹⁵⁷ bulunmaktadır.

Vakfiyeye göre Pınarbaşı'nda, kendi camiinin civarında tarif edilen medrese, günümüzde Molla Fenârî diye bilinen semtte, Molla Fenârî Camii sokağının üst tarafında, cami avlusu karşısında idi. 1906 yılına kadar faaliyet gösterdiği¹⁵⁸ ve 1914 yılında ayakta olduğu bilinen medreseden¹⁵⁹ bugün herhangi bir iz kalmamıştır.¹⁶⁰

Molla Fenârî Bursa'daki medresesi ve üç mescidi için şunları vakfetmiştir:¹⁶¹

- 1- Bursa yakınlarında Kızık adı verilen üç parça arazi
- 2- Bu arazilerin kuzeyinde yer alan bir bahçe
- 3- Aynı bölgede bulunan birkaç bahçe
- 4- Bursa'da Naibiye köyü bölgesindeki büyük üzüm bağları
- 5-Bursa hududunda Hamza Bahçesi olarak bilinen bahçe
- 6- Biri medrese civarında ve biri de Bursa hududunda bulunan iki bahçe

mektepten bahsedilmemiştir. Vakfiyede yer almasına rağmen inceleme alanımız dışında kalan medrese ele alınmamıştır.

¹⁵⁵ BOA: Vakfiyeler no: 162/6. Arapça olan vakfiyenin tercümesi ve fotokopisi için bkz, Mustafa BİLGE: a.g.e., 13-19.

¹⁵⁶ Mustafa BİLGE: a.g.e., 14.

¹⁵⁷ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 77.

¹⁵⁸ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 51.

¹⁵⁹ TVAEE: a.g.e., III, 331.

¹⁶⁰ Baykal, bu medresenin yerinde şimdi evler olduğunu belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 78.

¹⁶¹ Kudüs'teki medresesinin gelir kaynakları vakfiyede ayrıca sıralanmıştır. Mustafa BİLGE: a.g.e., 14.

7- Bursa'da üç değirmen

8- Aynı şehirde 22 dükkân¹⁶²

9- Medrese yakınında bulunan bir ev

Molla Fenârî'nin hanımı olan Hoca İbrahim kızı da bu vakfa ilave olarak şunları vakfetmiştir:

10- Bursa sınırında İdris Bahçesi diye bilinen bahçe

11- Bursa'da Şehreküstü Zaviyesi civarında bir bahçe

Molla Fenârî evkâfı gelirlerinden, medresede müderris olan kişiye günlük yedi akçe, medrese öğrencilerine ise ayda altmış akçe verilmesi şart olunmuştur.¹⁶³ Ayrıca müderrise, medrese yanında bulunan ev lojman olarak verilmiştir.

Kurduğu vakfa bir mütevellî, bir câbi ve bir katip de tayin eden Molla Fenârî, bu görevlileri ve alacakları ücretleri şöyle belirlemiştir:

Vakfın tevliyeti hayatta olduğu müddetçe kendinde olacak¹⁶⁴ ve tevliyet karşılığında da toplam gelirin 1/10'unu alacaktır. Câbi günde üç akçe, katip ise günde bir akçe alacaktır.

Molla Fenârî'nin hanımı da kurduğu vakfa mütevellî olarak, oğlu Molla Cemalettin Yusuf Bâli'yi tayin ederken, vakıf gelirlerinin 1/5'ini bu görevliye tahsis etmiştir. Ayrıca her iki

¹⁶² Bunlardan dokuzu Hüdâvendigâr Külliyesi etrafında, Hüdâvendigâr Hamamı'nın karşısında, dokuz tanesi Doğangözü diye bilinen hanın civarında, diğer dördü de Debbağlar çarşısındaki mescidin altında bulunmaktadır. Mustafa BİLGE: a.g.e., 15.

¹⁶³ Mustafa BİLGE: a.g.e., 16.

¹⁶⁴ Bu görev, vefatından sonra oğlu Molla Cemallettin Yusuf Bâli'ye, sonrada onun oğlu ve torunlarından en yetişkin ve salih olanlarına verilecektir.

medresede¹⁶⁵ müderrislik görevinin, kendi neslinden müderrisliğe uygun ve bu konuda yeterli kimselere verilmesini istemiştir.¹⁶⁶

7- Muradiye Medresesi

Sultan II. Murad, Bursa'da Kendi adıyla anılan semtte (Muradiye) cami, medrese, imaret ve bir hamam inşa ettirmiş, böylece Bursa'da kendisinden önceki Osmanlı padişahları gibi bir selâtin külliyesi (Muradiye Külliyesi) vücuda getirmiştir.¹⁶⁷ Bazı kaynaklar sultan II. Murad'ın Bursa'daki yapıları arasında bir zaviye¹⁶⁸ ile bir de misafirhane¹⁶⁹ saymışlardır.¹⁷⁰

II. Murad Külliyesi içinde yer alan medrese, Muradiye Camii'nin batısında yer almaktadır. On dört oda, bir büyük

¹⁶⁵ Kudüs'teki ve Bursa'daki medreseleri belirtiyor olmalıdır.

¹⁶⁶ Mustafa BİLGE: a.g.e., 16; Molla Fenârî Medresesinde müderrislik görevinde bulunanlar için bkz. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 51-52.

¹⁶⁷ Hoca Saadettin EFENDİ: a.g.e., II, 250-251; Neşri Tarihi'nde Sultan II. Murad'ın "Darü's-saltana Bursa'da bir imaret ve bir âli cami yapıp, ...ve bu caminin yanında bir medrese-i âliye dahi" yaptırdığı kayıtlıdır. Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 677; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., 371; Külliye'nin II. Murad tarafından tanzim ettirilen 22 Şevval 833 /M.14 Temmuz 1430 tarihli bir vakfiyesi mevcuttur. Vakfiye'nin biri Arapça, biri Türkçe olmak üzere iki sûreti VGMA.nde bulunmaktadır. Vakfiye'nin Arapça sûreti VGMA: 741/226/136 numarada kayıtlı olup, Türkçe sûreti ise VGMA: 595/96/93 numarada kayıtlıdır. Vakfiye'nin Türkçe sûretinin 15 Recep 325/M.24 Ağustos 1907'de çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ Halil İNALCIK: "Murad II", İA, VIII (İstanbul 1968), 614; Hoca Sadettin Efendi, Bursa'daki Abdal Mehmed Türbe'sinin Sultan II. Murad tarafından yaptırıldığını beyan etmiştir. Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 252. Bursa'da zaviye olarak belirtilen yapı bu olabilir.

¹⁶⁹ Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 250.

¹⁷⁰ II. Murad'ın Bursa'dan başka Edirne'de, Muradiye Camii ve imareti, Darülhadis Camii ve Medresesi ile Üç Şerefeli Camii, Ergene kasabasında Ergene adında bir köprü ile bir cami ve imaret, İpsala'da bir cami ve Selanik'te de başka bir cami yaptırdığı kayıtlıdır. Hoca Saadettin EFENDİ: a.g.e., II, 248-252; Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 679-680; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 370-371; M. Tayyib GÖKBİLGİN: "XV-XVI. Asırlarda...", a.g.e., 203-222; J. Von HAMMER: a.g.e., 162; İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 545.

dershane ve iki küçük odadan oluşan medrese¹⁷¹ günümüzde, Verem Savaş Dispanseri olarak kullanılmaktadır.

II. Murad'ın külliye vakfiyesinde¹⁷² cami, medrese ve imaret için ortak olarak ayrılan vakıflar şunlardır:¹⁷³

1-Şehreküstü mahallesi üstünde bir hamam

2-Zikredilen hamam yanında bir parça yer ile 3 dükkân

3-Yine aynı hamamın doğusunda bir dükkân

4-Subaşı hamamının aşağısında 22 dükkân

5-Manyas dahilindeki Göbel ve Kırlı köyleri

6-Kirmastı dolaylarında Salihler köyü

7-Tophisar nahiyesine bağlı Emre ve Temür köyleri

8-Ayaş Pirinçliği, Efendi tarlası denilen yer ve Saru Zekeriya tarlası denilen yer.

9-Yenice köy

10-Kadı köyündeki pirinç tarlası

11-Tula köyü

¹⁷¹ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 38; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 316; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 92.

¹⁷² VGMA: 595/96/93; VGMA: 741/226-229/136.

¹⁷³ Hızlı, vakfiyenin zaviye ve medreseyi kapsadığını belirtmiştir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 93; Vakfiye üzerindeki yapılan incelemede, vakfiyenin cami, medrese ve imaret yapılarını kapsadığı fakat bir zaviyeyi kapsamadığı görülmüştür. Vakfiyenin baş kısımlarında zaviye-i şerife (VGMA: 595/96; 741/226) geçmekte ise de buradaki zaviyenin külliyenin camisi manasında kullandığına dair vakfiyede beyanatlar vardır. Ayrıca külliyenin bütünü için imâretü'l-latife sıfatı kullanılmış, bu imaret dahilinde cami kastolunduğu için zaviyetü's-şerife tâbîri kullanılmıştır. Ayrıca vakfiyenin diğer bölümlerinde, zaviye ile ilgili hiçbir şarta rastlanamamıştır.

12-Karasu köyü

13-Yenice Argı denilen yer

14-Nefs-i tophisar

15-Bergama'da Tavşanlık tuzlası

16-Bakır arığı (argı, piriçlik) ile Karsan argı

17-Edremit etrafında Manastır divanı

18-Edremit nahiyesinde Frenk köyü

19-Frenk köyüne bitişik olan Çamluca, Görendebeyki denilen yerler ve Akçasaz denilen yer

20-Gök köy divanı

21-Kemer divanı

22- Pelitköçük köyü¹⁷⁴

23- Hatuneli divanı

24- Manyas'ta Bölücek Ağaç köyü

25- Mihaliç'a (Karacabey) bağlı Tepecik köyü

26- Balıklıgu köyü

27- Çalık Halil köyü

28- Canbazviranı köyü (Mihaliç'e tâbî)

II. Murad Medresesi'ndeki görevli kadrosu ve bu görevlilerin aldıkları ücretler şöyledir:

¹⁷⁴ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 93.

Görevliler	Sa yı	Nakit Ücret (Akçe)	Aynı Ücret	Aylık Buğday (müd)	Yıllık Buğday (müd)	Yıllık Arpa (müd)	Aylık Arpa (müd)	Köy Geliri
Mütevelli	1		Mahsulün 1/20'si ¹⁷⁵					
Nazır	1	20						
Müderris	1	20						Salihler Köyü
Muid ¹⁷⁶	1	10			8	6		
Talebeler ¹⁷⁷		2 ¹⁷⁸						
Nakib	2							
Bevvab	1	2						
Ferraş	1	2						
Mimar	1	2						
Katip	1	5		1/2			1/2	
Vekilharç	1	5						

Tablo II.4: II. Murad Vakfı'nın Genel personeli İle Muradiye Medresesi'nin Görevlileri ve Bu Görevlilerin Aldığı Ücretler ve Yardımlar

8- İsa Bey Medresesi

İsa Bey Çelebi Mehmed devri vezirlerinden olan Bayezid Paşa'nın oğludur.¹⁷⁹ Babası gibi vezirlik görevinde bulunan İsa

¹⁷⁵ Vakfiyede, mütevelliye ikinci defa bir tevliyet ücreti tahakkuk ettirilmiştir. Bu ücret de tüm gelirin öşrünün 1/5'idir. Tabloda vakfiyedeki ilk tahakkuk ettirilen ücret esas alınmıştır.

¹⁷⁶ Muid, aynı zamanda medresede imametlik yapacaktır.

¹⁷⁷ Vakfiyede, medresedeki öğrencilerin sayısı açık olarak belirtilmemiştir. Fakat Selâtin medreselerindeki genel uygulamaya göre her bir odada bir öğrencinin kaldığı düşünülürse, buna göre medrese öğrencilerinin en azından ilk dönemlerde on dört civarında olduğu tahmin edilebilir.

¹⁷⁸ Talebelere, ödenen günlük bu iki akçenin yanında iki de ekmek verilmektedir.

Bey, Bursa kalesinde bir mescid, medrese ve imaret yaptırmıştır.¹⁸⁰ İsa Bey Medresesi bugünkü Devlet Hastanesi'nin kuzeyinde bulunan park içerisinde kurulmuş idi.¹⁸¹ Medrese olarak kullanılan yapıda sekiz oda ve bir dersane olduğu bilinmektedir. Burada öğrenim gören öğrenci sayısının, medresenin ilk dönemlerinde belirtilen oda sayısı dikkate alındığında sekiz civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸²

Vakfiye tarihi olan H. 839/M. 1436 tarihinden 1906 yılına kadar medrese olarak görev yaptığı bilinen yapı günümüzde mevcut değildir.

İsa Bey'in medrese ve imaret için düzenlediği vakfiye¹⁸³ Ramazan 839/Mart-Nisan 1436 tarihini taşımaktadır. Vakfiyede, İsa Bey'in Bursa'daki hayrâtı için şu vakıflar beyan edilmiştir:

1- Bursa Kalesi'nde etrafı çevrili iki yer (emlâk). Vâkıf bu yerleri sağlığında kendisine, vefatından sonra bu iki yerden iki kışlık oda ve sofa, erzak odası, fırın ve mutfaktan oluşan birinci

¹⁷⁹ Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 127.

¹⁸⁰ Hoca Saadettin EFENDİ: a.g.e., II, 127; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 295; Mehmed SÜREYYA: Sicill-i Osmani, II (İstanbul 1308), 610; M.Tayyib GÖKBİLGİN: "Bursa'da...", a.g.m., 266; Uzunçarşılı, mescid ve medreseyi belirtir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, I, a.g.e., 554; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 70; İsa Beyin Bursa'daki eserlerinden başka Edirne'de Kemer Çarşı adı ile anılan bir Kervansarayı ve Halil Paşa hanı civarında dükkânları vardı. M.Tayyib GÖKBİLGİN: "XV-XVI. Asırlarda...", a.g.e., 235.

¹⁸¹ TVAEE: a.g.e., III, 327; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 104; Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., II, 334.

¹⁸² Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 105. Medresede ders veren müderrisler için bkz. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 106.

¹⁸³ Vakfiyenin iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan biri Topkapı Sarayı Arşivi, D. 7080 numarada, diğeri ise, BOA: Vakfiyeler, 162/9 numarada bulunmaktadır. Mustafa BİLGE: a.g.e., vakfiyeler bölümü, 1. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki nüshanın fotokopisi ve tercümesi için bkz. Mustafa BİLGE: a.g.e., vakfiyeler bölümü, 30-40. Başbakanlık Arşivi'ndeki vakfiyeyi, Bursa kadısı Mehmed b. Armağan (Molla Yegan) tanzim etmiş, Kadiasker Ahmed Gürani (Molla Gürani) ve Yusuf Fenârî'de tasdik etmişlerdir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 295.

yeri imaret, kışlık yer, kubbe, altında ev ve hamam içeren diğer yeri ise medrese olarak kullanmak üzere ayırmıştır.¹⁸⁴

2-İnegöl'deki Süle köyünün tamamı. Köyde bulunan erkek ve kadın köleler ile bir hamam da vakıf dahilindedir.¹⁸⁵

3-İnegöl'deki Ahi Sedir köyünün tamamı. Köyde bulunan büyük baş hayvanlar, tarlalar ağaçlar, erkek ve kadın köleler dahildir.

4-İnegöl'deki Aluç Bey Alice köyü¹⁸⁶

5-İnegöl'deki Ada köyü arazisinin yarısı

6-Filedar Kalesi civarındaki Çavuş köyündeki değirmenlerin tamamı

7-Bursa'da Tuz Pazarı çarşısı içindeki dükkânların tamamı

8-Ankara'da İpekçiler, Saraçlar ve Kumaşçılar çarşısında bulunan dükkânlar ile Pamuk çarşısı

9-Ankara'da Mürted Ovası nahiyesindeki Kadıköy ve Şeyhler köyleri

10-Felekabad nahiyesinde bulunan ve biri müslüman diğeri gayr-i müslim olan ve ikisinde Fendus diye adlandırılan iki köy

¹⁸⁴ Mustafa BİLGE: a.g.e., vakfiye terc., 30-31; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 104.

¹⁸⁵ Süle köyde bulunan iki ev, vâkıfın aslah çocuklarına ve onların çocuklarına, sonra hizmetkarlarına ve onların büyük çocuklarına, ondan sonra da fakirlere vakıf olarak tahsis edilmiştir.

¹⁸⁶ Bilge, bu köyü Aluç olarak, Hızlı ise, Uluç Bey köyü olarak belirtmiştir. Mustafa BİLGE: a.g.e., 32; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 104. Ancak bu köy 1530 yılına ait bir muhasebe defterinde "Vakf-ı imaret ve medrese-i İsa Bey b. Bayezid Paşa der Burusa" başlığı altında Alice köyü olarak gösterilmiştir. Köyün geliri 6223 akçedir. MVAD: a.g.e., 25.

11-Gökdere Köprüsü yakınındaki Erмене mahallesinde bulunan kasap dükkânı¹⁸⁷

12-Bursa'da piring ekilebilen bir mezraa, bir parça arazi ve Bursa kalesi içinde iki değirmen¹⁸⁸

13-Edirne'de bulunan kervansaray ve dükkânlar¹⁸⁹

Vakfiyedeki şartlar gereğince, İsa Bey medresesi müderrisine günlük on akçe yevmiye ile altı müd buğday ve altı müd arpa verilecekti.

Medresedeki talebelere ise oda başına birer akçe ile imarete pişen ekmek ve çorbadan verilecekti.¹⁹⁰

Ayrıca görevlendirilen bevvab ve ferraş da hem medresenin hem de yanında bulunan imaretin kapıcılık ve temizlik hizmetlerini yürüteceklerdi. Onlara da bu hizmetleri karşılığı olarak her gün bir akçe ve iki müd buğday verilecekti. Vakfın mütevellisine de tevliyet görevi karşılığında gelirlerin 1/20'si verilecekti.¹⁹¹

¹⁸⁷ Bu akarât, vakfiyenin Başbakanlık Arşivi'nde bulunan nüshada ve esas vakfiyenin zeyl kısmında bulunmaktadır. Bu zeylin tarihi evâsıt-ı receb 846 /M. 29 Kasım 1442'dir. Mustafa BİLGE: a.g.e., 39; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 296.

¹⁸⁸ Bu akarât, vakfiyenin zeyl kısmında bulunmaktadır. Zeylin tarihi ise evvel-i şaban 845/M. 5 Aralık 1442'dir. Mustafa BİLGE: a.g.e., 40; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 296.

¹⁸⁹ Gökbilgin, 946/1539-1540 yılında bu kervansaray ve imareten alınan 14000 akçeyi Bursa'daki imarete tahsis edilmiş olduğunu belirtmiştir. M.Tayyib GÖKBİLGİN: "XV-XVI. Asırlarda...", a.g.e., 236.

¹⁹⁰ Mustafa BİLGE: a.g.e., 35; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 105.

¹⁹¹ Mustafa BİLGE: a.g.e., 35.

9- Sarrafiye (Hoca Muslihiddin) Medresesi

Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi, Bursa'da Hoca Arabşah diye tanınan Hoca Taceddin adındaki zengin bir tüccarın oğludur.¹⁹²

Muslihiddin Mustafa Çelebi'nin Bursa'da Gökdere Vadisi civarında bir mektebi,¹⁹³ mektebe yakın bir yerde mescidi ve Tahtakale denilen mevkide bir medresesi¹⁹⁴ bulunmaktaydı.¹⁹⁵ Medresenin, vakfiye tarihi olan 1493'ten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Uzun bir dönem eğitim öğretim faaliyetine devam etmiş olan medrese¹⁹⁷ birçok defa bakım ve onarım görmüş ve 1968 yılında tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁹⁸

Muslihiddin Mustafa Çelebi bu yapılarının sürekli olması ve ihtiyaçlarının karşılanması için şunları vakfetmiştir.

1- Bursa'nın Tatarlar mahallesinde bulunan bir han

¹⁹² BŞS: C 1/53 19b-21a. Bazı araştırmacılar, bu kişinin Fatih Sultan Mehmed devri arazi mukataacılarından Bursalı bir tüccar olan Sarraf Muslihiddin Mustafa olduğunu bildirmelerine rağmen (Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 89; E.Hakkı AYVERDİ: "Fatih Devri...", a.g.e., III,120), kaynaklar bu kişi hakkında bilgi vermemektedir. Hızlı, Mahkeme sicilleri arasında yer alan birçok muhasebe kaydında, vâkîfın Sarraf Muslihiddin olarak tanındığını belirtmektedir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 161, dipnot, 483.

¹⁹³ Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 164.

¹⁹⁴ Medresenin, Nalbantoğlu Mahallesinde, Akbıyık Türbesi yakınında olduğu ve günümüzde mevcut olmadığı belirtilmiştir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 89, TVAEE: a.g.e., III, 331.

¹⁹⁵ BŞS: C 1/53 19b-21a.

¹⁹⁶ Tanzim tarihi evail-i ramazan 898/M.16-25 Haziran 1493 olan vakfiye, evâsıt-ı şevval 962/M.28 Ağustos-6 Eylül 1555 tarihinde Bursa Şeriye sicillerine kaydedilmiştir.

¹⁹⁷ Hızlı, bu medresenin 1906 senesinde 25 öğrencisinin mevcut olduğunu bildirir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 143.

¹⁹⁸ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 232 (ekler kısmı).

2- At Pazarı mahallesinde altı oda, han, hamam ve tuvaleti içeren bir avlu

3- Canlıbozhan mahallesinde on iki evi ve avluyu içeren yer (evler topluluğu)

4- Şehzade mahallesinde iki oda ve avludan oluşan ev

5- Vâkîfın medresesi civarında on iki oda

6- Tahtakale civarında bir dükkân

7- Tahtakale mescidinin ön tarafında, üzerinde dükkânlar bulunun on iki parça mukataalı arsa¹⁹⁹

8- 7000 flori²⁰⁰

9-Pazarköy'de birçok dükkân ile bir han²⁰¹

Vakıf sahibi, eserlerinin gözetim ve onarım masraflarından sonra vakfın gelirlerinden verilmek üzere müderris olana her gün on beş, medresesinin odalarında kalan talebelerden her birine iki, müezzin ve kapıcı olanlara da bir akçe verilmesini şart koşturmuştur. Ayrıca medresedeki talebelerden birine, orada beş vakit namaz kıldırması şartı ile bir akçe daha ücret kararlaştırmıştır. Vakıf gelirlerinden mütevellî günde beş akçe, nazır ise iki akçe alacaktır.

Yine vâkîf medresede tedris görevini nesli devam ettikçe çocuklarından birine, nesli kalmaz ise zamanın sultanının

¹⁹⁹ Arsaların yerleri vakfiyede tek tek tarif edilmiştir. BŞS: C1/53 19b-21a.

²⁰⁰ Bu para yüzde %15 ile nemalandırılarak geliri vakıf için kullanılacaktır.

²⁰¹ Hızlı, mahkeme sicillerindeki kayıtlara istinaden bu akarâtın da vakıflar arasında bulunduğunu beyan etmiştir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 142.

görüşüne başvurularak onun belirleyeceği kişiye verilmesini şartları arasında zikretmiştir.

Vâkîf kurduğu vakıfta, tevliyet görevinin hayatta oldukça kendi elinde olmasını, sonra da çocuklarının eline geçmesini şart eylemiştir. Eğer çocuklarının nesli kesilir ise o zaman bu görevin dönemin sultanının tayin ettiği bir kişiye verilmesini belirtmiştir. Vâkîf nezaret görevinin de nesilden nesile çocuklarında olmasını, şayet çocuklarının nesli tükenir ise, medresede müderris olan kimsenin nazır olmasını istemiştir.²⁰²

C- ZAVİYELER

İslamiyet'in gelişinden sonra aklî ve naklî bilimlerdeki gelişmeler eğitim öğretim kurumları olan mektep ve medreseleri ortaya çıkarırken, manevî bilimlerin ve tasavvuf düşüncesinin gelişmesi tekke kurumunu ortaya çıkarmıştır.²⁰³ Bundan sonra tekkeler, tasavvuf önderlerinin idaresinde tasavvuf düşüncesinin öğretildiği yerler olmuştur. Tekkelerin küçüğüne ise zaviye denilmiştir.

Zaviyeler; bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolcuların her türlü gereksinimlerinin parasız olarak karşılandığı, şehir, kasaba, köy ve yollar üzerinde kurulmuş yapılardır.²⁰⁴

²⁰² BŞS: C 1/53 19b-21a.

²⁰³ Mustafa KARA: Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, (İstanbul 1990), 39.

²⁰⁴ Mustafa KARA: a.g.e., 50; A.Yaşar OCAK: "Zaviyeler", VD. XII (Ankara 1978), 248.

Tasavvuf düşüncesinin yanında dinî ve sosyal düşüncelerle gelişme gösteren tekke ve zaviyeler tarikatların zikir ve ibadet yerleri, manevî tedavi ve sosyal yardım yerleri, mensupları ve

yolcular için misafirhane görevi görmüşlerdir. Ayrıca bir tür eğitim kurumu olarak görülen tekke ve zaviyeler arasında, edebiyat, felsefe, musiki, felsefe, musiki okulu, spor ve meslek eğitimi verenleri de vardır.

Tekke ve zaviyelerin kuruluş ve işleyişleri önemli ölçüde vakıflar sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Anadolu'nun Türkleşmesinde, yeni köyler ve şehirlerin oluşturulmasında çoğunluğu vakıflar yoluyla kurulan tekke ve zaviyelerin rolü büyük olmuştur. XIV. XV. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Balkanlarda yeni fethedilen yerlerin İslamlaştırılmasında zaviyelerin ve bu kurumlara bağlı derviş zümrelerinin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.²⁰⁵

Zaviyelerin giderleri çoğu kez vakıflar yoluyla karşılanmıştır. Masrafların bir kısmı da zaviyelerin etrafındaki bağ, bahçe ve tarlalardan elde edilen ürünlerin gelirleri ile karşılanmıştır.²⁰⁶

XV. yüzyılda Bursa'da vakıflar yoluyla kuruluş veya giderleri vakıflarca karşılanmış beş zaviyenin varlığı tespit edilmiştir. Bu zaviyeler vakfiyelerin bu konuda verdiği bilgiler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.

²⁰⁵ Fuad KÖPRÜLÜ: Osmanlı Devletinin Kuruluşu (Ankara: TTK. Basımevi, 1991), 90-91, 96-97, 102. Ömer Lütfi BARKAN: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", VD. II (Ankara 1942), 279-387.

²⁰⁶ A.Yaşar OCAK: "Zaviyeler", a.g.m., 262.

1-Ebu İshak Kazeruni Zaviyesi

Asıl adı Ebu İshak İbrahim b. Şehriyar el-Kazerûnî olan bu kişi İslâmî tasavvuf tarihinde önemli bir mevkii işgal ettiği gibi İslâm dünyasında ilk teşkilâtlanan tarikatlardan Kazerûniyye tarikatının da kurucusudur.²⁰⁷

H. 352/M. 963'te Şiraz'ın Kâzerûn şehri Emirencam köyünde doğan ve H.426/M.1034'te vefat eden bu kişi, İran'da İslâmiyet'in yayılması için büyük çaba göstermiş, hatta kendisine bağlı olanlarla birlikte gazalara katılmış ya da mücahit dervişlerden oluşan gazi gruplarını kafirlerle harbe göndermiştir.²⁰⁸

Kazeruniyye tarikatının İslâm dünyasında hızla yayılmasıyla birlikte Kazerûniyye dervişleri Anadolu'ya gelerek tarikatlarını burada da yaymaya başlamışlardır.²⁰⁹

Yıldırım Bayezid, Ebu İshak Kazeruni dervişleri için Bursa'da Tahtakale denilen yerin arkasında bir zaviye yaptırmış²¹⁰ ve bu merkezi düzenlettirdiği bir vakfiye ile desteklemiştir.²¹¹ Zaviye bugün Demirtaş istasyonuna giden yolun güneyinde harap bir şekilde bulunmaktadır.²¹²

²⁰⁷ Mustafa KARA: Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II, (Bursa: Uludağ Yayınları, 1993), 13, 23. Geniş bilgi için bkz. Fuat KÖPRÜLÜ: Ebu İshak Kazeruni ve Anadolu'da İshaki Dervişleri", Belleken, XXXIII, 130 (1969), 225-236.

²⁰⁸ Mustafa KARA: "Bursa'da Tarikatlar...", a.g.e., 13-15, 18.

²⁰⁹ Kara, tarikatın daha XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'da mevcut olduğunu haber vermektedir. Mustafa KARA: "Bursa'da Tarikatlar...", a.g.e., 23-24.

²¹⁰ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 361; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 181; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., I, 195; Kara, Yıldırım Bayezid'in İshaki dervişlerine bir zaviye yaptırmasıyla, tarikatın Anadolu ve Osmanlı Devleti'ndeki durumuna yeni bir canlılık getirmiş olduğunu belirtir. Mustafa KARA: "Bursa'da Tarikatlar...", a.g.e., 25.

²¹¹ Aslı Arapça olan bu vakfiye, Adnan Erzi tarafından Arapçası ve Türkçesi olmak üzere neşredilmiştir. Bkz. Adnan ERZİ: "Bursa'daki İshaki

Zaviyenin bulunduğu mekân zamanla mescid, medrese, imaret ve kırka yakın oda ilavesiyle geniş bir külliye görünümünü almıştır.²¹³

Ebu İshak zaviyesi, H.884 (M.1479) yılında Fatih Sultan Mehmed döneminde esaslı bir onarıma tâbî tutulmuştur. Bu onarımı bildiren belge niteliğindeki Arapça kitabe, bugün külliye'den geri kalan yapı olan Ebu İshak Camii'nin giriş kapısının üstünde bulunmaktadır.²¹⁴

Elimizdeki bilgiler bu külliye'nin son dönemde, 1900'lü yıllarda cami ve imaretinin tamir edildiğini açıklarken, külliye'deki hücrelerin civardaki evlere kalb olunduğunu, zaviye hâlinin kalmadığını belirtmektedir.²¹⁵

Günümüzde evlerle iç içe olan Ebu İshak Camii ve yeşile boyanmış bakımsız bir türbeden başka, külliye'den hiçbir şey kalmamıştır.²¹⁶

Yıldırım Bayezid, vakfiyesinde, kurdurduğu bu zaviyeyi, Ebu İshak Kazeruni ashabına; "ayende ve revende tâbîr edilen gelip geçenlere, aynı zamanda diğer misafir ve mukimlere hizmet etmeleri şartı" ile vakfetmiştir.

Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi" VD. II, (Ankara 1942), 423-431. Erzi, Yıldırım Bayezid'in Kazeruni dervişlerine mahsus zaviyenin vakfiyesinin, Şehir ve İnkılab Vesikaları Müze ve Kütüphanesi'nde, Merhum Muallim Cevdet Beyin vesikaları arasında bulunduğunu beyan etmiştir. Vakfiye Bursa kadısı olan Molla Fenârî'nin tasdikini taşımaktadır.

²¹² Adnan ERZİ: a.g.m., 424.

²¹³ Mustafa KARA: a.g.e., 27.

²¹⁴ Mustafa KARA: a.g.e., 27; Adnan ERZİ: a.g.m., 424, İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: İlmiye Teşkilatı, 165, dipnot 4; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 129; TVAEE: a.g.e., III, 51-52, Hasan TURHAN: a.g.e., 272.

²¹⁵ Mustafa KARA: "Bursa'da Tarikatler...", a.g.e., 31.

²¹⁶ Mustafa KARA: "Bursa'da Tarikatler...", a.g.e., 31.

Zaviyenin adı geçen kişilere hizmetlerini ifâ edebilmesi için de şu vakıflar ayrılmıştır.

1-Kite nahiyesine bağlı Pulad köyü

2-Gemlik yakınlarındaki Tuzla köyünün memlehası ile birlikte yarısı²¹⁷

3-1000 koyun, 30 baş manda ve 100 baş inek

4-Koca Dağ sahilindeki Bilaye Kilise, Filikzin, Şili, Erklice köyleri.

Vâkıf, zikredilen bu vakıfların gelirlerinden, zaviyenin şeyhine (mütedeyyin, abid, tarikat usûlünü bilen, ahlak-ı hamide sahibi biri olacak) günlük on akçe, zaviyenin imamet görevini üstlenen kişiye günde iki akçe, zaviyenin müezzini için günde bir akçe, ferraş, bevab ve aşçı için de günlük birer akçe ücret belirlemiştir.

Yıldırım Bayezid, bu vakfının tevliyetini Vakf-ı Kebir'de (Yıldırım Külliyesi Vakfı) olduğu gibi belirlemiş, yani tevliyeti sağlığında kendisine, kendisinden sonra ise yerine geçecek evladına şart koşturmuştur.²¹⁸

2- Çandarlızade Ali Paşa Zaviyesi

Çandarlızade Ali Paşa, veziriazam Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın büyük oğludur. Ali Paşa'nın, babası Halil Hayrettin Paşa'nın Serez'de vefatı üzerine (H. 789/M.1387) kazaskerlikten

²¹⁷ Bu köyün diğer yarısı Yıldırım Bayezid'in Yıldırım Külliyesi'ne vakıftır.

²¹⁸ Adnan ERZİ: a.g.m., 428; Uzunçarşılı, Yıldırım'ın Emir Buhari talebelerinden Bağdatlı Seyyid Ali Natta b. Muhammed'i, Türkiye'deki seyyid ve şeriflere nazır tayin ederek, bu kişiye İshakiyye zaviyesinin tevliyetini verdiğini ve bu tevliyetin Seyyid Ali evladına da intikal ettiğini bildirir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: İlmiye Teşkilatı, a.g.e., 164-165.

vezirliğe getirilmiş olduğu kabul edilmektedir. Ali Paşa, I. Murad'ın son dönemlerinde, Yıldırım Bayezid'in saltanatı müddetince ve Emir Süleyman zamanlarında 19 sene veziriazamlıkta bulunmuştur. Ali Paşa, Yıldırım Bayezid zamanında yapılan devlet teşkilâtında Timurtaş Paşa ile beraber önemli bir rol oynamıştır. Ankara muharebesinin kaybedilmiş olduğunu gören veziriazam Ali Paşa, büyük şehzade Emir Süleyman'ı alıp muharebe meydanını terk ederek önce Bursa'ya, oradan Gemlik yolu ile Rumeli'ye ve Edirne'ye çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde birinci derecede hizmetleri görülmüş ve özellikle Emir Süleyman döneminde bütün devlet işlerini ve idaresini elinde bulundurmuş olan Ali Paşa, H. 809 senesi Recep ayında (M.20 Aralık 1406) vefat etmiş ve İznik'te babasının yanına defnedilmiştir.²¹⁹

Ali Paşa'nın İznik'te Yeşil Cami adı verilen camii ile imareti, Gelibolu'da ve Serez'de camileri vardır.²²⁰ Ali Paşa'nın Serez'de ayrıca bir zaviyesi de olduğu elimizdeki vakfiyesinden anlaşılmaktadır.²²¹

Veziriazam Ali Paşa Bursa'da ise cami, medrese, imaret ve bir hamam yaptırmıştır.²²²

²¹⁹ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", Belleten, V (1941), 562-575; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 556-558.

²²⁰ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 557.

²²¹ Çandarlızade Ali Paşanın Serez'de bina ve inşa ettirdiği bir de zaviyesi mevcuttur. Ali Paşa bu zaviyesi için yine Serez'de bulunan bir kervansaray ile bir dükkânı, Serez çarşısında bulunan 76 dükkân ile 7 odayı ve bir dükkânı vakfetmiştir. Bu vakfının tevliyetini hayatta oldukça kendine, vefatından sonra ise kardeşi İbrahim Paşaya ve onun oğlu Mahmud Çelebi'ye şart etmiştir. VGMA: 624/587/485. Bu vakfiyenin tarihi evail-i ramazan 830/M.26-31 Haziran 1427'dir. Ali Paşa, 1406 tarihinde vefat ettiğine göre, bu tarih, ya vakfiyeden sûretin çıkarılış tarihi olmalı, ya da yanlış yazılmış olmalıdır.

²²² Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 79-80; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 38.

Ali Paşa, Bursa'da kendi adıyla anılan mahallede bulunan cami ve zaviyesi için H. Evahir-i Zilhicce 796/M.16-25 Ekim 1394'te bir vakfiye düzenlettirmiştir.²²³

Vâkîf, tanzim ettirdiği ikinci bir vakfiyesi²²⁴ ile daha önce Ali Paşa semtinde bina ettirdiği zaviyesinin mesalihine şunları vakfetmiştir:

- 1- Yenişehir kasabası sınırında bir yer
- 2- Yenişehir'e dahil Dere köyü²²⁵
- 3- Yine aynı civarda sınırları belirtilmiş diğer bir arazi²²⁶
- 4- Vâkîfın kölelerinden yaklaşık 15 adet köle²²⁷

²²³ VGMA: 734/108/120; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade...", a.g.m., 575. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 557; Ali Paşa b. Hayreddin Paşa, Bursa'nın üst tarafında (Ali Paşa Mahallesi) mamur bir zaviye bina etmiştir. Bu zaviyenin mesalihine sarf edilmek üzere gelir getirecek bazı emlak ve akarât ayırmıştır. Vâkîf, bunların tamamını, ulema, hafızlar ve miskinlerden gelen misafirler için, Ebu İshak Kazeruni mensupları için ve Bursa'nın fakirlerinden-yetimlerinden yiyeceği olmayan kimseler için vakfetmiştir. Zaviyede sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek pişirilecektir. Ali Paşa, vakfının tevliyet ve nezaret görevini dönemin kadısına (Molla Fenârî) vermiştir. Bu görev için de kadı'ya gelirlerin 3/10'unu tayin etmiştir. Beldenin kadı naibine ise vakfı koruyup gözetmesi karşılığında günde bir akçe tayin etmiştir. Ali Paşa, bunlardan başka zaviyede, imam, müezzin, nakib, kayyım, şeyh ve on hafız bulunmasını istemiştir. VGMA: 734/108/120. Esasen vakfiyede cami ile ilgili açık bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat vakıfta görevli bulunan imam ve müezzinin vâkîfın yaptırdığı mescidde görevli olması da muhtemeldir. Çünkü Ayverdi, Ali Paşa Camii'nin, vakfiye tarihi olan H. 796/M. 1394 tarihinden önce yapılmış olduğunu söylemektedir. E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 385.

²²⁴ Bu vakfiye Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir. Bkz. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade...", a.g.m., 549-575; Vakfiye, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ın hükümdarlığı zamanında tertip edilmiştir. Baş tarafında Emir Süleyman'ın tuğrasını içeren ve Çandarlızade Ali Paşaya ait olan Arapça vakfiyenin aslı, İstanbul Şehir Müze ve Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade...", a.g.m., 549. Vakfiyenin tam tarihi H. Recep 808/M. Aralık 1405-Ocak 1406'dır.

²²⁵ Bu köy muhasebe defterinde kayıtlıdır ve geliri 6349 akçe olarak gösterilmiştir. MVAD: a.g.e., 51.

Vâkıf, gelir kaynaklarının bütün hasılatını önce vakfın tamir ve termimine, sonrada vakfın gelirini arttıracak olan işlere sarf olunmasını şart etmiştir. Vakıf köleler ise, adı geçen zaviyede oturanlara ve oraya gelen-gidenlere hizmet etmek için tayin etmiştir.²²⁸

Ali Paşa kurduğu vakfının tevliyet ve nazırlık görevlerini, Bursa kadısı ve aynı zamanda kardeşi olan İbrahim Çelebi b. Hayreddin Paşa'ya bırakmış ve vakıf gelirlerinin 3/10'unu, gördüğü vakıf hizmetleri karşılında ona bırakmıştır.²²⁹

Kaynaklar, Ali Paşa'nın kurduğu bu zaviyeden pek bahsetmemektedir. Bununla beraber kaynaklarda, Ali Paşa külliyesi dahilinde olduğu bildirilen imarete ait bilgiler mevcuttur.²³⁰

²²⁶ Bu arazinin MVAD.nde kayıtlı olan Kara Ali Köyü olması muhtemeldir. MVAD: a.g.e., 51.

²²⁷ MVAD.nde guleman başlığı altında 18 köle olarak kayıtlıdır. MVAD: a.g.e., 51.

²²⁸ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade...", a.g.m., 558.

²²⁹ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade...", a.g.m., 558. Ali Paşanın H.808 tarihli vakfiyesinde zaviye için başka görevli gösterilmemiştir. Bunun sebebi ise aynı vâkıfın H. 796 tarihli zaviye vakfiyesinde, zaviye görevlilerini belirlemiş olmasıdır. Fakat bu vakfiyede, zaviye görevlileri ile ilgili konu dikkat çekmektedir. Vakfiyeye göre zaviyede imam olan kimse zaviye ehline mürebbi ve muallim olacaktır. Bu da zaviyelerin halk eğitime katkıda bulunduklarına dair belirgin bir örnek durumundadır.

²³⁰ Kaynaklardaki diğer bilgiler dikkatle incelendiğinde, vakfiyede zaviye diye bahsedilen yapının Ali Paşa külliyesinin diğer kaynaklarda da belirtilen imareti olduğu düşüncesi bizde hasıl olmuştur. Veyahut önce zaviye olarak kurulan yapı zaman içerisinde imarete dönüşmüş olmalıdır. Çünkü Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde yer alan vakıf kaydı Vakf-ı imaret ve Mescid-i Ali Paşa b. Hayreddin Paşa olarak geçmektedir. MVAD: a.g.e., 51. Baykal, Ali Paşa semtinde aynı adla anılan caminin önündeki çınarın batısında bulunması gereken imaretin, külliyenin diğer yapıları olan medrese ve hamam gibi yıkılmış olup günümüzde yerlerinde evler olduğunu bildirir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 80. Ayverdi de, bu yapıyı eserinde imaret olarak gösterdikten sonra, Kamil Kepecioğlu'nun basılmamış Bursa İmaretleri adlı eserine istinaden bu imaretin H. 1240/M.1824-1825 tarihine kadar faaliyette olduğunu belirtmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 461.

3-Bedreddin Pars Bey Zaviyesi

Beypars olarak tanınan Abdullah oğlu Bedreddin Bey²³¹, Bursa'da Şehreküstü mahallesinde bir cami ve bir zaviye yaptırmıştır.²³² Bu yapıların yanında kurulan türbe ise günümüzde hala mevcuttur.

Cami günümüzde ayakta olmasına rağmen, zaviyeden bir eser kalmamıştır.²³³ Bedreddin Bey'in bu eserlerinden sadece zaviyesini içeren vakfiyesi evail-i Cemaziyel-evvel 849/5-15 Ağustos 1445 tarihini taşımaktadır.²³⁴

Bedreddin Bey kurduğu zaviye için şunları vakfetmiştir:

²³¹ Bedreddin Beyin vakfiyesinde, "vâkıf Tavaşi Bedreddin Bey" geçmektedir. Bu kayda göre Bedreddin Beyin Hadım Ağası olan bir saray görevlisi olduğunu düşünmek gerekir. Fakat Ayverdi, bu aileden gelenlerin neslinin uzun bir dönem devam ettiğini bildirmiş, eğer bu kişi hadım görevlisi ise neslinin nasıl devam ettiğinin dikkat çekici bir durum olduğunu beyan etmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 333. Bu konuda Bedreddin Beyin, kurduğu vakfın tevliyetini oğullarına değil de kardeşine bırakması da onun tavaşi bir saray görevlisi olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

²³² Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 92; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 333-334; TVAEE: a.g.e., III, 153.

²³³ Zaviye ve caminin 1216 yılında yandığı caminin aynı yerinde, zaviyenin ise Hükümet binası civarında Ahmet Baba Tekkesi adı ile tekrar kurulduğu bildirilmektedir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 334; TVAEE: a.g.e., III, 153.

²³⁴ VGMA: 581/299/301; Kepecioğlu, vakfiyenin aslının Topkapı Müzesinde bulunduğunu bildirir. Ayrıca bu vakfiyenin BŞS.nde 53/7 nolu defterde 1 Recep 962/M.22 Mayıs 1555 tarihli diğer bir sûretinin de olduğu belirtmektedir. Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 51. VGMA.ndeki vakfiyenin sonundaki bir kayıttan da anlaşılan odur ki, Bedreddin Beyin daha önce düzenlettirdiği ve Molla Fenârî tarafından tanzim olunan vakfiyenin aslı, sonraki mütevellîlerden Hacı Lalazade Umur Bey tarafından kaybedilmiş olduğundan, şahitler ve mütevellî huzurunda, vakfiyenin aynısı (bir sûreti) buraya kaydedilerek yeniden tahrir ve tescil edilmiştir. Ayrıca bu sırada vakfa bir de yeni mütevellî tayin edilmiştir. VGMA: 581/229/301.

1- Şehreküstü mahallesinde bulunan ve vâkıfa ait olan arazinin tamamı

2- Biri Şehreküstü'deki zaviyenin, diğeri de Sultan II. Murad'ın hamamı (Tavuk Pazarı hamamı) yakınında bulunan iki değirmen

3- Bursa haricinde vâkıfın inşa ettirdiği bir han ve bu hanın çevresindeki dükkânlar

4- Bursa haricinde bir bağ

5- Bursa civarındaki Yazır ve Kuruca köyleri

6- Kuruca köyünde bulunan değirmen

Bedreddin Bey bu vakıflardan elde edilecek gelirin öncelikle, zaviyenin tamir ve onarımına sarf olunmasını, gelir fazlasının ise zaviyeye gelip giden fakirlere, miskinlere, hafızlara ve ulemaya harcanmasını şart etmiştir.²³⁵

Vakfın tevliyet ve nezaret görevine, Bedreddin Bey'in kardeşi olan Abdullah oğlu Yakup Bey seçilmiştir.

Vakfiyede zaviye görevlileri için herhangi bir şart belirtilmemiştir.

4-Emir Sultan Zaviyesi

Mutasavvıf olan Emir Sultan'ın asıl adı Şemseddin Muhammed'dir. Emir Kûlal diye tanınan babası Seyyid Ali Buhara'nın tanınmış mutasavvıflarındandır. Babasının vefatından sonra önce Medine'ye oradan da Bağdat'a geçti. Bağdat'ta Seyyid Ali Natta ile tanışarak onunla birlikte Anadolu'ya geldi.

²³⁵ VGMA: 581/299/301.

Niğde, Hamidili, Kütahya ve İnégöl yoluyla Bursa'ya gitti. Bursa'ya Yıldırım Bayezid zamanında geldiği biliniyorsa da tarihi kesin olarak belli değildir. Bursa'da dönemin önemli ilim adamları ile tanışmış, ulema ve meşayih arasında itibar görmüştür. Yıldırım Bayezid'in kızı ile evlenen Emir Sultan, II. Murad tarafından 1422'de yapılan İstanbul kuşatmasına 500 kadar dervişle birlikte katılmıştır. Bütün kaynaklar Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın Emir Sultan'a saygı gösterdiklerini, sefere giderken onun eliyle kılıç kuşanıp duasını aldıklarını belirtir. Emir Sultan'ın vefat tarihi hakkında bilgi vermeyen eski kaynaklar, bir veba salgınından öldüğünü kaydetmekle yetinirler. Emir Sultan, bugün türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir.²³⁶

Bursa'da Emir Sultan'ın ilk kurduğu vakıflar ve yapıları daha sonra yapılan eklerle birleşince kendi adıyla anılan semtte Emir Sultan Külliyesi ortaya çıkmıştır. Bu külliye manzumesi içinde zaviye, cami, imaret, medrese,²³⁷ mektep²³⁸ ve bir hamam bulunmaktadır.²³⁹

²³⁶ Nihat AZAMAT: "Emir Sultan", Yaşamları ve Yapıtları İle Osmanlılar Ansiklopedisi, I (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 403-405.

²³⁷ Medrese, Emir Sultan türbesinin batı tarafında aynı hizada, bugün dinlenme parkı olarak kullanılan yerde idi. Banisi Cezeri Kasım Paşa'dır. İnşa tarihi 1485'ten öncedir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 36; E.Hakkı AYVERDİ: Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri, V (İstanbul 1983), 422.

²³⁸ Emir Sultan mahallesinde, Emir Sultan türbesinin hemen yanında bulunan mektep, İsfendiyar oğlu İbrahim Bey ile Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'un kızları Hatice Hatundur. Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 123-124; Hatice Hatun'un mektep vakfiyesi evahir-i şevval 906/M.10-19 Mayıs 1501 tarihli olup, VGMA: 581/376/374, ayrıca VGMA: BCBV. 2163/125/106 numaralarda bulunmaktadır.

²³⁹ Emir Sultan külliyesinin temeli sayılan Emir Sultan vakıfları ve bu vakıflara ilave ve ilhak yaptıkları bilinen birçok kişi ile beraber Emir Sultan'ın zevcesi olan Hundi Hatun'la Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyeleri neşredilmiştir. H Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi" VD, IV, (Ankara 1958), 39-75. Emir Sultan'ın vakfiyesi ve daha sonra değişik kişiler tarafından Emir Sultan adına vücuda getirilen vakıflar ve vakfiyeler, İstanbul Başbakanlık Arşivi 162/1 numarada kayıtlı

Bursa'nın manevi büyüklerinden, ilim ve tasavvuf ehlinden olan Emir Sultan, Bursa'nın doğusunda şimdi camisinin bulunduğu mahâlde bir zaviye yaptırmıştır.²⁴⁰ Aşağıda belirtilen bazı köylerle bahçe ve mezraaları bu zaviyenin masraflarını karşılamak üzere vakıf ve tahsis etmiştir.²⁴¹

- 1-İnegöl'de Hüseyin Hisar köyü
- 2- İnegöl'de Zindancık köyü
- 3- Yarhisar nahiyesinde Vermede köyü
- 4- Bursa'da Gencelü köyü (tuzlasıyla birlikte)
- 5- Kocaeli nahiyesinde Nevrin Köyü
- 6- Bursa sahillerinde Eşkel köyü (Çayır yeri denilen mezraa ile birlikte)
- 7- Mihaliç muzaafatından Karapürçek köyü
- 8- Bursa'da Sürme köyü
- 9- Tonuzlu nahiyesinde Bozburun köyü
- 10- Bursa civarında Haydar Bahçesi yanında bulunan arazi
- 11- Bursa'da Tahtakale (kalealtı) pazarı civarında bulunan kanâra
- 12-Bursa'da Kanara civarındaki dükkânlar

bulunmaktadır. Bu vakfiyeler arasında Fatih Sultan Mehmed'in Emir Sultan adına düzenlettirdiği vakfiyede yer almaktadır. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 43.

²⁴⁰ Emir Sultan'a ait bir Şeriye Sicili kaydından zaviyenin Rebiyyül-ahir 976/M.Ocak 1560'ta hâlâ sağlam olduğunu anlıyoruz. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 45; Koyunluoğlu zaviyenin yerinde şimdi bir okul yapıldığını bildirir. M.Turgut KOYUNLUOĞLU: a.g.e., 164

13-Kanlıca köyü yakınlarındaki bir bahçenin gelirlerinden öşrünün yarısı²⁴²

Esasen Emir Sultan'ın hayatta iken bu zaviyesinin hizmetlerine değişik görevleri olan kişileri atadığı ve bunlara çeşitli tahsisatlar yaptığı muhtemeldir. Fakat zaviyeye değişik yapı türleri eklenip, birçok kişi de aynı dönemde buraya vakıf yapınca, Emir Sultan'ın tam olarak hangi görevleri ihdas ettiği ortaya konamamıştır. Kunter, Emir Sultan'ın hayatında iken tayin eylediği başlıca hizmet ve şartların; cami, mektep, imaret, zaviye (hizmetleri ve görevlileri), devirhanlık, cüzhanlık gibi hizmetler olduğunu bildirmiştir.²⁴³

Emir Sultan vakfının mütevellîsinin Süleyman b. Mehmed olduğu bilinmektedir.²⁴⁴

5-Hacı Halife Zaviyesi

Babası Çelebi Sultan Mehmed gibi birçok vakıf kurumunun kurulmasına öncülük eden Sultan Selçuk Hatun,²⁴⁵ devrinin sosyal kurumlarından olan zaviyeler için de vakıflarından gelir ayırmıştır.²⁴⁶

Vakıf sahibi, H.888/M.1483 tarihli vakfiyesinde, Emir Sultan Külliyesi yakınında olduğu belirtilen Hacı Halife zaviyesi

²⁴¹ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 44.

²⁴² Bu vakıf Hoca Peri b. Abdülatif tarafından 895/M. 1490 tarihinde gerçekleşmiştir. VGMA: BCVD. 2163/12.

²⁴³ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 44.

²⁴⁴ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 44.

²⁴⁵ Bursa'da mescid, imaret ve Nilüfer Çayı üzerinde Mihrablı köprüyü yaptırmıştır. Mehmet Çağatay ULUÇAY: Padişahların Kadınları ve Kızları, (Ankara: TTK. Basımevi, 1985), 11-12; Selçuk Hatunun Edirne'de de vakıfları olup burada da bir mescidi vardır. M.Tayyib GÖKBİLGİN: "XV-XVI. Asırlarda...", a.g.e., 47.

²⁴⁶ VGMA: 608/384/333.

sakinlerine, vakıf gelirlerinden her gün beş akçe verilmesini şart koştur.²⁴⁷

KÜTÜPHANELER

1- Umur Bey Kütüphanesi

Timurtaş Bey oğlu Umur Bey H.843/M.1440 tarihli vakfiyesinde Bergama'da bir medrese, Bursa'da bir cami, Biga'da bir mescid inşa ettirdiğini bildirmiştir.²⁴⁸

Umur Beyin kendine ait birçok kitabı olduğu ve bu kitapları yaptırdığı medresede ve camide kullanılmak üzere vakfettiği bilinmektedir.²⁴⁹ Vakıf sahibinin Bergama'daki medresesinin vakıfları arasında "vakfiyenin sonunda ayrıntılı olarak yazılan kitapların" bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakıf kurucu bu kitaplardan, medresede bulunan müderris ve öğrencilerin faydalanmalarını belirtmiş, kitapların medrese dışına çıkarılmamasını ve dışarıdan bir kimseye verilmemesini şart koştur.²⁵⁰

Umur Bey Bergama'daki medresesinde kurduğu ve sadece medrese görevlilerinin faydalanmasına izin verdiği bu kütüphaneden başka, Bursa'da inşa ettirdiği camide de bir kütüphane kurulmasını istemiştir. Bu amaçla da vakfiyesinin sonunda yazdırdığı kitaplardan Türkçe olanlarının Bursa'daki

²⁴⁷ VGMA: 608/384/333.

²⁴⁸ Vakfiyenin tarihi H. evâsıt-ı zilkaade 843/M. 13-23 Nisan 1440'tır. VGMA: 591/181/182.

²⁴⁹ VGMA: 591/181/182.

²⁵⁰ VGMA: 591/181/182.

camisine konmasını belirtmiştir.²⁵¹ Vakıf şartlarına göre bu kitaplar camide bulundurulacak ve camiye gelip gidenlerin istifadesine sunulacaktır. Ayrıca vakıf kitaplar camiden dışarı çıkarılmayacaktır.²⁵²

Caminin bir bölümünde kurulan kütüphanedeki kitapların korunup gözetilmesi ve kayıtlarının tutulması için camide görevli müezzin, aynı zamanda kütüphane görevlisi olarak da tayin edilmiştir.

2- Molla Yegan Kütüphanesi

Bursa'da bir mektep, medrese ve mescidi olduğu bilinen Molla Yegan, bu yapılardan sadece mektep vakıflarını içeren vakfiyesinde²⁵³ 2900 adet kitap vakfetmiştir. Vâkıf, çeşitli ilimlere ait olan bu kitapların listesinin Keşşaf adlı tefsirin içinde ek olarak verildiğini bildirmiştir.

Vakfedilen kitapların Molla Yegan Mescidi'ne konacağı ve bu kitapların sağlam bir şekilde korunup gözetilmesi için de bir görevli (hafız-ı kütüp) tayin edildiği vakfiyedeki şartlardan anlaşılmaktadır.²⁵⁴

²⁵¹ Murat YÜKSEL: "Kara Timurtaş Oğlu Umur Beyin Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları" Türk Dünyası Araştırmaları, 31 (Ağustos 1984), 143. Umur Beyin vakfiyesinden, elindeki Arapça yazılmış kitapları Türkçe'ye tercüme ettirdiği ve bu konuda çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır. VGMA: 595/181/182; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 515. Ayrıca XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Dâi'nin eş-Şifa fî ehadisi'l-Mustafa isimli tıbb-ı nebevi kitabını Umur Bey namına Türkçe'ye tercüme ettiği bilinmektedir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 529.

²⁵² VGMA: 591/181/182.

²⁵³ BŞS: A 156/208 23a-25a. Vakfiye tarihi evâsıt-ı muharrem 865/M. 26 Ekim-5 Kasım 1460.

²⁵⁴ BŞS: A 156/208 23a-25a.

Dönemin önemli ilim adamları arasında yer alan Molla Yegan vakfettiği kitaplarla ilgili olarak özel şartlar da beyan etmiştir. Vakıf kitaplarla ilgili özel şartlar şöyledir:

Vakıf kurucu, bir listesinin verilmiş olduğu belirtilen kitapların tasarruf hakkını önce oğlu Mehmed Şah Paşa'ya, ondan sonra da evlatlarına bırakmıştır. Eğer Mehmed Şah Paşa'nın nesli kalmaz ise vâkıfın diğer oğlu Yusuf Bâli Paşa'nın çocukları bu kitapları tasarruf edebileceklerdir. Vakıf sahibi kitapları tasarruf edecek olanlarla ilgili olarak da şu şartları bildirmiştir:

Vakıf kitapları tasarruf hakkı derece bakımından önde olan ve bahsi geçen kitapları okumaya ehil olan kimseye ait olacaktır. Ancak vâkıfın çocuklarından biri bu ilmî ehliyeteye sahip olmazsa, bu takdirde bahsi geçen kitapları kullanamayacaktır. Çünkü bu konudaki vakıf şartına göre kitapları kullanacak kişinin hem evladından olması hem de ilmî yeterliliğe sahip olması gerekmektedir.

Eğer Molla Yegan'ın çocuklarından ve neslinden kimse kalmazsa veya çocuklarından ilmî yeterliliği olan biri bulunmaz ise o zaman kitaplar diğer vakıflara ilhak edilecektir. Ayrıca, bu kitapları sağlam bir şekilde koruyacak bir hafız-ı kütüp tayin edilecektir.²⁵⁵ Bu görevli yabancı bir kişinin yanında bir seneden fazla kalmayacak, o beldeden de asla ayrılmayacaktır. Bu görevli sayesinde kitaplar korunarak mescid içindeki kütüphane varlığını devam ettirecektir.

²⁵⁵ BŞS: A 156/208 23a-25a.

III. DİNİ HİZMET AMACIYLA KURULAN VAKIFLAR

A- CAMİLER

Halkı derleyen, toplayan, içine alan anlamlarını taşıyan Cami kelimesi terim olarak; içinde namaz kılınan ve ibadet edilen yer anlamına gelmektedir.²⁵⁶

Camiler birer ibadet mekanı olmalarının yanında, sıbyan mektebi, halka çeşitli derslerin verildiği bir eğitim öğretim ve kültür merkezi, kütüphane ve davaların görüldüğü mahkeme niteliklerini de taşımaktaydı. Bu özelliği ile camiler, Osmanlı toplumunda sosyal hayatın en önemli öğelerinden biri olmuşlardı.

Türk İslam devletlerinde, padişahlar devlet ve ilim adamları, camilerin yapımına büyük önem vermişler; kurdukları camileri çeşitli vakıf gelirleri ile destekleyerek onların varlıklarını ve hizmetlerini uzun süre devam ettirebilmelerini sağlamışlardır.

Camilerde vakıf sahipleri tarafından görevlendirilen imam, müezzin, hatip, vaiz gibi görevliler maaşlarını camilerin bağlı bulundukları vakıflardan almışlardır.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren padişahların en çok kurduğu dinî hizmet yapıları camiler olmuştur. Selâtin Camileri adını alan bu camiler Osmanlı Devleti'nde hem mimarî hem de dinî, sosyal ve kültürel açıdan önemli mekanlar olmuşlardır.

²⁵⁶ Ferid DEVELİOĞLU: Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Ankara 1993), 124

²⁵⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", VD. XIV (Ankara 1982), 2.

Elimizdeki vakfiyelerde, Bursa şehrinde sekiz cami kurulduğu tespit edilmiştir. Bu camiler kurucuları, görevlileri, gelir kaynakları yönlerinden ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

1-Yıldırım Camii

Yıldırım külliyesinin merkezinde yer alan cami, çevresinde ona bağlı olarak kurulan diğer yapılarla birlikte, Yıldırım Bayezid tarafından inşa edilmiştir.²⁵⁸ Caminin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Yıldırım Cami, doğu ile batısında ve giriş kapısının yanlarında dört tabhaneye sahiptir. Şehre gelen alimlerin ağırlandığı ve konuşma yapıp ders verdikleri yerler olarak bilinen bu tabhaneler, "ayende ve revendenin" kalması için yapılmıştır.²⁵⁹ Tabhanenin camiye bitişik olarak bulunmasından dolayı da bu caminin zaviyeli cami şeklinde vasıflandırılması daha doğru bulunmuştur.²⁶⁰

Külliye içerisinde yer alan Yıldırım camii için, külliye'den ayrı bir vakfiye düzenlenmemiş, Yıldırım külliyesi için düzenlenen vakfiyede, külliye personeli arasında cami görevlileri ve bu görevlilerin alacağı ücretler de belirtilmiştir.²⁶¹

²⁵⁸ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 361; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., I, 194; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 181; E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 419-420; Hammer, bu camiyi, "şehir dışında, Akçağlayan Deresi'nin kıyısında, güzel görünümlü bir yerde" şeklinde tarif eder. J.Von HAMMER: a.g.e., I, 53.

²⁵⁹ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 27.

²⁶⁰ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 27.

²⁶¹ VGMA: 608/79/95; BŞS: C I/53 4a-6a; E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 41.

Daha önceki bölümde Yıldırım külliyesi için vakfedilenler sayıldığı için burada tekrar sayılmaya gerek görülmemiştir.

Yıldırım'ın külliye vakfiyesinde, cami görevlileri arasında bir imam, iki müezzin, bir ferraş ve bir bevvab bulunmaktadır.²⁶²

Külliyenin tüm gelirlerinden Yıldırım Camii personeline ayrılan tahsisat şöyledir.

İmama, günde dört akçe nakit, her ay bir müd buğday ve arpa, ve ¼ müd pirinç verilecektir. Müezzinlere, her birine günlük iki akçe nakit, her ay birer müd buğday verilecektir. Cami ferraşı ile kapıcısına da günde iki akçe nakit, her ay bir müd buğday verilecektir.²⁶³

Yıldırım Camii, geçirdiği bir çok tamirden sonra²⁶⁴ bugün Yıldırım semtinde şehrin her tarafından görülebilen bir tepe üzerinde tarihi varlığını devam ettirmektedir.

2- Ulu Cami (Cami-i Kebir)

Bursa'nın doğusunda, kendi adıyla anılan bir külliyesi bulunan Yıldırım Bayezid, şehrin merkezinde de bir külliye vücuda getirmiştir. Bu külliyedeki yapılardan en önemlisi şehrin bugün dahi timsali sayılan Ulu Cami'dir. Diğer yapı ise Vaiziye medresesidir.

Ulu Cami'nin inşaatına Yıldırım Bayezid'in Niğbolu zaferi sonrasında²⁶⁵ (1396) başlandığını ve bu yapının 1400 yılında

²⁶² VGMA: 608/79/95; BŞS: C I/53 4a-6a; E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 41.

²⁶³ VGMA: 608/79/95; BŞS: C I/53 4a-6a; E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 41.

²⁶⁴ E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 420..

tamamlandığını, minberin kapısı üstünde bulunan kitabeden öğrenmekteyiz.²⁶⁶ Yıldırım Bayezid'in bu eseri, sicil kayıtlarındaki bilgilere göre daha ziyade "Cami-i Kebir" ve "Ulu Cami" adlarıyla anılmıştır.²⁶⁷ Bu caminin inşa edildiği mahalleye de o dönemde Cami-i Kebir mahallesi denilmiştir.²⁶⁸

Eldeki kayıtlara göre cami, depremler, istilalar ve yangınlar gibi sebeplerle, 1486 tarihinden başlamak üzere müteaddit defalar bakım ve onarım görmüştür.²⁶⁹ Buna rağmen cami, tarih boyunca fizikî yapısında önemli sayılabilecek bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmiştir.²⁷⁰

Yıldırım Bayezid, Ulu Cami külliyesi için düzenlediği vakfiyesinde²⁷¹ Ulu Cami ile Vaiziye medresesinin ihtiyaçları için şunları vakfetmiştir.

1- Ulubat Hisarı (köyü)

2-Vaiziye medresesine bitişik ve Ulu Cami çevresinde bulunan toplam 67 dükkan

²⁶⁵ Tacü't-Tevarih'e göre Yıldırım Bayezid Niğbolu Savaşı'nı zaferle kazanınca hamd ve şükür ederek mescidler, camiler ve salih kişilerin toplanacağı tekkeler yaptırmaya söz vermiş ve bu amaçla Bursa'ya hareket etmiştir. Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., I, 222.

²⁶⁶ TVAEE: a.g.e., III, 186; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 22; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 100.

²⁶⁷ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 361; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., I, 222-225; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 22.

²⁶⁸ Neşet KÖSEOĞLU: Tarihte Bursa Mahalleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda, (Bursa 1946), 13; Yakup TUNCER: a.g.t., 66.

²⁶⁹ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 101; E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 403-405; TVAEE: a.g.e., III, 186.

²⁷⁰ M.A. YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 23.

²⁷¹ BŞS: B 29/222 91b-92a. Aslı Arapça olan bu vakfiye sureti, 17. yüzyıla ait Bursa Mahkeme Sicileri (H. 1023/M. 1614 yılındaki olayları içeren bir defterde) arasında bulunmaktadır. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 78, dipnot 309.

3- Ulu Cami kuzey ve doğu taraflarında bulunan evler ve güney tarafında buluna ev yerleri (arsalar)

4-Ulu Cami imamının ve caminin diğer görevlilerinin oturdukları evler

5- Daha sonraki tarihlerde vakfa katılan Şengül Hamamı²⁷²

Ulu Cami Külliyesi'nin yukarıda belirtilen vakıf kaynaklarından elde edilecek gelirlerden Ulu Cami imamına ve hatibine günde on akçe, müezzinlerine günlük beşer akçe, temizlik görevlisine (ferraş) üç akçe, caminin hasır ihtiyacı için de beş akçe tahsisat ayrılmıştır.²⁷³

Ayrıca külliyenin gelirlerini toplayacak olan tahsildara, gelirlerin toplamının 1/50'si, bakım ve onarım için her gün on akçe, mütevellîye vakfın mahsulatından 1/20'si, hür kimselerden yirmi hafızın her birine günde iki akçe ve vâkıfın kölelerinden olan on hafızdan her birine günde ikişer akçe vazife ödenmesi şart koşulmuştur.²⁷⁴

3-Yeşil Cami

Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı külliyenin mihrakı durumunda olan Yeşil Cami,²⁷⁵ kapısı üstündeki

²⁷² E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 404; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 59; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 25; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 102; TVAEE: a.g.e., III, 381.

²⁷³ BŞS: B 29/222 91b-92a.

²⁷⁴ BŞS: B 29/222 91b-92a.

²⁷⁵ Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 102.

kitabesi²⁷⁶ ve vakfiyesine²⁷⁷ göre H.822/M.1419 yılında tamamlanmıştır.

Yeşil Cami’de Erken Osmanlı mimarisinin ana özelliği olan zarif sadelik görüldüğü gibi²⁷⁸ bu cami kuruluş dönemi Osmanlı mimarisinin en başta gelen eserlerinden biridir.²⁷⁹

Cami süslemesinde nakış, kabartma, kalem işi, yaldızlama, çini, altın kakma, oyma, çiniden yazı, rozet ve çiçek gibi süsleme işlerinden her birinin en güzel örnekleri kullanılmıştır.²⁸⁰

Caminin, değişik yıllarda bir çok defa onarım geçirdiği, Bursa Kadı Sicillerinden tespit edilmiştir.²⁸¹

Çelebi Sultan Mehmed, 1419 tarihli vakfiyesinde, vakfının gelirlerinden²⁸² cami görevlilerine şu ücretleri tahsis etmiştir.

Cami imamına, günde dört akçe yevmiye ve her ay birer müd, buğday ve arpa, ayrıca ¼ müd pirinç verilecektir. Müezzine, günde iki akçe nakit, ve her ay bir müd buğday, kapıcıya; günde iki akçe nakit, ayda bir müd buğday, kandilciye ise; günlük bir akçe ücret verilecektir.²⁸³

²⁷⁶ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 139; TVAEE: a.g.e., III, 216; E.Hakkı AYVERDİ: “Çelebi ve ...”, II, 93; M.Turgut KOYUNLUOĞLU: a.g.e., 174; Halim Baki KUNTER: “Kitabelerimiz I”, VD, II, (Ankara 1942), 439.

²⁷⁷ E.Hakkı AYVERDİ: “Çelebi ve ...”, a.g.e., II, 95.

²⁷⁸ Aptullah KURAN: Anadolu Medreseleri, I (Ankara 1969), 93.

²⁷⁹ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 139; Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 370.

²⁸⁰ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 138-139.

²⁸¹ E.Hakkı AYVERDİ: “Çelebi ve ...”, a.g.e., II, 50-55.

²⁸² Çelebi Sultan Mehmed’in külliye vakıfları “Yeşil Medrese” bölümünde açıklandığı için burada tekrar açıklanmamıştır.

²⁸³ E.Hakkı AYVERDİ: “Çelebi ve ...”, a.g.e., II, 50.

Kepecioğlu ve Ayverdi, cami görevlileri arasında bir hatib bulunmamasından dolayı, Çelebi Sultan Mehmed'in bu yapıyı ilk önce mescid olarak bina eylediğini, içerisine sonradan minber konularak camiye çevrildiğini belirtmişlerdir.²⁸⁴

4-Molla İsa Bey Fenari Camii

Molla İsa Bey, Molla Hamza b. Mehmed'in oğlu olup, Bursa'da Molla Şemseddin Fenari diye tanınan zatın kardeşidir.

Kardeşi Molla Fenari gibi, çeşitli hayır kurumları yaptıran Molla İsa Bey, Bursa'da bir cami yaptırmıştır. Bu cami, vakfiyedeki bilgilere göre²⁸⁵ Kaplıca kapısı dahilinde bulunmaktaydı.

Vakfiye tarihinden önce yaptırıldığı anlaşılan camiye gelir olarak şunlar tahsis edilmiştir.

- 1- Cami yakınındaki yedi dükkanın tamamı
- 2- Caminin bittiğinde bir ev
- 3-Ankara'da bulunan Yakacık, Kabalık ve Gökçe köyleri
- 4-Konrapa(?) dahilinde Bıfırgan, Kızılca Kilise ve Merkeç adlı köyler
- 5- Gereke kazasında bulunan Çoklu köyü

Bu evkâftan toplanan gelirin tevzi ve harcaması da şöyle yapılacaktır.

²⁸⁴ Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 370; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 50.

²⁸⁵ Molla İsa Beyin vakfiyesi, Molla Fenari vakfiyesinin (BOA: 162/6) zeylinde yer almaktadır. Bilge, Molla Fenari vakfiyesi ile birlikte bu kısmın da tercümesini yapmıştır. Mustafa BİLGE: a.g.e., 17-19.

Camide görevli imama dükkanlardan dördünün kirası verilecek ve cami yanındaki ev de lojman olarak tahsis edilecekti.

Ankara köylerinin cabisine günde dört akçe, Konrapa'daki köylerin cabisine günde üç akçe ve Gerede'deki Çoklu köyünün cabisine ise günde iki akçe maaş verilecekti.

Vakfın mütevellisine de vakıf gelirlerinin 1/10'u ayrılmıştı.

Vâkıf Molla İsa Bey, vakfının tevliyetini sağlığında kendine, vefatından sonra kardeşi Molla Fenari'ye, ondan sonra Molla Fenari oğlu Molla Cemalettin Yusuf Bâlî'ye ve oğullarına şart eylemiştir.²⁸⁶

5-Muradiye Camii

Bursa'nın Muradiye semtinde, II. Murad tarafından yaptırılan cami, hem Muradiye külliyesinin hem de Muradiye semtinin temel tarihi yapılarından birini oluşturmuştur.²⁸⁷ Cami kapısında yer alan kitabe, bu yapının H. 828-830/M. 1425-27 tarihleri arasında inşa olduğunu haber vermektedir.²⁸⁸ II. Murad'ın külliye vakfiyesi tarihine²⁸⁹ bakılırsa, külliyenin esas unsuru olan cami, vakfiye tarihinden üç yıl önce tamamlanmış görünmektedir.

²⁸⁶ Mustafa BİLGE: a.g.e., 16.

²⁸⁷ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 677; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 250.

²⁸⁸ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 39, 166.

²⁸⁹ H. 833/M. 1430. VGMA: 595/96/93; VGMA: 741/226-229/137.

Külliye'nin kuruluş yıllarında Muradiye Camii'nin görevli kadrosu arasında bir imam²⁹⁰, iki müezzın, bir salih şeyh²⁹¹ (nasihat edici), bir ferraş, bevvab ve bir mimar bulunmaktadır.²⁹²

Cami giderleri ve personel harcamaları için külliye vakfiyesinde belirtilen vakıfların²⁹³ gelirlerinden pay ayrılmıştır. Buna göre imama günde altı akçe nakit, senede sekiz mūd buğday, altı mūd arpa, üç mūd piriñç, iki müezzinden her birine günde iki akçe nakit, senede altışar mūd buğday verilecekti. Camide şeyh olarak görev yapan kişiye ise günlük onbeş akçe yevmiye, her ay birer mūd buğday ve arpa, ayrıca ¼ mūd kadar da piriñç tahsis edilmişti.²⁹⁴

Vakfiyede hatib vazifesi yoktur. Cami ilk önce mescid olarak yaptırılmış, daha sonra bir minber vaz'ıyla camiye dönüştürülmüş olmalıdır.²⁹⁵

6-Umur Bey Camii

Cami, Bursa'da eski adı Akçardak olan mevkiide, Timurtaş Bey oğlu Umur Bey tarafından yaptırılmıştır. Kapısında yer alan

²⁹⁰ Ayverdi, camide görevli olarak iki imamın olduğunu belirtir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 299. Fakat vakfiyede, camide görevli bir imam, medresede de görevli bir imamın olduğu anlaşılmaktadır. Şartlara göre medresedeki imamet görevini, orada görevli olan muid yerine getirecektir. VGMA: 595/96/93.

²⁹¹ Vakfiyenin Arapça nüshasında bu kişi "yekünü fızaviye şeyh, salih, münşeri", tahirüzzeyl masünül-meyl nâsihül-halayık külleha ba del elif, se, ayn mim he, elif" olarak geçmiş, Türkçe nüshasında da "mesalih-i ehl-i şer'-i pâk, dâmen-i dünya çer-çöpüne meyl eylemez, cümle halka nasihat edici" şeklinde geçmiştir.

²⁹² VGMA: 595/96/93.

²⁹³ Muradiye Medresesi bahsinde külliye için yapılan vakıflar sıralanmıştır.

²⁹⁴ VGMA: 595/96/93; VGMA: 741/226-229/137.

²⁹⁵ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 299.

vakfiyede,²⁹⁶ bânîsinin adıyla anıldığı bildirilen cami, günümüzde Umur Bey mahallesi, Kapıcı caddesindedir.

Umur Beyin Bursa'daki camiine ayırdığı vakıflar şunlardır.

1- Engüriye nahiyesinde Distarlu köyü ve bu köyün mahzenlerinde bulunan 1000 ölçek buğday

2-Geyve'deki tamamı 8 hisse olan Tekür Pınarı köyünün üç hissesi

3- Bursa nihayetindeki Akköy ve Kelesan köylerinde bulunan mezraa, tarla ve bağlar

4- Bursa'da vâkıfa ait olan tarlalar, bahçeler, mezraalar, han ve dükkanlar (vâkıfın Bursa kalesi içinde kendi oturduğu ev hariç)

²⁹⁶ Vakfiye caminin giriş kapısında, iki yanında taş üzerine hak edilmiş bir şekildedir. Bu vakfiyenin düzenlenme tarihi evahir-i muharrem 859/M. Ocak 1455 olup taş üzerine hâkedilmesi ise Cemaziyelahir 865/M. Mart-Nisan 1461 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu kitabe-vakfiyenin en önemli özelliği ise Bursa'nın ve Osmanlı Devleti'nin ilk Türkçe yazılmış vakfiyesi olmasıdır. İ.Hakkı İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 575-576; Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 13. Bu vakfiye Ahmed Tevhid tarafından neşredilmiştir Ahmed Tevhid "Umur Beyin Bursa'da Cami Kitabesi" TOEM, Cüz, 14, 870; Ayrıca bu kitabe vakfiye için bkz. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 199-200; TVAEE: a.g.e., III, 145-147; H.Baki KUNTER: "Kitabelerimiz I", a.g.m., 445-446; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 338-341; Samiha AYVERDİ: "Türk Tarihinde...", a.g.e., I, 148-149; Namdur KARATAY: "Bursa'da Umurbey Vakıfnamesi ve Yeni Bulunan Mühim Bir Vesika" Uludağ Dergisi, 35 (Bursa 1941), 15-20. Umur Beyin taş vakfiyesinden başka iki ayrı vakfiyesi daha vardır. Bu vakfiyeler VGMA.ınde 591/181/182 ve 591/183/183 numaralarda bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden birincisi esas vakfiye olup Umur Beyin Bursa, Biga, Afyon Karahisar ve Edirne'deki vakıf eserlerini kapsamaktadır. Vakıf tarihi ise evasıt-ı zilkaade 843/M.13-23 Nisan 1440'tır. Ayverdi, bu vakfiyenin bir suretinin de BVBM. Beraat, Vesikalar ve Vakfiyeler Defteri no: 5, sayfa 158'de bulunduğunu, fakat bu defterin daha sonra yandığını belirtmiştir. Evahir-i zilkaade 843/M. 23Nisan-3 Mayıs 1440 tarihini taşıyan ikinci vakfiye, esas vakfiyenin zeyli olup, Umur Beyin hayratına ayrılan yeni vakıfları içermektedir. Umur Beyin cami kapısına koydurduğu vakfiye, 843/M.1440 tarihini taşıyan bu iki vakfiyenin bir özeti mahiyetindedir. Ayverdi, vâkıfın hemen hemen aynı içerikte olan ve 859/M.1445 tarihli bir başka vakfiye suretinin ise İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde olduğunu bildirmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 337-338.

5- Vâkıfın kullarından yaklaşık 65 kişi²⁹⁷

6- İnegöl'e bağlı İsa Viranı köyünde bulunan değirmenin tamamı

7- Bursa'da Tuz Pazarında vâkıfın inşa ettirdiği han²⁹⁸

8-Yine Bursa'da vâkıfın, camisinin yanında yaptırdığı hamam²⁹⁹

9-Vâkıfa ait olan kitaplar³⁰⁰

Kurulduğu dönemde camide, hatiplik görevini de yürütecek bir imam ile müezzinin bulunduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır.³⁰¹ Umur Bey, camideki bu görevlilerden imama günlük beş, müezzine de üç akçe verilmesini şart koşturmuştur.³⁰²

Ayrıca vâkıf, müezzinin camiye süpürüp kandillerini yakmasını, orada bulunan kitapları koruyup gözetmesini istemiştir.³⁰³ Umur Bey, cami personelinden başka Bursa'daki vakfı için mütevveli ve nazır da tayin etmiştir. Vakfiyeye göre

²⁹⁷ Bu kullardan hane reislerinin adı zeyl vakfiyede açık olarak belirtilmiştir. VGMA: 591/183/183.

²⁹⁸ Günümüzde Tuz hanı olarak anılan han, Tuz pazarı caminin güneyinde, Uzun çarşıdan gelen yol üzerine, yalnız kapısı görülen küçük bir handır. Üst katta 18 oda, alt katında 17 deposu var imiş. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 107.

²⁹⁹ Umur Bey mahallesinde aynı adla anılan caminin güneyinde yer almaktadır. TVAEE: a.g.e., III, 377; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 135.

³⁰⁰ Murat YÜKSEL: a.g.m., 143. Umur Beyin vakfiyesinden, elindeki Arapça yazılmış kitapları Türkçe'ye tercüme ettirdiği ve bu konuda çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır. VGMA: 595/181/182; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 515. Ayrıca XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Dâî'nin Eş-Şifa Fî Ehadisi'l-Mustafa isimli tıbb-ı nebevi kitabını Umur Bey namına Türkçe'ye tercüme ettiği bilinmektedir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 529.

³⁰¹ VGMA: 591/181/182.

³⁰² VGMA: 591/181/182.

³⁰³ VGMA: 591/181/182.

vakfın tevliyet görevini hayatta iken kendisi yürütecek, vefatından sonra ise bu göreve oğullarından salih olanı getirilecektir. Umur Bey, Bursa'daki cami vakfına, mütevellilerin ve vakfın sair mutasarrıflarının işlerini ve hesaplarını kontrol etmesi için, Bursa'da kadı olan kişiyi nazır olarak görevlendirmiştir.

Bu camiye, Ümera'dan olan Hamza Bey b. Altuntaş'ın kızı Erhundu Şah Hatun, vakfettiği bir köyün gelirinin bir kısmıyla, yılda bir defa büyük mihrap mumu konmasını şart etmiştir.³⁰⁴

7-Başçı İbrahim Camii

Bursalı zengin bir tüccar olan Başçı İbrahim³⁰⁵ Bursa'da Yazıcı kızı diye bilinen yerde bir cami yaptırmıştır. Vakfiye³⁰⁶ tarihi olan H. 863/M. 1459'dan önce inşa ettirildiği tahmin olunan cami, günümüzde Maksem semtinde, Başçı İbrahim sokağında bulunmaktadır.³⁰⁷

Caminin kuzey yönünde yer alan şadırvanlı avlu etrafında on bir oda yer almaktadır.³⁰⁸

Zamanla harap olan cami ve avludaki odalar, 1960- 1967 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Bursa Eski Eserleri

³⁰⁴ VGMA: 593/7/6. Vakfiye tarihi, gurre-i rebiülevvel 853/M. 24 Nisan 1449'dur.

³⁰⁵ E.Hakkı AYVERDİ: "Fatih Devri...", a.g.e., III, 69-72.

³⁰⁶ BŞS: B 158/374 97a-99a; Vakfiye hakkında geniş bilgi araştırmanın Başçı İbrahim Mektebi kısmında verilmiştir.

³⁰⁷ TVAEE: a.g.e., III, 29.

³⁰⁸ TVAEE: a.g.e., III, 29.

Sevenler Kurumu'nun ortaklaşa yaptıkları onarım sonucu yenilenmiştir.³⁰⁹

Bu camiye "Hacı Revvas Mescidi" ve kurulduğu mahalleye de bu mescidden dolayı Mescid-i Hacı Revvas mahallesi denildiği Başçı İbrahim'in vakfiyesinden anlaşılmaktadır.³¹⁰

Başçı İbrahim, kurdurduğu bu camiye bir imam, bir müezzin ve bir vaiz tayin etmiş, ayrıca vakfının gelirlerinden³¹¹ bu görevlilere tahsisat ayırmıştır. Vakfiyeye göre cami personeline ödenen ücretler; imama günde dört akçe, müezzine iki akçedir. Cami vaizine ödenen ücret vakfiyede belirtilmemiştir.³¹²

8- Emir Sultan Camii

Bursa'nın doğusunda bulunan Emir Sultan semtinde, ovaya hakim bir tepede kurulan cami, Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın kızı ve Emir Sultan'ın eşi olan Hundi Hatun tarafından yaptırılmıştır.³¹³ Emir Sultan Camii zamanla harap olduğundan muhtelif devirlerde bir çok tamir görmüş ve değişikliğe

³⁰⁹ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 232, ek kısım. Kazım BAYKAL: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1960 Yılı Çalışmaları, (Bursa 1961), 35.

³¹⁰ BŞS: B 158/374 97a-99a. Caminin kurulduğu dönemde esas adı Başçı İbrahim olan mahalleye "Başçı Hacı", "Hacı İbrahim" adları da verilmiştir. Sicillere göre bu mahallenin Maksem civarında olduğu anlaşılmaktadır. Neşet KÖSEOĞLU: a.g.e., 11.

³¹¹ Başçı İbrahim Mektebi bahsinde sıralanmıştır.

³¹² BŞS: B 158/374 97a-99a.

³¹³ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 41-60; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 282-285; TVAEE: a.g.e., III, 56; Caminin ilk kuruluş şekli hakkında değişik rivayetler olmakla birlikte Kunter'in vesikalarından bu caminin başlangıçta bir kubbe iken sonradan dört kubbeye çıkarıldığı anlaşılmaktadır. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 55.

uğramıştır. Hatta cami, III. Selim zamanında bir büyük kubbe üzerine yeniden inşa olunmuştur.³¹⁴

Hundi Hatun yaptırdığı cami ile birlikte türbe ve imaret için Bursa'da Türbe mahallesinde müstemilatında sekiz oda ile bir sofa, bir fırın ve bir avlu bulunan ev³¹⁵ vakfetmiştir. Bundan başka Kite nahiyesinde bulunan Çavuş köyünü de önce evladına sonra Emir Sultan külliyesindeki yapılarının mesalihine vakfetmiştir.³¹⁶

Fatih Sultan Mehmed tanzim ettirdiği vakfiye³¹⁷ ile Emir Sultan Külliyesi'ne çeşitli vakıflarda bulunmuş, külliyedeki yapıların hizmet şartlarını yeniden belirlemiş ve beyan etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in Emir Sultan Külliyesi vakıfları arasında şunlar bulunmaktadır:

- 1- Bursa civarında Kumala (Kumla) köyü
- 2- Aydıncık nahiyesinde bulunan Keliflu ve Gökre adlarındaki iki köy
- 3- Türbe-i Münevvere mahallesinde bulunan bir hamam³¹⁸ ve bir ev

³¹⁴ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 41, 55, 60; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 146. Günümüzde sağlam olan cami Bursa'nın en çok ziyaret edilen mekanlarından biridir.

³¹⁵ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 50.

³¹⁶ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 47; Hundi Hatun'un yaptırdığı yapıların hizmet şartları, Fatih Sultan Mehmed'in Emir Sultan Vakfiyesi sonunda yer almaktadır.

³¹⁷ İstanbul Başbakanlık Arşivi, 162/1 numarada kayıtlıdır. H.15 Recep 874/M.18 Ocak 1470 tarihini taşıyan vakfiye Bursa kadısı Ali b. Yusuf Fenari tarafından tasdik edilmiştir. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 43. Arapça olan vakfiyenin tercümesi ve fotokopisi için bkz. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 46-63.

³¹⁸ Emir Sultan vakfiyesinde, Türbe mahallesinde olduğu gösterilen tek hamamdır. Camiin arka tarafında, köşe başındadır. E.Hakkı AYVERDİ:

- 4- Yine aynı mahallede bulunan iki dükkan ³¹⁹
- 5- Türbe bahçesi denilen bir bahçe
- 6- Yahşi Bey köyünde bulunan iki adet bağ
- 7- Hatungölü denilen köy civarında bulunan üç parça arazi
- 8- Yine aynı köy yakınlarında bulunan bir bağ
- 9- Bursa şehri dahilinde Ahmed Dai Mescidi mahallesinde bulunan Yeni Hamam ³²⁰ ve bu hamamın yakınında üç dükkan
- 10- Nüsret Paşa Türbesi civarında bulunan bir ekmekçi fırınının yeri ³²¹

Fatih Sultan Mehmed, yapılan bu zam ve ilhaklarla Emir Sultan Külliyesi'nin gelirlerinin fazlalaştığını görmüş, bu sebeple asıl vâkıf Emir Sultan'ın belirttiği hizmet ücretlerini ve tahsisatını arttırmıştır. ³²²

Buna göre cami imamına ³²³ günde 3 akçe nakit, senede bayram hediyesi olarak yüz elli akçe nakit ve dört müd de buğday, iki müezzine her gün iki akçe, iki hatibe günlük dörder

"Çelebi ve ...", a.g.e., II, 360. Bu hamam vakıf gelirlerinden inşa edilmiştir. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 49.

³¹⁹ Bu dükkanlar da vakfın gelir fazlasından bina olunmuşlardır. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 49.

³²⁰ At Pazarı Hamamı adıyla anılan bu hamam, Emir Sultan vakfiyesinde, Yeni Hamam ismiyle gösterilen çift hamamdır. Günümüzde Cumhuriyet Caddesi bitip, köprü sokağının başladığı yeredir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 358.

³²¹ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 49. Fatih vakfiyesi içeriğinde başka kişilerin de Emir Sultan Külliyesi'ne vakıfları vardır. Geniş bilgi için bkz. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 49-50.

³²² H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 50.

³²³ Bu cami imamına 888/1483 tarihli Sultan Selçuk Hatun vakfından da günlük bir akçe ücret ayrılmıştır. VGMA: 608/384/333.

akçe, gelirden senede ikişer mūd buğday, ferraşa her gün ½ akçe ve bir mūd buğday verilecektir.³²⁴

B. MESCİDLER

Mescid kelimesi, Arapça'da eğilmek, baş eğmek, alnını yere koymak anlamlarına gelen "secde" kelimesinden türemiş olup, İslamiyet'te ibadet yeri, cami anlamlarını kazanmıştır.³²⁵

Türkler de mescid; büyük camilerin dışında ,mahalle aralarında minberi olmayan ve genellikle küçük olarak inşa edilmiş ibadet yerlerine denilmiştir.³²⁶

Mahalle aralarındaki mescidler, genellikle mahalle halkının ve esnafının vakit namazlarını kıldığı yerlerdi. Halk, cuma ve bayram namazları, kandil geceleri ve ramazan akşamlarını ihya için özellikle büyük camilerde toplanırdı.

Osmanlı toplumunda halkın büyük bir bölümü, kurduğu vakıflarla ya mahallelerine mescid yaptırmışlar ya var olan mescidlerin giderlerini karşılamışlar veya bu mescidlere bir minber yerleştirilmesi ile camiye dönüştürmüşlerdir.

Vakfiyelerdeki bilgilere göre Bursa'da yedi mescid kurulduğu tespit edilmiştir. Bu mescidlerin özellikleri, görevlileri, gelir ve gider şartları açıklanmaya çalışılmıştır.

³²⁴ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 50-52. Vakfiyede vakfın diğer görevlileri olan müteveli, nazır, katip, cabi, mimar, vekilharç, nakib gibi görevliler için de tahsisat ayrılmış ve belirtilmiştir. Bkz. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 50-52.

³²⁵ John PEDERSON: a.g.m., 1.

³²⁶ M.Zeki PAKALIN: a.g.e., II, 448.

1-İvaz Paşa Mescidleri

Hacı İvaz Paşa'nın yaptırdığı külliyyede, biri büyük diğeri ise daha küçük olmak üzere iki mescit bulunmaktadır. Büyük mescid vakfiyede "İmadiye Mescidi" olarak isimlendirilirken, diğeri de "Hasan Paşa Mescidi Yanındaki Mescit" şeklinde zikredilmiştir.³²⁷

a) İmadiye Mescidi

Tavuk Pazarı semtinde yer alan ve Pirinç Hanı'nın karşısında bulunan³²⁸ bu mescit Hacı İvaz Paşa tarafından yaptırılmıştır.³²⁹

Bu mescide, sicillerdeki ifadelerde "Hacı İvaz Paşa Mescidi" "Kazzaziye- Kazazhane Mescidi", veya "Tavuk Pazarı Mescidi" denildiği belirtilmiştir.³³⁰

H.1052/M.1642 yılına kadar günlük ibadetler için hizmet veren bu mescit, bu tarihte, Seyyid Mehmed Efendi'nin vakfettiği bir minber ile camiye dönüştürülmüştür.³³¹

Mescit, değişik dönemlerde onarım geçirmiş, 1970 yılında yeniden inşa edilmiş ve günümüzde faaliyetini devam ettirmektedir.³³²

b) Hasan Paşa Mescidi Yanındaki Mescid

Sadece, İvaz Paşa'nın külliye vakfiyesinde geçen bu mescit, külliyenin akarat eserleri yanında, Paygah hanı ve

³²⁷ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a 19a; Salih PAY: a.g.e., 53.

³²⁸ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 106.

³²⁹ VGMA: 591/191/188; Salih PAY: a.g.e., 53.

³³⁰ Salih PAY: a.g.e., 53.

³³¹ Salih PAY: a.g.e., 55.

³³² Salih PAY: a.g.e., 56; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 106.

çevresindeki yerlerde çalışanların ibadet ihtiyaçlarına cevap vermek için yapılmış olmalıdır.

Esasen külliye'nin içinde ikinci planda kaldığı düşünülen bu mescidin küçük ve sade olduğu düşünülmektedir.³³³

Günümüzde mevcut olmayan mescidin yıkılış tarihi kesin olarak tespit edilememiştir.³³⁴

Vakfiyeye göre külliye mescitleri için iki imam ve bir müezzin görevlendirilmiştir.

Vakfiyede, İmadiye Mescidi imamına Kızık köyü bağı ve günlük dört akçe verilirken, daha küçük olan diğer mescit imamına ise ½ akçe tahsis edilmiştir. İmadiye Mescidi müezzinine ise günlük iki buçuk akçe şart koşulmuştur.³³⁵ Yine aynı mescitte görevli olacak kayyım da, aylık yirmi akçe alacaktır.

2-Molla Fenari Mescidi

Molla Fenari vakfiyesinde,³³⁶ biri Manastır mahallesinde, diğeri Debbağlar Çarşısı'nda ve sonuncusu da Pınarbaşı'nda kendi medresesi civarında olmak üzere üç mescid geçmektedir.³³⁷

Bugünkü bilgilerimiz, bu üç mescidden ancak Bursa'nın Molla Fenari semtinde bulunan ve Molla Fenari Camii diye bilinen yapıyı açıklayabilecek bilgilerle sınırlıdır.³³⁸

³³³ Salih PAY: a.g.e., 56.

³³⁴ Salih PAY: a.g.e., 56-57.

³³⁵ VGMA: 591/191/188; Pay, müezzine günlük iki akçe tayin edildiğini belirtir. Salih PAY: a.g.e., 170.

³³⁶ Mustafa BİLGE: a.g.e., 13-18.

Molla Fenari, bu üç mescid ve medrese için ayırdığı vakıflardan³³⁹ mescidlerinin personeline, şu ücretlerin verilmesini uygun görmüştür.

Manastır Mahallesi'ndeki mescidinin imamına günde iki ve müezzine bir akçe, Debbağlar Çarşısı'nda bulunan mescidin imamına bir buçuk akçe, müezzine ½ akçe, Molla Fenari Mescidi imamına iki akçe ve müezzine bir buçuk akçe gelir tayin etmiştir.

3-İmaret-i İsa Bey Mescidi

İsa Bey, kale içinde vakıf olarak kurduğu medrese ve imaretin karşısında, bir de mescid inşa ettirmiştir.³⁴⁰ Bu mescid tek kubbeli ve küçük bir yapı olup, günümüzde Devlet Hastanesi'nin kuzey tarafında varlığını devam ettirmektedir.³⁴¹

Mescidin inşa tarihi, vakfiye³⁴² tarihi olan H. 846/M. 1442 tarihinden önce olmalıdır.

İsa Bey, daha önce kurduğu imarette görevlendirdiği imam ve müezzinin, bu yeni mescidde imamlık ve müezzinlik

³³⁷ Mustafa BİLGE: a.g.e., 14.

³³⁸ Diğer iki mescid hakkında açıklayıcı bilgiler mevcut değildir. Molla Fenari Camii, vakfiyede mescid olarak geçtiğine göre önce mescid olarak inşa edilmiş sonradan bir minber konması ile camiye dönüştürülmüş olmalıdır.

³³⁹ Bkz. Molla Fenari Medresesi bahsi.

³⁴⁰ İsa Bey vakfında, önce medrese ve imaretin yaptırılması, daha sonra ise mescidin yaptırılması sebebiyledir ki bu mescide "İmaret-i İsa Bey Mescidi" adı verilmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 296.

³⁴¹ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 104; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 70; TVAEE: a.g.e., III, 92.

³⁴² Bu mescid, İsa Beyin medrese ve imaretini içeren esas vakfiyesinde yer almamaktadır. Ancak mescidden, vakfiyenin Başbakanlık Arşivi, Vakfiyeler, 162/9 nüshasında yer alan iki zeyilde bahsedilmektedir. Bu iki zeylin tarihleri hem esas vakfiyeden hem de birbirlerinden farklıdır. Zeyllerin tercümesi için bkz. Mustafa BİLGE: a.g.e., 38-40.

yapmalarını istemiştir. Ayrıca imam ve müezzinin mescide gelecek çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmelerini şart koşturmuştur.

Mescid imamına, imamet görevi için günde üç akçe, müezzine de iki akçe ücret verilmiştir. Cami personelinin asıl vazifeleri olan imamet ve müezzinlik ücretlerinden ayrı olarak, çocuklara Kur'an öğretmeleri karşılığında da imama günde üç akçe, müezzine bir akçe daha ücret tahsis edilmiştir.³⁴³

4-Molla Yegan Mescidi

Molla Yegan Mescidi, Bursa'da müderrislik ve kadılık yapmış olan Molla Yegan'ın yine aynı şehirde, muallimhane,³⁴⁴ medrese³⁴⁵ ve bir mescidi vardır.

Molla Yegan'ın yaptırdığı mescid, kendi adıyla anılan medresenin yanında, Tatarlar Caddesinde, Yıldırım Külliyesi'ne çıkan caddenin sol tarafında idi.³⁴⁶

Günümüzde bu yapılardan hiçbir iz kalmamıştır.³⁴⁷

Molla Yegan yaptırdığı mescidi için H.Evasıt-ı Muharrem 865/M. 27 Ekim-7 Kasım 1460 tarihli bir vakfiye³⁴⁸ tanzim ettirmiştir.

³⁴³ Evasıt-ı recep 846/M. 29 Kasım 1442 tarihli zeyl vakfiye. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 296.

³⁴⁴ Muallimhane, Bayezid Paşa mahallesinde ve Hüsrev Paşa Zaviyesi yakınında idi. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 73, dipnot, 171.

³⁴⁵ Medresenin asıl banisi Kara Eyne Beydir. Molla Yegan, Kara Eyne Beyin yaptırdığı medresede bir süre ders verdiği ve harap olan medreseyi onarıp vakfına sahip çıktığı için bu medrese ikinci banisinin adıyla daha çok anıla gelmiş ve Molla Yegan Medresesi adını almıştır. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 40. Molla Yegan Medresesi için bkz. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 39-43.

³⁴⁶ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 41.

³⁴⁷ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 98; Bazı kaynaklar bu mescidin medreseye sonradan ilave edildiğini bildirmektedir. TVAEE: a.g.e., III, 328; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 41.

Bu vakfiyeye göre mescidin ihtiyaçlarına ve tamirine Şunlar vakfedilmiştir:

1- Bursa'da Karaman köyü yakınında bir evin çevresinde dört değirmen

2- Yine aynı yerde Değirmen Urusu denilen yerlerin tamamı

3- Bursa bitişiğinde Yoncalık ve çayırlık denilen   parça yer

4- Uludağ'ın eteğinde Çamlıca Ayazma denilen yerde bir ev

5- Bursa kenarında içinden Gökdere'nin geçtiği Eski Bayram denilen yerde bir bahçe

6- Muhtelif ilimlere ait 2900 adet kitap³⁴⁹

Kurduğu vakfa müteveli, nazır ve cabi gibi personel atayarak vakıf iŐlerinin gözetilip yürütülmesini düŐünen Molla Yegan, mescidi için de imam, müezzin, ezan okuyucu, kayyım ve bir hafız-ı kütüb tayin etmiştir.

Adı geçen tüm bu görevlilere vakıf gelirlerinden Şu miktarlarda ücret ayrılmıştır.

Mescidde imam olacak kişiye her gün iki akçe, kayyıma   akçe, ezan okuyan görevliye bir akçe verilecektir.³⁵⁰

³⁴⁸ BŞS: A 156/208 23a-25a; Kepecioğlu Molla Yegan'ın 1460 tarihli medrese vakfiyesi olduğunu belirtir. Kamil KEPECIOğLU, Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 357. Eğer Molla Yegan'ın aynı tarihi taşıyan başka bir vakfiyesi yoksa elimizdeki 1460 tarihli vakfiye sadece mescidi ve bu yapının vakıflarını içermektedir.

³⁴⁹ Vakfiyede bu kitapların listesinin KeŐsaf adlı tefsirin içinde ek olarak bulunduğu bildirilmektedir. BŞS: A 156/208 23a-25a; Kepecioğlu bu kitapların sayısını 1900 olarak göstermiştir. Kamil KEPECIOğLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 357; Hızlı yukarıda belirtilen bu vakıfları medrese ve mescid için ortak olarak vakfedildiğini belirterek medrese vakıfları arasında saymıŐtır. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 41.

Vakıf görevlilerinden olan mütevellî ve nazır günlük iki akçe, cabi ise bir akçe yevmiye alacaktır.

Ayrıca her ay mescidin aydınlatılması için mum ihtiyacına sarf olunmak üzere beş akçe ayrılması şart koşulmuştur. Vâkıf, gelir fazlasını ve vakfın nazırlık görevini hayatta oldukça kendisine, sonra çocuklarının aslah olanlarına şart kılmıştır.³⁵¹

5-Selçuk Hatun Mescidi

Mescid, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Sultan Selçuk Hatun tarafından yaptırılmıştır. Gökdere üzerindeki Irgandi (Setbaşı) köprüsünün yakınında,³⁵² Kayan semtinde, vâkıfın ismiyle bilinen sokakta bulunan mescidin H. 854/M. 1450 tarihinde yaptırıldığı, kapısı üstünde yer alan kitabeden³⁵³ anlaşılmaktadır.

Sultan Selçuk Hatun'un, yaptırdığı mescidleri, Bursa'daki diğer hayır kurumlarını ve vakıf şartlarını içeren bir vakfiyesi³⁵⁴ bulunmaktadır. Bu vakfiyede belirtilen vakıf gelirleri şunlardır:

1- Manyas civarında Kayce Köyü

2- Bu köy yakınlarında Tafl mezraası olarak bilinen bir parça yer

³⁵⁰ Hafız-ı kütüb ve müezzinin alacağı ücretler vakfiyede belirtilmemiştir. Muhtemelen bu görevlilere de günde bir akçe verilmekteydi.

³⁵¹ BŞS: A. 156/208 23a-25a.

³⁵² Vakfiyede Hacı Seyfettin Köprüsü yakınında olduğu belirtilmektedir. Ayverdi, bu mescide Irgandi Köprüsü'nün yakın olduğunu, Hacı Seyfettin'in ise köprü banisinin oğlu olabileceğini beyan etmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 336.

³⁵³ Kitabe için bkz. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 333; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 197.

³⁵⁴ VGMA 608/384/333. Vakfiyenin diğer bir sureti Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Beraat Vesika ve Vakfiyelerin Kayıt Defteri No: 2, sayfa 77'de bulunmaktadır. Vakfiyenin tanzim tarihi evail-i cemaziyelula 888/M.7-16 Haziran 1483'tür. Selçuk Hatun'un vakfiyesi neşredilmiştir. İ.Hakkı

3- Biri Mihalıç³⁵⁵ civarında, diğeri Manyas Gölü bitişiğinde Çobanyeri diye bilinen iki parça arazi

4- Ulubad civarındaki Sasa köyü

5- Kite yakınlarındaki Atlaslu Köyü

6- Mihalıç'a bağlı Çamandra köyü

7- Bursa zeametinden olan Kılıç köyü

8- Bursa haricinde Soğanlık adıyla bilinen köyde bir mezraa

9- Bursa şehri eteğinde, içinde iki oda bulunan ve Muhtesip Bahçesi adıyla bilinen bahçe

10- Yine şehir eteğinde Hacı İlyas Bahçesi diye bilinen diğeri bir bahçe

11- Yine Bursa eteğinde bir bahçe

12- Soğanlık köydeki mezraaya, Muhtesip Bahçesine, Hacı İlyas Bahçesine ve diğeri bahçeye hizmet eden dört kul

13- Bursa'da Yiğitoğlu mahallesinde 36 oda, bir avlu ve bir çeşmesi bulunan ev

14- Hoca Ali mahallesinde iki boyacı dükkanı

15- Sedbaşı Pazarında bulunan kasap ve kelleci dükkanlarının tamamı

16- Ulu Cami yakınındaki bir kasap ve bir aşçı dükkanı

UZUNÇARŞILI: "Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi?", Belleken, 82 (1957), 253-259.

³⁵⁵ Mihalıç; günümüzde Karacabey adını taşıyan Bursa'ya bağlı bir ilçedir.

17- Selçuk Hatun Mescidi mahallesinde bulunan boyacı dükkanı

18- Aynı mahallede on beş hücreli bir ev

19- Köseler mahallesinde üç dükkan

20- Kanber Çarşısı'nda bir dükkan

21- Timurtaş mahallesinde bir göz oda ve bir ekmekçi fırını

22- Aynı mahallede diğer bir oda

23- Başçı Hacı Mescidi mahallesinde bir bakkal ve bir kelleci dükkanı

24- Bursa'da Geredelüoğlu köprüsü başındaki bir kelleci dükkanı, bir kasap dükkanı, bir papuşçu dükkanı ve altı hücrenin tamamı³⁵⁶

Sultan Selçuk Hatun, mescidi için bu vakıf gelirlerinden imama her gün dört akçe, müezzine iki akçe, vaaz ve nasihat eden kimseye iki akçe, vakıf suların³⁵⁷ mecraalarına hizmet ve onları tamir eden kişiye ayda on beş akçe, kayyım ½ akçe gelir tayin etmiştir.³⁵⁸ Ayrıca vâkıfe, çerag yağına her ay on iki dirhem verilmesi de şart koşturmuştur.³⁵⁹

³⁵⁶ Vâkıf, bu son maddede sayılanları, sadece bütün vakfın tamir ve termimi için vakfetmiştir.

³⁵⁷ Baykal, cami avlusunun batı tarafında ve dışında yan yana büyük kemerli iki çeşmenin olduğunu, fakat bu çeşmelerden birinin şimdi mevcut olmadığını belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 128.

³⁵⁸ VGMA: 608/384/333.

³⁵⁹ VGMA: 608/384/333.

Sultan Seuk Hatun, kendi mescidinin mesalihinden başka; Mescid-i Aksa'nın imamına günlük iki akçe, Mescid-i Sahr 'de³⁶⁰ imam olana iki akçe, Hz Emir Seyyid Buhari mescidinde imam olan kişiye her gün bir akçe, amandra köyündeki imama her sene iki ölçek buğday, bir ölçek arpa tahsisat ayırmıştır.

Sultan Selçuk Hatun, vakfına müteveli, nazır, katip ve cabiler tayin edip bunların alacakları ücretleri belirledikten sonra, tevliyeti sağ oldukça kendine, sonra da Hamid Ağa b. Abdullah ve ondan sonra da oğullarına bırakmıştır. Vakıf kurucu, yukarıda belirtilen görevlileri kendi azadlı köleleri arasından seğmiştir.³⁶¹

6-Hoca Muslihiddin Mescidi

Kız Lisesi sokağı ile İbrahim Paşa sokağının keşiştikleri köşede yer alan mescid, Hoca Muslihiddin Mustafa tarafından yaptırılmıştır.³⁶²

³⁶⁰ "Kds-i şerif'te, Hacer-i Muallak denilen mevkiide bulunan bir mescid kastedilmiş olsa gerektir." Bu şerh vakfiyenin tercümesinde mütercim Abdullah Tanrıkulu tarafından belirtilmiştir. VGMA: Vakfiye Tercümesi Defteri, 1862/251.

³⁶¹ Mteveliye tüm gelirlerin 1/120'si, katibe günlük beş akçe, 3 cabiye beşer akçe, nazıra günlük beş akçe ve aynı yardımlar verilmiştir. VGMA: 608/384/333.

³⁶² TVAEE: a.g.e., 90, Baykal, bu mescidin banisini Çandarlı İbrahim Paşa olarak göstermekte ve mescide "Mahkeme" ve "Hoca Muslihiddin Mescidi" de dendiğini belirtmektedir. İbrahim Paşa'nın bu yapıları kapsayan 825/1421 tarihli bir vakfiyesi olduğunu belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 86. Turyan, bu mescidin 894/1493'te Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yatırıldığının zannedildiğini belirtmektedir. Hasan TURKAN: a.g.e., 265; Çandarlı Hayrettin Paşanın oğlu olan İbrahim Paşa 25 Ağustos 1429'da vefat etmiştir. Bir İbrahim Paşa daha vardır ki o da Çandarlı Halil Paşanın oğludur ve 905/M.1499'da vefat etmiştir. İ.Hakkı UZUNçARşILI: Osmanlı Tarihi, a.g.e., I, 558-559. Mescidin yapılış tarihi bu ikinci İbrahim Paşa devrine rastlar ki onun da Bursa'ya ait bir eseri tespit edilememiştir. Ayverdi, eserinin Çandarlı İbrahim Paşa Camii bahsinde, bu camiye "Hoca Muslihiddin Camii" ve "Mahkeme Camii" de dendiğini belirttikten sonra, camilere bani isimleri ya da civarında teşekkül eden diğer yapıların unvanları verilebileceğini hatırlatmıştır. Fakat, Hoca Muslihiddin'in XV. yüzyıl sonunda yaptıracağı bir camiye, bir buçuk asır öncesine dönerek İbrahim Paşa Camii denmesinin mantıken mahal olmadığını belirtmiştir. Hoca Muslihiddin'in vakfiyesi de o dönemde bulunamadığı için bu konunun

İlk yapıldığı dönemde mescid olarak görev yapan yapı H.1024/M.1615 tarihinde sultanın izni ile camiye dönüştürülmüştür.³⁶³

Hoca Muslihiddin Mustafa, kurduğu vakıftan bu mescid için de tahsisat ayırmış ve mescidin görevlilerini belirlemiştir.³⁶⁴ Buna göre imama ve müezzine günlük birer akçe yevmiye verilecektir. Ayrıca bu kişiler mescidde her gün birer cüz okumaları karşılığında ayda on beşer akçe de ek tahsisat alacaklardır. Vakıf gelirlerinden senede yüz akçe de mescidin aydınlatılması ve hasır ihtiyacı için ayrılmıştır.³⁶⁵

7-Cidde Mescidi

Hoca Peri b. Abdullatif Eyyübe'l- Arkubî adıyla tanınan Abdullatif Bey'in oğlu olan Hoca Peri'nin kimliği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat kendisine verilen lakaptan bu kişinin bir tüccar olduğu anlaşılmaktadır.

Hoca Peri kurduğu vakıfla,³⁶⁶ Bursa'da Abdal Mehmed Zaviyesi³⁶⁷ yakınındaki Cidde Mescidi'nin masraflarını karşılamayı taahhüt etmiştir.

doğru bir şekilde açıklanamadığını ifade etmiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 39-40; Günümüzde Hoca Muslihiddin vakfiyesi bulunmuş, bu vakfiyede, mescidin Tahtakale mahallesinin üst kısmında, Gökdere denilen vadiye yakın bir yerde kurulduğu belirtilmiştir. BŞS: C 1/53 19b-21a. Bu tarif de, mescidin şimdiki konumuna uymaktadır. Öyle ise başta Ayverdi ve diğer araştırmacılar, bu cami hakkındaki şüphe ve kanaatlerinde doğru imiş. Yani günümüzde İbrahim Paşa Camii diye anılan caminin gerçek banisi Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi'dir.

³⁶³ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 39.

³⁶⁴ BŞS: C 1/53 19b-21a.

³⁶⁵ BŞS: C 1/53 19b-21a.

³⁶⁶ Vakfiye, H. gurre-i recep 895/M. 21 Mayıs 1490 tarihini taşımaktadır. VGMA: BCVD. 2163/12.

³⁶⁷ Abdal Mehmed'in camii ve türbesi bugünkü sebze halinin tam batısında, Abdal caddesi, Tahıl caddesi ve Gül sokağının kesiştikleri köşede yer almaktadır. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 113; TVAEE: a.g.e.,

Vâkîf, Cidde Mescidi'ne, Emir Seyyid Buhari Camii'ne, ayrıca aileye vakıf olmak üzere Bursa civarında Kanlıca köyü yakınlarındaki bahçenin tamamını vakfetmiştir.³⁶⁸

Hoca Peri, bu bahçenin gelirlerinden öşrünün yarısını imam tarafından mescide harcanmak üzere şart koşturmuştur. Bundan başka mescid görevlilerine³⁶⁹ iki akçe ücret ödenmesini belirtmiştir.³⁷⁰

C. TÜRBELER

Türbe; üstüne kubbe inşa edilmiş mezar anlamındadır. Kutsallığı ve büyüklüğü kabul edilmiş olan kimselerin mezar yapılarına da türbe adı verilir.³⁷¹

Önemli devlet adamları, başkalarından ayrı bir mezar yaptırmayı, orada tek başına veya ailesi ile gömülmeyi arzu ettiklerinden, sağlıklarında veyahut bıraktıkları servet ile ölümlerinden sonra kendileri için birer türbe yapılmıştır. Türbe yaptıran bazı kişiler türbelerinde, türbenin temizlik ve bakım gibi işlerini görmek, kandillerini yakmak, kapısını açıp kapamak, baş ucunda Kur'an okumak üzere bazı görevliler tayin etmişlerdir.

III, 1. Bu bilgilere göre Abdal Mehmed Zaviyesi de herhalde bu yapılar civarında olmalıdır.

³⁶⁸ VGMA: BCVD. 2163/12.

³⁶⁹ Vakfiyede mescid görevlilerinin kaç kişi olduğu ve kimler olduğu belirtilmemiştir. Fakat dönemin genel anlayışı dikkate alındığında, mescidde bir imam, müezzin, kayyım ve ferraşın bulunabileceğini söyleyebiliriz.

³⁷⁰ VGMA: BCVD. 2163/12.

³⁷¹ Adnan TURANİ: Sanat Terimleri Sözlüğü (İstanbul 1998), 143.

Bu görevlilerin ücretleri de türbe sahibinin bıraktığı vakıflardan karşılanmıştır.³⁷²

1-Yıldırım Türbesi

Yıldırım Külliyesi içinde yer alan türbe, medresenin doğusunda bulunmakta ve Osmanlı mimarisinde ilk revaklı türbe olarak bilinmektedir.³⁷³

Türbe kapısı üzerinde yer alan nesih harflerle yazılmış üç satırlık kitabede³⁷⁴ türbenin H.808 (M.1406) senesinde Yıldırım'ın oğlu Süleyman Han tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Yapının mimarı ise Ali b. Hüseyin'dir.³⁷⁵

Yıldırım Bayezid 1400 tarihli külliye vakfiyesinde vakıf gelirlerinden evvela imaret, medrese, türbe ve hastahane gibi hayrat yapılarının gerektiğinde tamirini şart koştuktan sonra, diğer bir şartında da türbenin kandil yağı için günlük üç akçe tahsis etmiştir.³⁷⁶

Yıldırım vakfiyesinde türbeden söz edildiği ve kitabeye göre türbenin 808/1406 yılında bitirildiği bilinmektedir. Buna göre türbenin inşasına vakfiyenin düzenleniş tarihinden önce başlanmış ve o tarihe kadar bitirilememiş, ya da Yıldırım'ın

³⁷² M. Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 539.

³⁷³ E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 467; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 32.

³⁷⁴ Kitabe için bkz. TVAEE: a.g.e., III, 300; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 211-212.

³⁷⁵ TVAEE: a.g.e., III, 300, E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 468; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 156.

³⁷⁶ VGMA: 608/79/95; Ayverdi; türbeye ayrılan günlük üç akçeyi belirtmemiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 37-47.

başına gelen Timur vakıasından dolayı türbenin inşasına hiç başlanmamış olduğu düşünülebilir.³⁷⁷

2-Yeşil Türbe

Bursa'nın Yeşil semtinde, Yeşil Camii'nin güneyindeki yüksek bir tepe üzerinde bulunan türbe, Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır.³⁷⁸ H. 824 (M.1421) yılında yaptırıldığı bilinen³⁷⁹ türbenin inşası, Çelebi Mehmed'in ölümünden kırk gün önce tamamlanabilmiştir.³⁸⁰

Yeşil Cami ve Sultaniye Medresesi'nde olduğu gibi, Hacı İvaz Paşa'nın nezareti ve mimarlığıyla yapılan türbe,³⁸¹ genel manzarasıyla Türk-Osmanlı teknik ve zevkine göre meydana getirilmiş bir eser olmakla beraber, türlü yerlerinde Orta Asya ve Selçuklu tekniği de görülmektedir.³⁸²

Sultan Çelebi Mehmed'in vakfiyesinde, türbe nazarı dikkate alınmamış, cüzhan ve türbedar vazifeleri konmamıştır. Sadece kandilciye, zaviye (imaret) ve cami ile bir türbenin kandillerini yakmak vazifesi verilmiştir.³⁸³

³⁷⁷ E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 468.

³⁷⁸ Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 302; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 102-103.

³⁷⁹ Türbenin kitabesi mevcuttur ve H.Cemaziyel-ulâ 824/M.Mayıs 1421 tarihlidir. TVAEE: a.g.e., III, 294; Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 379.

³⁸⁰ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 141.

³⁸¹ Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 279.

³⁸² Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 140.

³⁸³ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 101.

Türbe içerisinde, başta Çelebi Sultan Mehmed olmak üzere, üç oğlu olan Mustafa, Mahmut ve Yusuf, kızları Sultan Selçuk Hatun, Hafsa Sultan, Ayşe Hatun ve Daye Hatun yatmaktadır.³⁸⁴

3-Sultan II. Murad Türbesi

Muradiye semtinde, Muradiye Camii ile medrese arasında yer alan ve bahçede bulunan türbe,³⁸⁵ II. Murad'a aittir. Yapım tarihi kesin olarak belli olmayan türbe ile ilgili olarak elimizde iki belge mevcuttur. Bu belgelerden birincisi Sultan II. Muradın türbe yapımını da kapsayan vasiyetnamesidir.³⁸⁶ İkincisi ise, türbenin yapıldığını bildiren ve bu türbenin masrafları için hamam vakfını içeren vakfiyedir.³⁸⁷ Bu vakfiyeye göre külliye civarında sonradan inşa edilen hamam, Sultan II. Murad türbesine gelir getirmek üzere vakfedilmiştir. Son vakfiye dikkate alındığında, türbenin

³⁸⁴ TVAEE: a.g.e., III, 296.

³⁸⁵ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 679; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 371; Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 251.

³⁸⁶ VGMA: 741/230/137. Bu vasiyetname İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", VD. IV (Ankara 1958), 1-19. II. Murad, üçüncü defa hükümdar olduktan sonra vefatından beş sene önce 9 Cemaziyel-evvel 850/M. 2 Ağustos 1446 Salı günü Kazasker Molla Hüsrev, Veziriazam Çandarlı-zade Halil ve vezirlerden Saruca ve İshak paşaların huzurlarında arapça bir vasiyetname tertip ettirmiştir. Bu vasiyetnamesinde, türbesi ve defni ile ilgili şartları, ayrıca kendisi için yapılması gereken diğer hayır şartlarını beyan etmiştir. Vasiyetnamenin Arapça metninden başka yine o tarihlerde yapılmış bir de Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Uzunçarşılı, vasiyetnamenin Arapça metninin Maliye'den Başbakanlık'a devredilmiş belgeler, A kısmı no: 162/14'te bulunduğunu beyan etmiştir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Sultan II. Murad'ın...", a.g.m., 1. Vasiyetnamenin o dönemde yapılmış tercümesi ise VGMA: 741/230/137'de kayıtlı bulunmaktadır. Bu belgenin tarihi ise evail-i recep 850/M. 22-30 Eylül 1446'dır. Uzunçarşılı, tercümedeki bu tarihin, muhtemelen Arapça metnin tercüme tarihi olabileceğini bildirmiştir. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Sultan II. Murad'ın...", a.g.m., 3.

³⁸⁷ VGMA: 741/231/138. Vakfiye H. 802/M. 1400 tarihini taşımaktadır. Bu tarih yanlış yazılmıştır. Vakfiyenin doğru tarihi, vasiyet tarihi olan H.850'den sonraki bir tarih olmalıdır.

yapım tarihi H.850-855/M.1446-1451 yılları arasında olmalıdır.³⁸⁸ Türbe, Sultan II. Muradın vasiyetinde³⁸⁹ belirttiği gibi, kubbesinde dairesel bir açıklık bırakılarak yapılmıştır. Sultan II. Murad, H.855 Muharrem'inin birinci Çarşamba günü (3 Şubat 1451) Edirne'de vefat etmiş³⁹⁰ ve oradan Bursa'ya getirilerek türbesine defnedilmiştir.

4-Emir Sultan Türbesi

Emir Sultan Camii'nin kuzey tarafında bulunan türbeyi, Emir Sultan'ın hanımı Hundi Hatun inşa ettirmiştir.³⁹¹ Tek kubbeli olan türbede; Emir Sultan, Hundi Hatun, oğlu Emir Ali ve iki kızının kabirleri yer almaktadır.³⁹²

Türbe de, cami gibi bir çok onarım geçirmiştir. Türbenin orijinal yapısından günümüze pek bir şey kalmamıştır. Bugünkü türbe, 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından, yeni bir düzenleme ile yaptırılmıştır.³⁹³

³⁸⁸ TVAEE: a.g.e., III, 272 de bu türbenin Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığını kaynak vermeden belirtir.

³⁸⁹ II. Murad vasiyetinde; vefatından sonra kendisinden evvel vefat etmiş olan oğlu Alaeddin Ali'nin mezarının üç-dört zira' kadar uzağına defnedilmesini ve cesedinin örülmüş olan lahde değil, toprağa konulmasını tespit ettirmiştir. Ayrıca malından beşbin flori sarf edilerek etrafı duvar, fakat üstü açık bir türbe yapılmasını ve hafızların Kur'an okuyacakları yerin üzeri kapalı, fakat kabrinin üstüne yağmur yağması için oraya tesadüf eden kısmın örtülmemesini vasiyet etmiştir. VGMA: 741/230/137; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Sultan II. Murad'ın...", a.g.m., 4.

³⁹⁰ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Sultan II. Murad'ın...", a.g.m., 11.

³⁹¹ TVAEE: a.g.e., III, 257; H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 55, 60.

³⁹² İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Sultan II. Murad'ın...", a.g.m., 146; TVAEE: a.g.e., 257.

Vakfiyede, türbede görevli olan bevvaba (türbenin kayyımı da aynı kişidir) türbenin bakımı ve temizliği için her gün iki akçe ve yılda dört müd buğday verileceği belirtilmiştir.³⁹⁴

D. TİLAVET-İ HATİM, TİLAVET-İ CÜZ VE TEHLİL VAKIFLARI

Osmanlı toplumunda vakıf kuran bazı kişiler, öldükten sonra arkalarından Kur'an ve dua okunmasını sağlamak için vakfiyelerine bu konu ile ilgili şartlar koydurmuşlardır. Vakıf kurucuların şartları arasında; Kur'an hatmi yapılması, her gün kendi veya aile fertleri adına birer cüz Kur'an okunması veya tehlil getirilmesi gibi şartlar bulunmaktadır. Vakıf sahipleri, öldükten sonra bu şartların sürekli olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, belirlenen bu görevleri yerine getiren görevliler için gelir kaynakları ayırmışlar ve ücretler tahsis etmişlerdir.

İncelediğimiz vakfiyelerde bizim kısaca tilavet vakıfları dediğimiz vakıflardan çok sayıda kurulduğu belirlenmiştir. Vakfiyelerdeki bilgiler ve şartlar doğrultusunda bu vakıflar açıklanmaya çalışılmıştır.

1-Subaşı Eyne Bey Vakfı

Subaşı Eyne Bey, Bursa'daki medresesinin avlusunda bir türbe olduğunu belirtmiş,³⁹⁵ ve bu türbede, kendi hizmetlilerinden

³⁹⁴ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 51.

³⁹⁵ Vakfiyede, türbede yatan kişinin kimliği hakkında her hangi bir bilgi yoktur. VGMA: 579/336/151.

beş hafızın Kur'an okumalarını³⁹⁶ istemiştir. Vâkîf, bu görev için hafızlardan her birine Bursa'daki hamamının gelirinden günlük iki akçe vazife tayin etmiştir.³⁹⁷

2-Sultan Yıldırım Bayezid Han Vakfı

Yıldırım Bayezid, H. 802/1400 tarihli vakfiyesinde, "zaviyetü's-şerife ve imaretü'l-latife" diye sıfatlandığı külliyesinde her gün Kur'an hatmi yapılmasını şart koştur.³⁹⁸

Vakfiye de, Kur'an hatmi için otuz hafız görevlendirilmiştir. Bayezid, bu otuz hafızdan on beşinin kendi köleleri arasından seçilmesini, geriye kalan on beşinin de dışarıdan, diğer hafızlar arasından seçilmesini istemiştir.

Seçilen bu hafızlardan, vâkîfın kölelerinden olan hafızlara günlük iki akçe nakit, diğer hafızlardan baş hafıza günde üç akçe nakit, her ay bir ölçek buğday, altı hafıza günde iki akçe nakit ve her ay bir ölçek buğday ve sekiz hafıza da yalnız günlük iki akçe nakit tahsis edilmiştir.³⁹⁹

Yıldırım Bayezid, Ulu Cami Külliyesi vakfiyesinde de otuz hafız görevlendirmiştir. Vakfiyede bu hafızların hatim okuyacağı açık bir şekilde yazılmamakla birlikte, hafızların Ulu Cami'de hatim icra edecekleri anlaşılmaktadır. Yıldırım Bayezid bu otuz hafızdan hür olan yirmi hafıza ve kölelerinden olan on hafıza günlük ikişer akçe ücret tahsis etmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Her gün bir cüz okumaları muhtemeldir. Çünkü vâkîfın Balıkesir'deki zaviyesinde de günde bir cüz okumak şartı ile dört nefer hafız görevlendirilmiştir. VGMA: 579/336/151.

³⁹⁷ VGMA: 579/336/151.

³⁹⁸ Hatmin yapılacağı mekan vakfiyede açık olarak belirtilmemekle birlikte, bu mekanın külliyenin camisi olması daha makuldür. VGMA: 608/79/95.

³⁹⁹ VGMA: 608/79/95.

⁴⁰⁰ BŞS: B 29/222 91b-92a.

3-Hacı İvaz Paşa Vakfı

Hacı İvaz Paşa, yaptırdığı külliye tâtî olmak üzere kalabalık bir cüzhan⁴⁰¹ grubunun bulunmasına istemiş ve bu cüzhanların hizmetleri karşılığında alacakları ödenekleri de belirtmiştir.⁴⁰²

Vakfiyeye göre cüzhanlar her sabah Hacı İvaz Paşa türbesinde toplanarak tecvid üzere birer cüz okuyacaklardır. Bunlardan biri okuduğu cüzün sevabını Çelebi Sultan Mehmed ve ailesinin, diğeri II. Murad ve ailesinin ruhlarına; geri kalan onu da vâkıfın ruhuna hediye edeceklerdi. Cüzhanlar arasında tespit edilecek altı hafız da, her Pazartesi ve Perşembe günleri, vâkıfın annesinin türbesinde hazır bulunarak Kur'an'dan birer cüz, her Cuma gecesi Tebareke ve Amme surelerine ilaveten Tekasür suresinden Kur'an'ın sonuna kadar sıdk ve ihlas ile okuyacaklardır. Bunlardan ikisi sevabını; vâkıfın annesine, diğeri ikisi babasına, kalan ikisi de vâkıfın evladının, iki kardeşi ve akrabalarının ruhlarına bağışlayacaklardır.⁴⁰³

Bu görevleri karşılığında cüzhanların reisi olan baş cüzhan günlük iki akçe; diğeri altı cüzhan günlük toplam dokuz akçe ve geriye kalan beş cüzhan da günlük toplam dört akçe alacaktır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Namazlardan evvel Kur'an'dan birer cüz okumak vazifesiyle mükellef olan cami görevlileri hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu istilahın genel manası ise cüz okuyan demektir. M.Zeki PAKALIN: a.g.e., I, 318.

⁴⁰² VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a. Vakfiyede önce 12 cüzhan bunlardan başka 6 cüzhan daha görevlendirilmiştir. Buna göre cüzhan sayısı 18 olmalıdır. Fakat cüzhanlara ödenen ücretler dikkate alındığında bu sayının 12 olduğu görülmüştür. Cüzhanların sayısında görülen bu ihtilafı Pay da İvaz Paşa Külliyesi araştırmasında belirtmiştir. Salih PAY: a.g.e., 173.

⁴⁰³ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a; Salih PAY: a.g.e., 173.

⁴⁰⁴ VGMA: 591/191/188; Cüzhanların sonraki yıllardaki sayıları ve ücret değişiklikleri konusunda geniş bilgi için bkz. Salih PAY: a.g.e., 173-176.

Ayrıca vakfiyedeki bilgilerden, Mevlit Kandili gecesinde de vâkıfın mescitlerinde cüz okutulduğunu anlıyoruz.⁴⁰⁵

4- Sultan II. Murad Vakfı

a) Hatm-i Şerif Vakfı

Sultan II. Murad, inşa ettirdiği Muradiye Camii'nde 30 hafızın görevli bulunmasını istemiştir.⁴⁰⁶ Bu hafızlar vakfiyedeki şartlara göre her gün sabah vaktinde camide toplanacaklar, her biri birer cüz okumak üzere Kuran-ı Kerim'i hatim edeceklerdir.⁴⁰⁷

Görevli hafızlar, belirtilen şekilde cüz okumaları ve hatim yapmaları karşılığında, cüzhanlık ciheti⁴⁰⁸ olarak, külliye'nin gelirlerinden her gün ikişer akçe ile yılda dört müd buğday alacaklardır. Bu hafızların reisine ise günde üç akçe verilecektir.⁴⁰⁹

b) Tehlil Vakfı

II. Murad'ın H.833/M. 1430 tarihli külliye vakfiyesine göre, Muradiye Camii'nin günlük görevlileri arasında hafızlardan başka tehlilhan (zikirhan) denen bir grup daha yer almakta idi.⁴¹⁰ 14 kişilik bir kadrodan oluşan bu tehlilhan grubu, vakfiyedeki şartlar gereği her sabah camide hazır olacaklardı ve yetmiş bin defa

⁴⁰⁵ VGMA: 591/191/188.

⁴⁰⁶ Ve darüssaltana Bursa'da bir imaret ve âlî cami yapıp, zikrolan camiye otuz hafız ve ondört mühellil tayin etti ki her gün yetmişbin tehlil ederler. Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 677.

⁴⁰⁷ VGMA: 595/96/93.

⁴⁰⁸ Camilerle tekkelerde, cüz okumak vazifesiyle tavgiz olunanlara bu vazifeleri karşılığı olarak bağlanan maaş. Cüzhanlık aylığı. M.Zeki PAKALIN: a.g.e., I, 318.

⁴⁰⁹ VGMA: 595/96/93.

⁴¹⁰ VGMA: 595/96/93.

tehlil yani “Lâilahe illallah” okuyacaklardı.⁴¹¹ Tehlilhanların bu zikrine camide bulunanlar da iştirak edebileceklerdi.⁴¹² Tehlilhanlardan her biri bu görevlerini ifa karşılığında günlük iki akçe ücret alacaklardı.⁴¹³

5- İsa Bey b. Bayezid Paşa Vakfı

İsa Bey b. Bayezid Paşa, vakfiyesinde, tecvid ilmini bilen kimselerden 5 hafız seçilmesini istemiştir. Bu hafızların her gün vâkıfın kurduğu imarete bir cüz okumaları ve okudukları cüzlerin sevabını İsa Bey ve atalarının ruhlarına hediye etmeleri belirtilmiştir.⁴¹⁴

Vakfiye de kurralardan her birine bu görevleri karşılığında günde birer akçe verilmesi uygun görülmüştür.⁴¹⁵

6-Umur Bey b. Timurtaş Bey Vakfı

Vakfiyelerinde “Hacı” lakabını da kullandığını gördüğümüz Umur Bey, H.843/M.1440 tarihli vakfiyesinde, görevlendirilecek 10 hafızın her gün kendi yaptırdığı camide toplanmalarını istemiş ve burada Kuran-ı Kerim’den birer cüz okumalarını şart eylemiştir.⁴¹⁶

Bu görevi yerine getiren 10 hafızdan her birine günlük bir akçe yevmiye tahsis edildiği yine vakfiyede belirtilmiştir.

⁴¹¹ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 677.

⁴¹² VGMA: 595/96/93.

⁴¹³ VGMA: 595/96/93.

⁴¹⁴ Mustafa BİLGE: a.g.e., 34.

⁴¹⁵ Mustafa BİLGE: a.g.e., 35.

⁴¹⁶ VGMA: 591/181/182.

7-Başçı İbrahim Vakfı

Hacı İbrahim Errevvas (Başçı İbrahim) vakfiyesinde, Debbağlar mahallesinde bulunan Molla Mescidi'nde Kur'an bilen 10 kişinin, her gün ikindi vaktinde toplanmasını belirtmiştir. Vâkıfın, mescidde toplanan bu kişilerin, yüzünden birer cüz Kur'an okumalarını ve geçerli bir mazeret olmaksızın bu görevi terk etmemelerini bildiren şartları da yine vakfiyede yer almaktadır.⁴¹⁷ Bu şartların devamında da okuma görevini yerine getiren cüzhanlardan her birine günlük birer akçe ücret ödeneceği belirtilmiştir.

8-Molla Yegan Vakfı

Molla Yegan, kendi adıyla anılan mescidinde, her gün beş cüz Kur'an-ı Kerim okunmasını istemiştir.⁴¹⁸

Bu görev için cüz okuyanların her birine vakıf gelirlerinden⁴¹⁹ birer akçe verilmesini şart koşturmuştur. Vakfiyede hafız-ı kütübün mescidde bulunan cüzleri de koruması gerektiği belirtilmiştir.

Ayrıca vâkıfın mescidinde bulunan cüzleri, yüzünden okuyan kimselere ayda beş akçe verilmesi de yine vakfiye şartları arasında yer almaktadır.⁴²⁰

9- Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı

Fatih Sultan Mehmed han, Emir Sultan vakıflarının gelirlerinden,⁴²¹ Emir Sultan türbesinde görevli 30 hafıza,⁴²²

⁴¹⁷ BŞS: B 158/374 97a-99a.

⁴¹⁸ BŞS: A 156/208 23a-25a.

⁴¹⁹ Molla Yegan Mescidi bahsinde vakıf gelirleri sıralanmıştır

⁴²⁰ BŞS: A 156/208 23a-25a.

Kur'an hatmi yapmaları için gerekli tahsisatı ayırmıştır. Sultan'ın vakfiyesindeki bilgilerden, türbede Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuyan 30 hafızdan her birine günlük birer akçe ücret ödeneceği anlaşılmaktadır. Hafızların içinde Ser-mahfel olan kişiye de ayrıca günlük bir akçe verilecektir.⁴²³

10-Sultan Selçuk Hatun Vakfı

Kurduğu mescid ve imaretten başka, cüz tilaveti için de vakfından gelir ayıran Sultan Selçuk Hatun, mescidinde her gün on dört cüz Kur'an okunmasını şart koşturmuştur.⁴²⁴ Okunan Kur'an'dan on cüzünün sevabını kendi ruhuna, geri kalanın ise annesi, iki oğlu ve kızı ruhlarına hediye edilmesini istemiştir. Cüzhanlara her cüz için bir akçe yevmiye verileceğini bildiren bu vakıf sahibi hanım, mesciddeki imam ve müezzinin de birer cüz okumalarını şart koşturmuştur.⁴²⁵

11-Mahmut Bey b. Ali Bey Vakfı

Mahmut Bey kurduğu vakıfta, her gün Kur'ân-ı Kerim'den bir cüz okuyacak 30 ehl-i ilim kimse görevlendirmiştir.⁴²⁶ Vâkıf, mektebinde görevli bulunan muallim ile on dört talebenin, bu 30 kişi arasında yer almasını, geri kalan on beş kişinin ise, ulema-i salihinden olmasını istemiştir. Cüz okuyanlara bu görevleri karşılığında günlük birer akçe ücret verilecektir.⁴²⁷

⁴²¹ Emir Sultan Camii bahsinde sıralanmıştır.

⁴²² Daha önceleri hafızların sayısı 15 iken Fatih Sultan Mehmed, bu hafızların sayısını arttırarak 30'a çıkarmıştır. H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 51.

⁴²³ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 51.

⁴²⁴ Genelde her cüzhan bir cüz okuduğuna göre cüzhanların sayısı da 14 olmalıdır.

⁴²⁵ VGMA: 608/384/333.

⁴²⁶ VGMA: 591/185/185.

⁴²⁷ VGMA: 591/185/185.

12-Hacı Kemalettin İsmail b. Hacı Mürvet Vakfı

Hacı Kemalettin İsmail H.889/M.1484 tarihli vakfiyesinde,⁴²⁸ vakfettiği bahçe gelirlerinin 1/10'unu, her gün kendi adına bir cüz okunması için ayırmıştır. Bu görevi kimin yapacağı vakfiyede belirtilmemiştir.

13-Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi Vakfı

a) Tilavet Vakfı

Vakıf sahibi Hoca Muslihiddin Mustafa, mescidine, Kur'an okumasını iyi bilen 10 kişi seçilip tayin edilmesini istemiştir. Vâkıf, bu kişilerin yüzünden ve okuma kurallarına uygun olarak, kendi mescidinde her gün birer cüz Kur'an okumalarını, vakıf şartları arasında belirtmiştir.⁴²⁹

Vakıf gelirlerinden⁴³⁰ bu görevlilerin her birine birer akçe ücret tahsis edilmiştir.

Mesciddeki imam ve müezzine de tilavet görevi yükleyen vâkıf, onlara bu görevleri karşılığında ayda on beş akçe verilmesini şart koşturmuştur.⁴³¹

b) Tehlil Vakfı

Vâkıf Muslihiddin Mustafa Çelebi, mescidinde Kuran okunmasından başka, tehlil okunmasını da istemişti. Bunun için o, her gün (...) ⁴³² salih kişinin biner defa tehlil getirmelerini ve

⁴²⁸ VGMA: 739/54/29.

⁴²⁹ BŞS: C 1/53 19b-21a.

⁴³⁰ Hoca Muslihiddin Mustafa Mescidi bahsinde sıralanmıştır.

⁴³¹ BŞS: C 1/53 19b-21a.

⁴³² Vakfiyede tehlilhanların sayısı anlamlı bir şekilde okunamamıştır.

her gün birer akçe almalarını vakfiyesinde⁴³³ belirtmiştir. Muallime de ayda yüz akçe ücret verilecektir.⁴³⁴

14-Hundi Hatun bnt. Karacabey Vakfı

Ulu Cami'nin doğusunda bir mektep kurmuş olan⁴³⁵ Hundi Hatun, burada cüz tilaveti için 10 kişinin bulunmasını istemiştir. Vakıf sahibinin şartlarına göre bu 10 kişi, Cuma ve bayram günlerinin dışındaki günlerde⁴³⁶ birer cüz okuyacaklar ve hatim tamamlandığında okunan Kur'an'ın sevabını önce vâkıfın, sonrada atalarının ve neslinin ruhlarına ihda edeceklerdi.⁴³⁷

Kendi kurduğu mektepte muallim ve kalfa olan kişilerin de cüzhanlar arasında yer almasını isteyen Hundi Hatun, bu görevlilerin her birine günlük birer akçe ücret tayin etmiştir.⁴³⁸

15-Mevlana Ali Çelebi Vakfı

Mevlana Ali Çelebi, 1496 tarihinde kurduğu vakıfta, vakfettiği hamamın gelirlerinin yarısını, halası Hundi Hatun ruhu için okunacak cüz tilavetine ayırmıştır.

Vâkıfın bu konudaki şartlarına göre, her gün üç cüz Kur'an okunacak, halası Hundi Hatun ruhuna hediye edilecek ve bu cüz tilaveti için günlük üç akçe ücret ödenecekti.⁴³⁹

⁴³³ BŞS: C 1/53 19b-21a.

⁴³⁴ Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi'nin Gökdere Vadisi'nde bir mektebi olduğu bilinmektedir. Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 164. Bu mektep muallimi, tehlilhanların arasında zikredildiğine göre yüz akçe hem muallimlik görevi için hem de tehlilhanlık görevi için olması muhtemeldir. Ayrıca muallim bu tehlilhanların başı da olabilir.

⁴³⁵ Bkz. bu eser Hundi Hatun Mektebi bahsi.

⁴³⁶ Mektebin bu günlerde tatil olduğu düşünülebilir.

⁴³⁷ VGMA: 581/382/381.

⁴³⁸ VGMA: 581/382/381. Vakıf gelirleri, Hundi Hatun Mektebi bahsinde , belirtilmiştir.

IV. SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM AMACIYLA KURULAN VAKIFLAR

A-DARÜŞŞİFALAR

Darüşşifa; hastahane anlamında kullanılan bir terimdir. Darüşşifalar hastahane olmakla beraber aynı zamanda bir tıp dershanesi görevi de görüyorlardı. Çünkü burada, tıp bilimini öğrenmek isteyen öğrenciler hem nazarî hem de uygulamalı dersler görüyorlardı.⁴⁴⁰

Osmanlı Devleti zamanında Maristan, bimaristan gibi adlarla da bilinen darüşşifalar, kendi dönemlerinde hastaların parasız olarak tedavi edildiği, giderleri vakıflarca karşılanan en önemli sağlık kurumları olmuştur.

XV. yüzyılda Bursa'da bir tane kurulduğu belirlenen darüşşifa, çeşitli özellikleri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

1-Yıldırım Darüşşifası

XV. yüzyıl Bursa'sının doğu kısmında yer alan Yıldırım külliyesi, ihtiva ettiği hizmet birimlerinin sayısal çokluğu ve hizmet çeşitliliği yönünden, diğer külliyelere nazaran önem kazanmaktadır.

⁴³⁹ VGMA: 592/112/99.

⁴⁴⁰ M. Zeki PAKALIN: a.g.e., I, 404.

Bu çok fonksiyonlu külliye içerisinde hastalara hizmet sunulan ve tıp uygulama alanı da bulunan bir müessese yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ilk hastane ve aynı zamanda darüştıbb olarak bilinen⁴⁴¹ bu müessese, külliyenin darüşşifasıdır.

Darüşşifa, Yıldırım Camii'nin güneydoğusunda, camiye göre yaklaşık 250-300 metre mesafede, meyilli bir arazide kurulmuştur.⁴⁴² Kurulan bu yapının inşa tarihi ile ilgili çeşitli bilgiler mevcutsa da,⁴⁴³ darüşşifa, vakfiyenin⁴⁴⁴ düzenleniş tarihi olan H.802/M.1400'den önce tamamlanmış olmalıdır.

XIX. yüzyıla kadar dört yüz yıldan fazla faaliyet gösteren darüşşifa, Bursa ve çevresine hizmet veren tek sağlık müessesesi olmuştur.⁴⁴⁵

Devrin ve bölgenin en önemli sağlık kuruluşlarından biri olan darüşşifanın akıl, ruh ve sinir hastalarını da kabul ve tedavi ettiğini mevcut bilgilerden anlıyoruz.⁴⁴⁶

Değişik zamanlarda onarımlara tabi tutulmuş olmasına rağmen⁴⁴⁷ zamanla özelliğini yetiren ve son derece harap olmuş

⁴⁴¹ Sedat ÇETİNTAŞ: Yıldırım Darüşşifası, (İstanbul 1952), 1-7 Osman ÇETİN: "Bursa da Tıp Merkezi Var mıydı?", Tarih ve Toplum, 143 (Kasım 1995), 6; Gönül CANTAY: "Bursa'da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu", Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, III, 26, (1996: Özel sayı-2), 501; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 60; M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 29.

⁴⁴² Sedat ÇETİNTAŞ: a.g.e., 1.

⁴⁴³ Çetintaş, inşa tarihini 1390-1394 yılları arasında göstermektedir. Bkz. Sedat ÇETİNTAŞ: a.g.e., 1; Kepecioğlu inşa tarihini 1398'den önce gösterirken (KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., I, 350), Baykal, bu tarihi 1399 olarak belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 155.

⁴⁴⁴ Vakfiye tarihi evasıt-ı ramazan 802/5-15 Mayıs 1400'dür. VGMA: 608/79/95.

⁴⁴⁵ Sedat ÇETİNTAŞ: a.g.e., 1.

⁴⁴⁶ Sedat ÇETİNTAŞ: a.g.e., 1.

olan darüşşifa, şimdi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmektedir.⁴⁴⁸

Külliye vakfiyesinde, darüşşifanın görevli kadrosu açıklanırken, personelin ve darüşşifanın giderleri için de tahsisatlar ayrılmıştır.

Buna göre darüşşifada, günlük oniki akçe alacak olan bir baş tabib, günlük sekiz akçe alacak olan iki tabib yine günlük iki akçe alacak olan iki eczacı, iki şerbetçi ile bir aşçı ve bir ekmekçi bulunuyordu. Ayrıca hastaların yiyecek-içecekleri ve darüşşifanın diğer ihtiyaçları için de, günde 260 akçe nakit ayrılmıştı.⁴⁴⁹ Zamanla darüşşifanın kadrosundaki bu görevli sayısı artmıştır.⁴⁵⁰

Şeriyeye sicillerindeki tamirat kayıtlarına göre, darüşşifanın hizmet mekanları arasında, hastalara tahsis edilmiş 20 oda, bir tuvalet, bir macunhane, bir başhekim odası, bir kiler, bir matbah, bir ameliyathane ve bir bevvab odası bulunmaktaydı.⁴⁵¹

B. İMARETLER

İmarat sözcüğü, bir yeri mamur, bayındır hale getirmek, şenlendirmek anlamına gelmektedir. Bu kelime terim olarak ise iki anlam kazanmıştır. Bunlardan birincisi; Cami, medrese, hastahane, misafirhane, mektep, kütüphane, çeşme, hamam, hatta kale, sur gibi yapıların her birini; ya da bunların tümünden veya bir kısmından oluşan yapılar topluluğunu ifade etmektedir.

⁴⁴⁷ E.Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinin...", a.g.e., I, 423.

⁴⁴⁸ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 29.

⁴⁴⁹ VGMA: 608/79/95; BŞS: C 1/53 4a-6a; E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 41.

⁴⁵⁰ 1649'da 19 görevli, Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 155; 1662'de 18 görevli. Sedat ÇETİNTAŞ: a.g.e., 2.

⁴⁵¹ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 30.

İkinci anlamı ise; yoksullara ve medrese öğrencilerine yemek pişirilip ücretsiz olarak dağıtılan yerdir.⁴⁵²

Yemek pişirilip dağıtılan imaretlerden başlıca dört grup insan yararlanıyordu. Bunlar; medrese öğrencileri, cami, türbe gibi hayır kurumları görevlileri, yöredeki yoksullar ve gelip geçen konuklardır.⁴⁵³ Bazen imaretlerden, imaret çevresinde yaşayan mahalle sakinlerine de yemek gönderildiği olurdu.

İmaretler hayırsever kişilerin kurduğu vakıflar sayesinde hizmete sunulan sosyal yardım kurumları idi. Bu nedenle imaretlerin tüm giderleri vakıf sahibinin belirlediği çeşitli gelir kaynaklarından sağlanırdı. Ayrıca imarete çalışan tüm görevlileri ve ücretlerini de vakfı kuran kişi belirlerdi.⁴⁵⁴

Bursa da XV. yüzyılda kurulduğu belirlenen altı adet imaret, vakfiyelerindeki bilgiler doğrultusunda açıklamaya çalışılmıştır.

1-Yıldırım İmareti

Türk külliye sisteminin ana unsurlarından birini teşkil eden imaretler Osmanlı dönemi külliyelerinde de önemini artırarak varlığını devam ettirmiştir.

İmaret, I. Bayezid tarafından Yıldırım külliyesinin temel birimlerinden biri olarak yaptırılmıştır.⁴⁵⁵ Vakfiyedeki bilgilere göre o dönemde imaret, hem kalabalık külliye personeli için, hem de külliyenin civarındaki insanlar için geniş hizmetler ifa etmiştir.

⁴⁵² Şerafettin TURAN: Türk Kültür Tarihi (Ankara 1994), 310; M.Zeki PAKALIN: a.g.e., II, 61.

⁴⁵³ Şerafettin TURAN: a.g.e., 311.

⁴⁵⁴ Şerafettin TURAN: a.g.e., 311.

⁴⁵⁵ Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., I, 102;

İmaretin yeri, Yıldırım Camii'nin güney doğusunda bulunan, bugünkü Yıldırım İlkokulu'nun hemen güneyine düşmektedir.⁴⁵⁶

Yıldırım imaretinin bütün birimleri ile 1828 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş olduğu bilinmektedir. Bugün bu imareten hemen hemen hiçbir eser kalmamıştır.⁴⁵⁷ Vakfiyeye göre Yıldırım Külliyesi'nin asıl aşhanesi durumunda olan imaretin müstemilatında; matbah, mahzen (kiler), ahır, çeşme, fırın,⁴⁵⁸ sofa,⁴⁵⁹ erzak depolamak için ambar⁴⁶⁰ gibi birimlerin olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶¹

Yıldırım Bayezid, külliyesinde yer alan bu imarette günde iki defa yemek pişirilmesini, pişirilen bu yemeklerden misafir, yolcu, kaim ve görevli, zengin ve fakir ayrımı yapılmaksızın, külliye hazır bulunanlara dağıtılmasını istemiştir. Bu ifadelerden medresede okuyan öğrencilerin de bu yemeklerden faydalandığını düşünebiliriz. Ayrıca külliyedeki hizmetlilerin evlerine ve komşu evlerine de imarette pişen yemeklerden gönderilmesi şart koşulmuştur.⁴⁶²

Yukarıdaki şartlarla beraber Cuma, Ramazan, Kandil ve Bayram gecelerinde camiye gelenlerin sayısında bir artış olacağı düşünülmüş olmalı ki, Müslümanlar için önemli sayılan bu gün ve

⁴⁵⁶ M.A. M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 31; Baykal, İmareti şimdiki Yıldırım İlkokulu içinde olduğunu belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 156; Turyan ise imareti Cami'in tam doğusunda ve biraz çukurda olduğu bilgisini verir. Hasan TURKAN: a.g.e., 459.

⁴⁵⁷ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 31.

⁴⁵⁸ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 31.

⁴⁵⁹ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 31.

⁴⁶⁰ M.Asım YEDİYILDIZ: "Başlangıcından Günümüze...", a.g.t., 31.

⁴⁶¹ VGMA: 608/79/95; E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 38.

⁴⁶² VGMA: 608/79/95; E.Hakkı AYVERDİ: "Yıldırım Bayezid'in...", a.g.m., 40-41.

gecelerde imarete pişen yemeğin miktarının, müteveli tarafından arttırılmasına izin verilmiştir.

Personel sayısına bakıldığında büyük bir imaret olduğu anlaşılan Yıldırım İmareti'nin görevlileri ile birlikte bu görevlilerin aldıkları ücret ve yardımlar külliye vakfiyesine göre şöyle idi.

İmaret şeyhi (müdürü) günlük yirmi akçe alacak ve şeyhe her ay üç müd buğday, birer müd arpa ve pirinç verilecekti.

İmarette görevli baş aşçıya günlük iki akçe ve her ay bir müd buğday verilecekti .

Nakib-i İmaret'e (imaret şeyhinin yardımcısı) günlük iki akçe verilecek. Diğer 6 aşçı çırağına da günde birer akçe ücret verilecekti.

İmaretin diğer görevlileri olan ferraş ve bevvabın her birine günlük iki akçe nakit, her ay bir müd buğday, 2 ekmekçiden her birine günde iki akçe verilmesi kararlaştırılmış idi.

Personel giderlerinden başka imarete yemeklerin pişirilip dağıtılması ile ilgili her türlü ihtiyaçlar⁴⁶³ için de külliyenin vakıf gelirlerinden pay ayrılmıştır.

2-Yeşil İmaret

Çelebi Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen Yeşil imaret,⁴⁶⁴ Yeşil Camii'nden Emir Sultan'a giden yolun solunda,

⁴⁶³ İmarete her gün 16 vukiyye miktarında et ve yetecek kadar pirinç alınacak. VGMA: 608/79/95.

⁴⁶⁴ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 551; Hoca Sadettin EFENDİ, a.g.e., II, 102; Ruhi ÇELEBİ: a.g.e., 386; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 302.

türbenin doğusunda, şimdi, Bursa Kız İmam Hatip Lisesi Vakfı olarak faaliyet gösteren yerde idi.⁴⁶⁵

Günümüze ulaşamamış olan bu yapının, ancak imaret ve yemekhane kısımlarına ait duvar kalıntıları mevcuttur.⁴⁶⁶

Vakfiyesi ortada olmayan⁴⁶⁷ bu yapının vakıflarını değişik kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Sultaniye Medresesi bahsinde imaret ve medreseye ortak olarak Erdek'e bağlı Edincik'in, Taşlakça Çelenkçiler köyünün ve Erdek azıkları ve arklarının vakfedildiğini belirtmiş idik. Çelebi Sultan Mehmed bu imaretin masrafları için yukarıdaki köylerden başka; İstanbul'a bağlı olan Hereke, Eski Gebze, Darıca, Pendik ve Kartal köylerini vakfetmiştir.⁴⁶⁸

Kepecioğlu, bu imaretin işlemesi için Çelebi Sultan Mehmed'in bir çok vakıflar bıraktığını belirtmiş, fakat bu vakıfları saymamıştır.⁴⁶⁹

Padişah, inşa ettirdiği bu imarete gerekli personeli tayin ettikten sonra, personelin vakıf gelirlerinden alacağı ücretleri de belirlemiştir.

Vakfiyeye göre imaretin görevlileri ve alacağı ücretler şöyle idi.

⁴⁶⁵ Hasan TURYAN: a.g.e., 458; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 141.

⁴⁶⁶ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 51,100. Günümüzde de imaretin olduğu sahada çeşitli onarım faaliyetlerinin sürdürüldüğünü öğrendik.

⁴⁶⁷ Kepecioğlu, imaretin vakfiyesine hiçbir yerde tesadüf edemediğini belirtmiştir. Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 380. VGMA.nde de Yeşil Külliye'nin hiçbir birimine ait bir vakfiyeye rastlayamadık.

⁴⁶⁸ Hoca Sadettin EFENDİ, a.g.e., II, 108; Mustafa BİLGE: a.g.e., 184.

⁴⁶⁹ Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 380.

İmarette bulunan baş aşçıya günlük dört, diğer 4 aşçıya ise birer akçe nakit ve her ay bir mūd buğday verilecekti. Ambarcıya ve nâkibe, günlük ikişer akçe ile birer mūd buğday tahsis edilmişti. Sayıları tam olarak belirtilmeyen ekmekçilerden (fırıncılar) her birine ise ¼ akçe ücret belirlenmişti. 3 merkepçiye ise⁴⁷⁰ günde iki akçe ile bir mūd buğday şart edilmişti.⁴⁷¹

Sultan Çelebi Mehmed, yaptırdığı bu imarette, günde iki defa yemek pişirilmesini, bu yemeğin zengin ve fakir, mukim ve misafir olmasına bakılmaksızın, imarette hazır bulunanlara yedirilmesini istemiştir. Ayrıca vâkıf, pişirilen bu yemeklerden, ebeveyninin kabirlerindeki görevlilere ve imaretin hademesinin evlerine de gönderilmesini bir usûl olarak devam ettirilmek üzere şart etmiştir. Çelebi Mehmed, İslam aleminin değer verdiği önemli gün ve geceler olan Cuma, Kandil ve Ramazan gecelerinde, yemeğin tatlı ve meyvelerle zenginleştirilmesini ve bu surette gelen misafir ve cemaata dağıtılmasını şart koştur.⁴⁷²

3-Muradiye İmareti

II. Murad külliyesinin kurulduğu dönemde, hem Muradiye semtini şenlendiren, hem de yöre halkının yiyecek, içecek ihtiyacını karşılayan en önemli yapı külliye içerisinde yer alan imaret olmuştur.⁴⁷³ II. Murad bu imareti, külliye personeli ile birlikte zengin ve fakir mukim ve misafir, orada hazır bulunanların hizmetine sunmuştur.⁴⁷⁴ İmaret Muradiye Camii'nin

⁴⁷⁰ Her halde imarete erzak taşıyan görevliler olmalıdır.

⁴⁷¹ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 49-50.

⁴⁷² E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 49-50.

⁴⁷³ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 677; Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 371.

⁴⁷⁴ Hoca Sadettin EFENDİ: age, II, 250. Hoca Sadettin Efendi, Sultan II. Murad'ın cami girişindeki imaretinden başka, bilim öğrenen gençler için de

kuzey doğusunda inşa edilmiştir.⁴⁷⁵ Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber külliye'nin diğer yapıları ile birlikte H.833/M.1430 tarihinde bitmiş olmalıdır.

Personel sayısına ve müstemilatına⁴⁷⁶ bakıldığında oldukça geniş olduğu anlaşılan imaret, 1975-1976 yıllarında, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Bu yapı günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.

İmaret, Sultan II. Murad'ın külliye vakfiyesine göre 19 kişilik bir personel ile hizmet vermekteydi. Bu imaretin personeli arasında müdür diyebileceğimiz bir şeyh, imaretin işlerini takip eden iki nakib, bir katip, bir vekilharç, dört aşçı, dört ekmekçi, bir ambarcı, bir kilerci, üç de çırak bulunuyordu.⁴⁷⁷ Külliye vakıflarından bu görevlilere ayrılan ücretler ise şöyle idi.

İmaret şeyhine günlük on beş akçe, her ay da birer müd buğday, arpa ve ¼ müd pirinç.

İki nakibten her birine günlük ikişer akçe.

Katibe, her gün beş akçe ve her ay da ½ müd buğday ve arpa. Vekilharca günlük beş akçe. Dört ekmekçi ve dört aşçıdan her birine ikişer akçe. İmaretin ambarcı ve kilerci görevlilerine günde iki akçe yevmiye ve senede altışar müd buğday. İmarete

ayrı bir yer yaptırdığını ve üçyüzden fazla öğrencinin burada yemek yediğini bildirmiştir. a.g.e., II, 251.

⁴⁷⁵ Bedri YALMAN: Bursa (İstanbul 1977), 73; E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 320; Baykal, bu imaretin yerini caminin doğusunda göstermiştir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 42.

⁴⁷⁶ Dikdörtgen bir solan, solana bağlı fırın, şömine ve su kaynağı, salonun doğusunda 7 fırın, kuzeyde büyük solana bitişik ufak bir solan daha bulunmaktaydı. Bedri YALMAN: a.g.e., 74. Vakfiyeden de imaretin bir kileri, bir ambarı ve çeşmelerinin olduğunu anlıyoruz. VGMA: 595/96/93.

⁴⁷⁷ VGMA: 595/96/93.

görevli çıraklara günlük iki akçe ve imaretin çanaklarını yayan çırağa da bir akçe ücret verilecekti.⁴⁷⁸

İmarette günde iki öğün yemek pişirilip dağıtılacaktı. Ayrıca imarette, özellikle Selâtin imaretlerinde âdet olduğu üzere Cuma, kandil, Ramazan ve Bayram gecelerinde yemek pişirilecek ve gelen cemaate ikram edilecekti.⁴⁷⁹

4-İsa Bey İmareti

Bayezid Paşa oğlu İsa Bey, Bursa kalesi içindeki bitişik yerlerinden birini medrese⁴⁸⁰ olarak kullanılmak üzere tahsis etmiş, diğer yerde de bir imaret kurulmasını istemiştir. Medresenin yanında kurulduğu bilinen imaretin yeri, bugünkü Devlet Hastanesi karşısındaki parkın içindedir. Fakat günümüzde imareten hiçbir iz kalmamıştır.

İsa Bey'in medrese ve imareti için ortak olarak düzenlediği vakfiyeden⁴⁸¹ anlaşıldığına göre, bu imarette iki kışlık oda, üç sofa, erzak konulan yer, fırın, matbah, ambar⁴⁸² gibi bölümler bulunuyordu.

İmarette, imaret şeyhi, imam, müezzin, fırıncı, aşçı, bulaşıkçı, alış-veriş memuru, kandilci, kapıcı ve temizlikçi olmak üzere 10 personel görev yapıyordu. Bu personel, İsa Bey'in

⁴⁷⁸ VGMA: 595/96/93.

⁴⁷⁹ VGMA: 595/96/93.

⁴⁸⁰ Bu araştırmanın İsa Bey Medresesi bahsinde açıklanmıştır.

⁴⁸¹ Topkapı Sarayı Arşivi, 7079; BOA: Vakfiyeler, 162/9; Mustafa BİLGE: a.g.e., 30-40.

⁴⁸² Ambar bölümü vakfiyede açık olarak belirtilmemiştir. Fakat imarette yemekler ve personele dağıtılmak için hububat bulunduğu dikkate alınırsa bu kısmın varlığı düşünülebilir.

hayratına ayırdığı vakıf gelirlerinden⁴⁸³ günlük olarak şöyle ücret alıyordu.

İmaret şeyhi on akçe yevmiye alıyordu. İmama üç akçe, müezzine iki akçe, fırıncıya üç akçe, aşçıya üç akçe, bulaşıkçı ve alış-veriş memuruna ikişer akçe, süpürgeci, kapıcı ve kandilciye bir akçe tahsisat ayrılmıştı. Ayrıca bu personele, ödenen nakdî ücretin yanında aynı yardımda da bulunularak, imarete gelen buğday ve arpadan belirli miktarlarda veriliyordu.⁴⁸⁴

Vakfiyede, personel harcamalarından başka imaretin diğer ihtiyaçları da göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre, imarete alınacak et için her gün yirmi akçe, bal, yağ, reçel için günde on akçe, gelen misafirler için on akçe, odun ve tuz için yetecek miktarda para ayrılmıştır.⁴⁸⁵

5-Emir Sultan İmareti

Emir Sultan külliyesinin kurulmasına geniş ölçüde katkıda bulunan Hundi Hatun bnt. Sultan Bayezid Han, yaptırdığı imareti de bu külliye yapıları arasına dahil etmiştir.⁴⁸⁶ Günümüzde ayakta olmayan imaretin yerine de binalar yapılmıştır.⁴⁸⁷

Fatih Sultan Mehmed'in Emir Sultan vakfiyesinde bu imaretteki hizmetler, görevliler ve bunlar için ayrılan tahsisat

⁴⁸³ Medrese ve İmaret için yapılan vakıflar bu eserin İsa Bey Medresesi kısmında açıklanmıştır.

⁴⁸⁴ Mustafa BİLGE: a.g.e., 35.

⁴⁸⁵ Mustafa BİLGE: a.g.e., 35.

⁴⁸⁶ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 55.

⁴⁸⁷ M.Turgut KOYUNLUOĞLU: a.g.e., 164; Baykal, külliye müstemilatındaki yapıları sayarken bu imareten söz etmemiştir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 145-147.

belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Buna göre imarette aşçılar, bir bulaşıkçı, iki ekmekçi (fırıncı), bevvab, et taşıyan kimse ve bir kilerci bulunuyordu. İmaretin hizmetlerini ifası ve personelin ücretleri için şu tutarlar ayrılmıştı.

Aşçılara her gün dört akçe ve senede iki mūd buğday, bulaşıkçıya her gün ½ akçe, senede ½ mūd buğday, iki ekmekçiye günlük iki buçuk akçe ve senede bir mūd buğday, bevvaba her gün bir akçe ve sende dört mūd buğday, et taşıyan kişiye günlük bir akçe, kilerciye her gün iki akçe ve senede dört mūd buğday ücret ve tahsisat verilecekti. Gelip giden misafirlerin doyurulması için de her gün on akçe ayrılacaktı.⁴⁸⁹

Ayrıca imarette, kandil gecelerinde, bayramlarda, Ramazan'da ve Cuma gecelerinde yemek pişirilerek gelen cemaate dağıtılması hususunda da vakfiyede şartlar yer alıyordu.⁴⁹⁰

6-Selçuk Hatun İmareti

Sultan Selçuk Hatun, İsa Bey mahallesinde bir sofa, büyük ve küçük birer oda, üç hücre, ahır, hela ve çeşmeden oluşan evini, imaret olarak vakfetmiştir. Vakfiye⁴⁹¹ tarihi olan 888/1483'ten önce yapıldığı tahmin edilen yapı, günümüzde mevcut değildir.⁴⁹² Vakıf sahibinin şartlarına göre bu evde

⁴⁸⁸ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 50-52. Aslında yapı önce Hundi Hatun tarafından yaptırıldığı için imaretin ilk şartları da onun tarafından belirtilmiş olmalıdır. Fakat Fatih Sultan Mehmed, hizmet ve masraflara zam ve ilhak ettiğinden bu şartları kendi vakfiyesinin sonunda beyan etmiştir.

⁴⁸⁹ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 50-52.

⁴⁹⁰ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 52.

⁴⁹¹ VGMA: 608/384/333.

⁴⁹² Evin o dönemde ahşap olduğu düşünülmektedir. Selâtin imaretleri gibi ayrı bir yapı olarak taştan ve tuğladan yapılmadığı için günümüze ulaşmamıştır.

(imarette), her gün bir defa yemek pişirilip, fakir ve muhtaçlara yedirilecektir.⁴⁹³

İmaretin tüm masrafları vakıf gelirlerinden⁴⁹⁴ karşılanacaktır. Vakfiyeye göre, vâkının hür kölelerinden olan imaret şeyhine üç akçe, kapıcıya iki akçe, menzilde yakılacak çerağ yağına üç akçe, ete on beş akçe, pirince sekiz akçe, buğdaya on iki akçe, oduna beş akçe, tuz, nohut ve bunun gibi ihtiyaçlara iki akçe günlük ayrılmıştır. Ayrıca imaretteki hasır ve sergi giderleri için de yıllık yüz akçe tahsis edilmiştir.⁴⁹⁵

C. YEMEK PİŞİRİLMESİ VE DAĞITIMI HİZMETLERİNE YÖNELİK VAKIFLAR

Türk toplumlarında, halkın yedirilip iştirilmesi, fakirlerin doyurulması hükümdarların yerine getirmesi gereken önemli görevler arasında sayılmıştır. Bu nedenle birçok hükümdar ya verdikleri şölenlerle veya kurdukları imaretlerle halkın özellikle de fakirlerin doyurulmasına çalışmışlardır. İslamiyet'in yardımlaşma anlayışının da desteklediği bu özellik, Osmanlı toplumunda son derece gelişmiştir. Devlet adamları imaretler açarken, imaret kuramayacak güçte olan halk da bu yardımlaşmaya katılmış, belirli gün ve gecelerde yemek pişirilip dağıtılması amacıyla vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı toplumunda sosyal dayanışmanın en güzel örneklerinden birini oluşturan yemek dağıtımı vakıfları, çeşitli örnekleri, yönleri ve şartları ile aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

⁴⁹³ VGMA: 608/384/333.

⁴⁹⁴ Vakıf gelirleri bu eserin Sultan Selçuk Hatun Mescidi kısmında sıralanmıştır

⁴⁹⁵ VGMA: 608/384/333.

1-Hacı İvaz Paşa Vakfı

Hacı İvaz Paşa, vakfiyesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğum gecesi olan Rebiül-evvel ayının on ikinci günü (Mevlid Kandili), toplanacak olan (muhtemelen İmadiye Mescidi'nde) cemaate yemek pişirilip dağıtılmasını şart koşturmuştur. Bunun için de vakıf gelirlerinden günlük bir buçuk akçe ayrılmıştır.⁴⁹⁶

2-Erhundu Şah Hatun Vakfı

Erhundu Şah Hatun, H.826/M.1426'da Anadolu beylerbeyliğine tayin edilen Altuntaş Bey oğlu Hamza Bey'in kızıdır.

Erhundu Şah Hatun H. Gurre-i Rebiülevvel 853/M.24 Nisan 1449 tarihinde düzenlettirdiği bir vakfiye⁴⁹⁷ ile Umur Bey mahallesinde bulunan camide (Umur Bey Camii) Berat kandili gecesinde ve iki bayram namazında toplanan cemaate revane-i piring ve bişi pişirilip ikram edilmesini şart koşturmuştur.

Vakıf sahibi, bu hizmetin yerine getirilebilmesi için de babasından kendisine kalan Bergus adlı köyü tüm hak ve gelirleriyle vakfetmiştir.⁴⁹⁸

Erhundu Şah Hatun kurduğu bu vakfın tevliyet görevini, sağlığında kendisine, kendinden sonra da evlatlarına bırakmıştır.

⁴⁹⁶ VGMA: 591/191/188; Salih PAY: a.g.e., 116.

⁴⁹⁷ VGMA: 593/7/6.

⁴⁹⁸ VGMA: 593/7/6.

Timurtaş Bey oğlu Umur Bey de bu vakfa nazır olarak seçilmiştir. Vakfın gelirlerin 1/5'i tevliyet hakkı olarak mütevelliiye ayrılmıştır.⁴⁹⁹

3-Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı

Emir Sultan vakıflarından, belirli gün ve gecelerde yemek pişirilip dağıtılması konusunda gelir ayıran Fatih Sultan Mehmed, bu konudaki şartları şöyle beyan etmiştir.

Emir Sultan Külliyesi imaretinde, Regaip, Berat ve Kadir gecelerinde, Ramazanda, Cuma akşamlarında ve bayramlarda yemek pişirilecek ve bu kutlu gün ve geceleri ihya için camiye gelen cemaate ikram edilecektir.⁵⁰⁰

4-Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi Vakfı

Hoca, Muslihiddin Mustafa, Bursa'da kurduduğu medresede her gün yemek pişirilmesini şart koşturmuştur. Bu yemekten öğrencilerin, fakirlerin ve ihtiyacı olan başka kimselerin de faydalanabileceğini belirtmiştir. Medresede pişecek ve dağıtılacak yemek masrafı için vakıftan günde on akçe ayrılmış, aşçıya da günlük bir buçuk akçe ücret verilmiştir.⁵⁰¹

Ç. KİMSESİZ ÇOCUKLAR VAKFI

Vakfiyelerde vakıf sahiplerinin çok değişik amaçlarla kurdukları vakıfları görmek olağandır. Hemen hemen toplumun ihtiyaç duyabileceği her konuda kurulan vakıflar, toplumun karşılaştığı sıkıntıları yenebilmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede

⁴⁹⁹ VGMA: 593/7/6.

⁵⁰⁰ H.Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., 52.

⁵⁰¹ BŞS: C 1/53 19b-21a.

Bursa'da da kimsesiz çocuklar için bir vakıf kurulduğu belirlenmiş ve vakıf şartlarına göre açıklanmaya çalışılmıştır.

1-Başçı İbrahim Vakfı

Bursa'da bir çok hayır eserinin sahibi olan Hacı İbrahim Errevvas, kimsesiz çocuklar için de bir vakıf kurmuş, vakıf gelirlerinden bir yardım fonu oluşturarak bu çocukların ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır.

Vakfiyedeki bilgilere göre mescit, hamam gibi yerlerin kapılarına bırakılan sahipsiz çocukların ihtiyaçlarına harcanmak üzere günde akçe, elbiseleri için de her gün iki akçe bu yardım fonuna ayrılacaktır.⁵⁰²

D. MÜHTEDİ FONU VAKFI

XV. yüzyılda Bursa'da Hristiyanların ve Müslümanların birlikte yaşadığı bilinmektedir. Birlikte yaşama, zaman zaman bu iki grup arasında anlaşmazlıklara neden olduğu gibi zaman zaman da kültür etkileşimini sağlamıştır. Bursa'da yaşayan insanlar da İslamiyet'i yeni kabul eden Hristiyanlara bazı kolaylıklar sağlamışlar, onlara yardımda bulunmuşlardır. Bu yardımlaşma da yine hayır sever kişilerin kurdukları vakıflar sayesinde olmuştur.

1-Hacı İvaz Paşa Vakfı

Hacı İvaz Paşa, Bursa'da kurduğu külliye vakfının gelirlerinden -o dönemin geçerli olan İslam'a ısındırma

⁵⁰² BŞS: B 158/374 97a-99a.

anlayışına uygun olarak- belirli bir kısmının yeni Müslüman olanlar için harcanmasını şart koştur.⁵⁰³

İvaz Paşa, vakfiyesinde,⁵⁰⁴ "hidayeti, isyan ve dalalete tercih eden, tuğyan ve küfür vadisinden ayrılarak iman kulpuna sarılanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla her gün iki akçe biriktirilir" demek suretiyle vakfın gelirlerinden günlük iki akçelik bir tutarın "mühtedi fonu"na aktarılmasını şart kılmıştır.⁵⁰⁵

E. AĞAÇ DİKİLMESİ VAKFI

1-Sultan Selçuk Hatun Vakfı

Sultan Selçuk Hatun vakfiyesinde, alışılmış vakıf hizmetlerine nazaran, değişik bir hizmet türü yer almaktadır. Vakfiyedeki şarta göre; Muhtesip Bahçesi ve Hacı İlyas Bahçesi diye bilinen iki bahçe ile Soğanlık köyü mezraasına, her sene çeşitli meyve ağacı fidanlarından yüz fidan dikilecektir.⁵⁰⁶ Böylece Sultan Selçuk Hatun'un hayır eserlerine vakıf olan bu bahçelerin ve mezraanın gelirleri artacak ve vakıf hizmetleri için kullanılacaktır.

F. HAMAMLAR

İslam dininin temizliği emretmesi, Türk-İslam devletlerindeki şehirlerde en önemli yapılardan birini, hamamları ortaya çıkarmış ve yaygınlaştırmıştır.

⁵⁰³ Osman ÇETİN: "İvaz Paşa Vakfiyesindeki Mühtedi Fonu Hakkında", UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, 3 (Bursa 1991), 167-175; Salih PAY: a.g.e., 108-110.

⁵⁰⁴ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a.

⁵⁰⁵ Osman ÇETİN: "İvaz Paşa...", a.g.m., 170; Salih PAY: a.g.e., 108.

⁵⁰⁶ VGMA: 608/384/333.

Hamamlar, çoğunlukla herhangi bir vakıf yapıya gelir temin etmek amacıyla yapılmıştır. Bu yönleriyle hamamlar, hem toplumun temizlik ve sağlığına hizmet etmişler, hem de gelirleriyle, vakıf olarak kurulan yapılara hizmet etmişlerdir.

İncelenen vakfiyelerde, vakıf kurumlara gelir temin etmek maksadı ile kurulan hamamların olduğu dikkati çekmiş, bu yapılar vakfiye şartları doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.

1-Eyne Bey Hamamı

Eyne Bey'in Bursa'da kendi medresesinin yanında inşa ettirdiği bir de hamamı vardır.⁵⁰⁷ Eyne Bey hamamı olarak bilinen bu hamamın yapım tarihi bilinmemekle birlikte, vâkıfın Balıkesir zaviyesi için hazırlattığı vakfiyede⁵⁰⁸ Bursa'daki medrese ve hamamdan söz edilmesi, bu hamamın medrese ile aynı tarihlerde yapıldığını⁵⁰⁹ düşündürmektedir.

Küçük boyutlarda yapılan ve tek hamam sınıfında yer alan bu hamam⁵¹⁰ Eyne Bey Medresesi arsası üzerinde⁵¹¹ ve Eyne Bey Medresesi'nin bittiğiindeki köşededir.⁵¹² Hamam ahşap bir câmekana sahip olup, günümüzde faaliyetini devam ettirmektedir.⁵¹³

⁵⁰⁷ VGMA: 579/336/151.

⁵⁰⁸ VGMA: 579/336/151.

⁵⁰⁹ Vakfiye tarihi olan 8 Mart 1402'den önce yapılmış olmalıdır.

⁵¹⁰ TVAEE: a.g.e., III, 364.

⁵¹¹ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 44.

⁵¹² Hasan TURKAN: a.g.e., 471.

⁵¹³ TVAEE: a.g.e., III, 364.

Eyne Bey vakfiyesinde hamam, Eyne Bey Medresesi'ne gelir getirmek üzere vakfedilmiştir.⁵¹⁴

2- Muradiye Hamamı

Bursa'da II. Murad Külliyesi'nin yer aldığı Muradiye semtinde, Muradiye Medresesi'nin batısında yer alan hamam, II. Murad tarafından yaptırılmıştır.⁵¹⁵ II. Murad'ın külliye vakfiyesinde⁵¹⁶ yer almayan hamam, Sultan'ın daha sonra tanzim ettirdiği vasiyetname-vakfiye tarzındaki belgede karşımıza çıkmaktadır. Elimizdeki bu belgeye göre hamam II. Murad tarafından inşa ettirilmiş olup II. Murad türbesinin mesalihine vakfedilmiştir.⁵¹⁷

Hamamın yapılış tarihi tam olarak belli değildir.⁵¹⁸ Soğukluk, ılıkık, iki halvet ve külhan bölümlerinden oluşan hamam, bugün harap bir durumdadır.

⁵¹⁴ VGMA: 579/336/151; Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 44; Baykal, bu hamamın Şahadet Camii'ne vakfedildiğini belirtir. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 97.

⁵¹⁵ VGMA: 741/231/138. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, 320.

⁵¹⁶ VGMA: 595/96/93.

⁵¹⁷ VGMA: 741/231/138. Elimizdeki bu belge, vakfiye/vasiyet tarzında olup evahir-i şaban 802/M.16-25 Nisan 1400 tarihini taşımaktadır. Görüldüğü üzere bu tarih, II. Murad döneminden çok önce olduğuna göre yanlış yazılmış bir tarih olmalıdır. Elimizde bulunan diğer bir belge de 741 numaralı defterin 230-231. sayfaları arasında yer alan Sultan II. Murad'ın vasiyetidir. Bu vasiyet evail-i recep 850/M.22-30 Eylül 1446 tarihini taşımaktadır. Sultan II. Murad vasiyetinin bir bölümünde, malından 5000 flori harcanarak mezarı üzerine bir türbe yapılmasını istemiştir. 802/1400 tarihli vakfiyede şöyle bir kayıt geçmektedir. "Bu vakfiyesinden evvelki vakfiyesinde, tafsilen vasiyet ettiği şey, mezbur mezarın mesalihine tabi nefis ile tayin etti" Görüldüğü üzere Sultan II. Murad önce bir vasiyet ile (850 tarihli) bir türbe yapılmasını istemiş, daha sonraki bir tarihte de (muhtemelen 852) yaptırdığı Muradiye Hamamı'nı, düzenlettirdiği son bir vakfiye ile türbesinin mesalihine vakfetmiştir. Bu vakfiye tarihi de H.852/M.1448 olabilir.

⁵¹⁸ Bazı kaynaklar bu hamam için 1426 tarihini göstermektedirler. TVAEE: a.g.e., III, 373. Bu tarihi ihtiyatla karşılamak gerekir. Eğer hamam, külliye vakfiyesinin düzenlenme tarihinden önce yapılmış olsaydı, bu vakfiye de yer alması gerekirdi.

3-Tavuk Pazarı Hamamı (Yeni Hamam)

Ulu Cami'nin ve alt tarafındaki çarşıların kuzeyinden paralel geçen Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Pirinç Hanı'nın yanında yer alan hamam, II. Murad tarafından yaptırılmıştır.⁵¹⁹

Bursa hamamları arasında en güzel ve en tezyinatlı hamamlardan biri de bu hamamdır.⁵²⁰ II. Murad'ın külliye vakfiyesinde "Şehreküstü demekle ma'ruf olan mahalle üstünde hamam-ı cedîd" olarak bahsedilen bu hamam,⁵²¹ Muradiye Külliyesi'nin giderleri için vakfedilmiştir. Değişik tarihlerde onarım gören hamam⁵²² günümüzde kısmen varlığını devam ettirmekle birlikte hamamın bazı bölümleri çeşitli esnaf grupları tarafından ticari amaçlarla kullanılmaktadır.⁵²³

V. AİLEVÎ (EHLİ) VE YARI AİLEVÎ VAKIFLAR

A-AİLEVÎ (EHLİ) VAKIFLAR

1-Şerefüddin Yakub Bey b. Abdullah Vakfı

Bursa'da bir zaviye sahibi Abdullah oğlu Bedreddin Bey'in kardeşi olan Yakup Bey,⁵²⁴ ailevî bir vakıf kurarak, kendi ehline çeşitli gelir kaynakları bırakmıştır. Ümeradan olan Yakup Bey'in

⁵¹⁹ E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 362; Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 93, TVAEE: a.g.e., III, s, 381.

⁵²⁰ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 93.

⁵²¹ VGMA: 595/96/93.

⁵²² E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 366.

⁵²³ TVAEE: a.g.e., III, 381.

vakfiyesinde, kız ve erkek evlatlarına ve onların nesline eşit olarak bıraktığı vakıflar şunlardır:⁵²⁵

1- Şehreküstü mahallesi yakınındaki Çukur Mescid mahallesi arazisinin tamamı

2- Bursa'nın dışında Cağalı Görü denilen mevkiideki mezraanın tamamı

3- Yine Bursa dışında diğer bir mezraa

Vakfa müteveli olarak Umur Bey b. Musa Bey b. Hacı Lala⁵²⁶ tayin edilmiştir.

2-Hatice Hatun bnt. Bayezid Paşa

Hatice Hatun, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devri vezirlerinden Yahşi Bey'in oğlu ve Hamza Bey'in kardeşi Bayezid Paşa'nın⁵²⁷ kızıdır.

Hatice Hatun, özellikle Bursa şehrinin imar ve bayındırlık faaliyetlerinde çok hizmet göstermiş bir aileye mensuptur.⁵²⁸

⁵²⁴ Yakup Bey b. Abdullah, I. Murad'ın kızı Erhundu Hatun ile evlidir. Dolayısıyla Yakup Bey ailesi bu evlilik vasıtasıyla Osmanlı hanedanı ile akrabalık kurmuştur. Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 18, 54.

⁵²⁵ Yakup Bey'in vakfiyesi Bedreddin Bey (ağabeyi) vakfiyesi içinde bir zeyl olarak yer almaktadır. VGMA: 581:2/299/301. Vakfiye tarihi H.evail-i cemaziyelevvel 849/M. 5-14 Ağustos 1445.

⁵²⁶ Umur Bey, Lala Şahin Paşa'nın oğlu olan Musa Bey'in oğludur. 1470 senesinde ölmüş ve Gemlik kazasının Umur Bey köyüne gömülmüştür. Umur Bey'in kızı Döndü Hatun, Bedreddin Bey'in kardeşi olan Şerefüddin Yakub Bey'in oğlu ile evlenmiş, böylece aralarında bir akrabalık kurulmuştur. Kamil KEPECİOĞLU: Bursa Kütüğü, a.g.e., IV, 18.

⁵²⁷ Bayezid Paşa, Enderun'da yetişmiş, Çelebi Mehmed'in Amasya hükümrânlığı sırasında ona sadakatle hizmet etmiş, Çelebi Mehmed hükümdar olunca önce Rumeli Beylerbeyi, sonra vezir, bir aralık da sadrazam olmuştur. H. 825/ M.1421' de şehit olmuştur. Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 141; Mehmed SÜREYYA: a.g.e., II, 6-7,

Hatice Hatun ailevî bir vakıf kurarak İznik'te Soloz adındaki köyün yarısını, köyün içindeki akar su üzerindeki dalyanın yarısını ve mezkur köyün üstündeki dağın yarısını, ekabir ve eşraftan olan oğlu Mehmed Çelebi b, Şazgeldi'ye, ölümünden sonra ise onun kız ve erkek evlatlarına şart eylemiştir.⁵²⁹

Vakfının tevliyet ve tasarrufunu sağ oldukça kendine şart kılan Hatice Hatun'un tanzim ettirdiği vakfiye, H.809/M.1406 tarihini taşımaktadır.⁵³⁰

3-Hasan Ağa b. Abdullah Vakfı

Vakfiyesindeki bilgilerden, askeri sınıfa mensup olduğunu anladığımız Hasan Ağa b. Abdullah'ın⁵³¹ kimliği hakkında bir bilgi edinilememiştir.⁵³²

Hasan Ağa, ailevî bir vakıf kurarak Bursa civarında olduğu tahmin edilen Karıncalı köyü ile Edirne tevabiinden olan Sığırlıca Sökü, Doğan köy ve Yazıcı köy civarında bulunan bir bahçeyi önce çocuklarına, onların nesli kesilince de akrabalarına şart koşturmuştur.⁵³³

⁵²⁸ Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 88. Bayezid Paşa'nın Bursa'da bir cami ve medresesi, oğlu İsa Bey'in de Bursa'da bir medresesi vardır. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 88.

⁵²⁹ VGMA: 581/466/439.

⁵³⁰ VGMA:581/466/439. Vakfiyenin tam tarihi evail-i cemaziyel-ula 809/M.14-23 Ekim 1406'dır.

⁵³¹ Vakfiyede Hasan Paşa'nın unvanı şöyle sıralanmıştır. "Ali-i cenâb-ı mülk el-ümerai'l-izâm câmiü'l-mehasini'l-kirâm nâsib-i livâü'l-İslâm el-mahsus beyne'l-ekâbirü'l-'ulûm el-himem tekarrübü'l-mülûk ve's-selâtîn hasenen min devlete ve'd-din Hasan Ağa b. Abdullah". VGMA: BCVD. 2163/80/70.

⁵³² Hasan Ağa'nın, Ağa sıfatından dolayı Yeniçeri ağa'sı olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat Sicill-i Osmani'de ve diğer kayıtlarda bu Hasan Ağa'nın kimliğini tasrih edecek kesin bir bilgi bulunamamıştır.

⁵³³ VGMA: BCVD. 2163/80/70.

4-Ayas Bey b. Yusuf Vakfı

Şehzade Cem'in beylerinden olan Ayas Bey, 1495 yılında Şehzade Cem'in Avrupa'da vefatından sonra, Osmanlı Devleti'ne dönmüş ve II. Bayezid döneminde gözden düşmüş bir bey olarak vefat etmiştir.⁵³⁴

Ayas Bey, sağlığında bir aile vakfı kurmuş ve H.896/M.1491 tarihinde düzenlettirdiği vakfiyede⁵³⁵ bu vakfın gelir kaynaklarını açıklamıştır. O, bu vakfiyesinde aile vakfından başka bir vakıf kurumu kurmamış, yani tüm gelir kaynaklarını ailesine vakfetmiştir. Vakfiyede belirtilen gelir kaynakları şunlardır:

1- Sarıçayır nahiyesinde bulunan Erdir köyü

2- Gölbaşı köyü yakınlarında bulunan Erdavud köyü.

Vâkıf. bu iki köyü tüm hak, hukuk ve vergileri ile birlikte vakfetmiş, gelirlerini sağ oldukça kendine, vefatından sonra Sinan Bey'in oğullarına, onların da nesli kalmaz, ise fakir ve muhtaçlara verilmek üzere şart koştur.⁵³⁶

Vakfın tevliyet ve nezaretine, yine Sinan Bey'in oğulları tayin edilirken, bu görevi yerine getiren kişiye vakıf gelirlerinin toplamından 1/10'unun verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵³⁷

⁵³⁴ Mehmed SÜREYYA: a.g.e., I, 446. Vakfiyesinde Ayas Bey'in unvan ve lakabı: "Sadr-ı emir-i mükerrrem, büyük ümmetlerin ma-bihi'l-iftiharı, Celali Ayas Bey b. Yusuf b. Ayas" şeklinde belirtilmiştir.

⁵³⁵ VGMA: 588/128/134. Vakfiyenin tam tarihi 17 Şevval 896/M. 23 Ağustos 1491.

⁵³⁶ VGMA: 588/128/134.

⁵³⁷ VGMA: 588/128/134.

B- YARI AİLEVİ VAKIFLAR

1-İsa Bey b. Bayezid Paşa Vakfı

İsa Bey, külliye tarzındaki hayır kurumlarının idamesine geniş vakıflar tahsis ederken, aile bireyleri için de küçük bir vakıf ayırmıştır. Vakfiyesi gereği,⁵³⁸ Süle köyündeki iki ev, vâkıfın oğullarına, sonra hizmetçilerine. onlardan sonra da fakirlere şart olunmuştur.⁵³⁹

2-Molla Yegan Vakfı

Molla Yegan, vakfiyesinde geçen, Bursa yakınında içinde Gökdere'nin geçtiği belirtilen bahçenin gelirini ve vakıf kitapları, oğlu Mehmet Şah Paşa'nın sonra da oğullarının ve neslinin tasarrufuna bırakmıştır. Mehmet Şah Paşa'nın nesli kalmaz ise bu gelir ve kitapların tasarruf hakkı diğer oğlu Yusuf Bâli Paşa'nın evlatlarına geçecektir.⁵⁴⁰

3-Sultan Selçuk Hatun Vakfı

Sultan Selçuk Hatun, tahsis ettiği gelirlerle aile üyelerinden bir çoğunun, vakfından faydalanmalarını sağlamıştır. Bunun yanında azatlı kölelerini de bu vakıf şartlarından ayrı tutmayan vakıf kurucu, onlara da hayatları boyunca verilecek olan bir maaş bağlamıştır.

⁵³⁸ Mustafa BİLGE: a.g.e., 30-40.

⁵³⁹ Mustafa BİLGE: a.g.e., 31.

⁵⁴⁰ BŞS: A 156/208 23a-25a.

Vakfiye⁵⁴¹ gereğince, vakıf sahibinin kızı Hatice Hatuna⁵⁴² vakfın gelirlerinden her gün 15 akçe, ölümünden sonra Hatice Hatun'un kızı Hundi Hatun'a⁵⁴³ her sene 500 akçe verilecekti. Selçuk Hatun'un Ayşe Hanım adındaki kızına her gün iki akçe verilecek, onun vefatından sonra ise bu gelir oğullarına geçerek devam edecekti. Vakıf kurucu kendi ailesinden başka, Gülşirin bnt. Abdullah denilen azatlısına her ay kırk akçe, diğer azatlısı Haççe İnci bnt. Abdullah'a da her gün bir buçuk akçe gelir tahsis etmişti.⁵⁴⁴

4-Timurtaş Paşazade Mahmud Bey Vakfı

Ümeradan olan Mahmut Bey'in kurduğu vakıf, ailesi için bir gelir kaynağı ve teminat olmuştur. Mahmut Bey, 1484 tarihli vakfiyesinde vakfından gelir temin edecek oğul ve kızlarını belirtmiştir. Bu oğul ve kızlarının adları ise; Ali Çelebi, Üveys Çelebi ve Sinan Çelebi, Erhundi Hatun, Ayşe ve Zeynep Hatun'dur. Vakıf sahibi, adları belirtilen oğulları ve kızlarından her birine, günlük beşer akçe gelir tahsis etmiştir.⁵⁴⁵

Ayrıca vâkıfın eşine de günde dört akçe verilmesi şart koşulmuştur. Vâkıfın oğul ve kızlarına ödenen bu günlük paradan başka, yalnız oğulları ve onların nesli için de aşağıdaki yerler vakfedilmiştir:

1- Geyve civarında Bozviran köyü

⁵⁴¹ VGMA: 608/384/333.

⁵⁴² Hatice Hatun bnt. İbrahim Bey b. İsfendiyar.

⁵⁴³ Hundi Hatun bnt. Mahmud Çelebi

⁵⁴⁴ VGMA: 608/384/333.

⁵⁴⁵ VGMA: 591/185/185.

2-Yenişehir'de bulunun bir kaç mezraa

3- Bursa civarındaki mezraalar

4- Bursa kalesindeki Umur Bey mahallesinde geniş bir ev

Mahmut Bey'in oğullarına vakfettiği bu yerler, eğer onların neslinden kimse kalmaz ise kale içinde inşaa ettirdiği mektep vakıflarına ilhak edilecektir.⁵⁴⁶

5-Mevlana Ali Çelebi Vakfı

Molla Fenari'nin torunu⁵⁴⁷ ve Yusuf Bâli'nin oğlu⁵⁴⁸ olan Mevlana Ali Çelebi, Bursa'da H.901/M.1496 senesinde bir vakıf⁵⁴⁹ kurmuştur.

Mevlana Ali Çelebi kurduğu bu vakıfla, oğullarına ve kızlarına gelirler bırakmış, cüz tilaveti ve yemek dağıtılması giderleri için de tahsisat ayırmıştır. Vâkıf, tüm bu giderlerin karşılanması için şunları vakfetmiştir:⁵⁵⁰

1- Bursa'nın Kirişçi (Okçu) kızı mahallesinde bir avlu içerisinde bulunan elli iki hücre

2- Aynı mahallede, biri Unkapanı adını taşıyan dört dükkan ve boş bir arsa

⁵⁴⁶ VGMA: 591/185/185.

⁵⁴⁷ Vakfiyesindeki bilgiler arasında, "Dedesı Mevlana Şemseddin Fenari ve Fenarızade Ahmet Paşa'nın biraderi" kayıtları geçmektedir. VGMA: 592/112/99.

⁵⁴⁸ Hızlı, Ahmet Paşa'nın sicillerden geçen bir vakfiyesine dayanarak silsilesini Ahmet Paşa ibne'l-merhum Mevlana Yusuf Bâli el-Fenari olarak belirtmiştir. Mefail HIZLI: Bursa Medreseleri, a.g.e., 155, dipnot 307.

⁵⁴⁹ Vakfiye, bidaye-i şevval 901/M.23-28 Haziran 1496 tarihini taşımakta olup bir sureti VGMA: 592/112/99 numarada bulunmaktadır.

⁵⁵⁰ VGMA: 592/112/99.

3- Bursa'da Balık pazarı yakınlarında, altında sekiz dükkan ve üstünde sekiz hücre bulunan bir bina ile bu binaya bitişik değirmenler

4- Bursa kalesinin içinde, Manastır mahallesinde altlı ve üstlü odaları bulunan bir menzil

5- Kale haricinde ve adı geçen menzilin alt tarafında (sur dibinde), bir oda, bir hücre ve bir bağ içeren menzil

6- Bursa'da İncirlice mahallesinde vâkıfın yaptırdığı hamam⁵⁵¹

7-Bursa haricinde Papaslar dağında (Uludağ), Saru alan adlı mahal altında, odaları, havuzu, hamamı ve ahır bulunan Türkçe'de yaylak tabir edilen sayfiyenin tamamı

8-İstanbul'da Firuz Ağa Mescidi mahallesinde kırk beş oda, yedi dükkan ve bir hamamdan oluşan ev

9-İstanbul'da Karaca Ahmed zaviyesi mahallesinde bulunan on altı dükkan

Vakıf sahibi, İncirlice mahallesindeki hamam gelirlerinin yarısı haricindeki tüm vakıf gelirlerini, Mevlana Mehmed Şah Çelebi, Muhiddin Çelebi ve Ebul-Kasım Çelebi adlarındaki üç oğluna ve adları belirtilmeyen diğer sulbî oğullarına bırakmıştır.

Vâkıfın bıraktığı bu gelirler, oğuldan oğula devam edecek, ancak oğullarının neslinin tükenmesinden sonra, dedesi Molla

⁵⁵¹ İncirli Mahallesinde bulunan hamam, Hamam sokağı ile Davud Kadı caddesinin kesiştiği yerdedir. Günümüzde işler durumda olan hamamın içindeki bir kitabeye göre hamam, 1497 yılında vefat eden Kadıasker Aleaddin Ali Fenari tarafından yaptırılmıştır. Zamanla harap olan hamam yenilenmiş ve su yollarında gerekli tamirat yapılarak 1945 yılında halkın hizmetine açılmıştır. E.Hakkı AYVERDİ: "II. Bayezid...", a.g.e., V, 87.

Fenari için pişirilip dağıtılacak olan yemek masraflarına hasredilecektir.⁵⁵²

Mevlana Ali Çelebi erkek çocuklarından başka Fahrunnisa Hatun, Ümmühani, Nefise Hanım ve Mahizaman adındaki dört kızına da her gün dört akçe verilmesini şart koşturmuştur.⁵⁵³

Kurulan vakfın tevliyet görevine, önce vâkıfın oğullarının aslahı, ondan sonra da Molla Fenari vakfının mütevellisi seçilmiştir.⁵⁵⁴ Tevliyet ciheti için vakfın tüm gelirlerinin 1/10'u ayrılmıştır.

Vakfın Bursa cabisine her gün iki akçe, katibine bir akçe, İstanbul cabisine üç akçe, katibine ise bir akçe yevmiye verilmesi vakfiyede belirtilmiştir.⁵⁵⁵

6-Başçı İbrahim Vakfı

Bursa'da kurduğu geniş çaplı vakıflarından aile fertlerinin ve kölelerinin faydalanmasına imkan tanıyan Hacı İbrahim Errevvas, onlara ev ve para yardımında bulunmuştur.⁵⁵⁶

Vakfiyede, vâkıfın aile üyeleri ve köleleri için yaptığı yardımlar şöyle açıklanmıştır.

Başçı İbrahim, ölümünden sonra kendi oturduğu vakfedilmiş evinin, eşi Halil kızı Fatma'nın tasarrufunda olmasını ve vakfettiği 110.000 akçenin 10.000 akçesinin gelirlerinin de evin masrafları için eşine verilmesini şart koşturmuştur. Ayrıca vâkıf, bu evde çocuklarının da oturup faydalanmalarını belirtmiş, vakfettiği

⁵⁵² VGMA: 592/112/99.

⁵⁵³ VGMA: 592/112/99.

⁵⁵⁴ VGMA: 592/112/99.

⁵⁵⁵ VGMA: 592/112/99.

paralardan 50.000 akçesinin gelirlerinin, ihtiyaç ve masrafları için çocuklarına bırakılmasını istemiştir.

Vakıf sahibi, eşi ve çocuklarına yaptığı bu yardımlardan sonra, yaklaşık 15 kölesinden her birine⁵⁵⁷ iki ev vermiştir. Ayrıca bu kölelerinden her birine, daha önce vakfettiği paradan 2000 akçesinin gelirini bırakmıştır.⁵⁵⁸

7- Hacı Kemalettin İsmail b. Hacı Mürvet Vakfı

Bursa'da her hangi bir hayır kurumu inşa ettirmemiş olan Hacı Kemalettin İsmail, bunun yerine aile ve tilavet vakfı kurmuştur.⁵⁵⁹

Hacı Kemalettin İsmail, kurduğu vakıftan yararlanma hakkını, sağlığında kendisine, sonra kızı Zübeyde Hanım'a, ondan sonra da onun salih evlatlarına ve azatlılarına bırakmıştır. Eğer bunlardan da hiç kimse kalmaz ise o zaman vakfın geliri, Mekke-i Mükerreme için tahsis olunacaktır.⁵⁶⁰

Vakfın kurucusu, tevliyet görevine, azatlısı Abdullah oğlu Musa'yı tayin etmiştir.

8-Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi Vakfı

⁵⁵⁶ BŞS: B 158/374 97a-99a.

⁵⁵⁷ Kendilerine ev verilen kölelerin isimleri vakfiyede tek tek belirtilmiştir. BŞS: B 158/374 97a-99a.

⁵⁵⁸ BŞS: B 158/374 97a-99a.

⁵⁵⁹ Vakfın kuruluş tarihi 25 rebiülevvel 889/M.22 Nisan 1484'tür. VGMA: 739/54/29.

⁵⁶⁰ VGMA: 739/54/29.

Hoca Muslihiddin Mustafa, Bursa'daki hayrât ve tilâvet vakıflarından başka, aile üyeleri için de bir ailevî vakıf kurmuştur.

H.898/M.1493 tarihli vakfiyesinde belirtilen şartlara göre vâkıf, kendi mülkünden olan ve Bursa'da Maksem mahallesinde, Pınarhan denilen, yedi ev ve şadırvan, hamam, çeşme, fırın ve iki avluyu içeren yeri, bütün hakları ve unsurları ile çocukları için vakfetmiştir. Bu vakfın menfaatinin nesilden nesile devam edeceği yine belirtilen şartlar arasındadır.⁵⁶¹

9-Hoca Peri b. Abdüllatif Vakfı

Hoca Peri, 1490 tarihli vakfiyesinde,⁵⁶² Bursa civarındaki Kanlıca köyü yakınlarında bir bahçe vakfetmişti. Bu bahçenin gelirlerinden öşrünün yarısını Emir Seyyid Buhari için, diğer yarısını Cidde mescidi için ayıran Hoca Peri, gelirlerden kalanın tamamını da nesilden nesile kendi çocuklarına şart koşturmuştur.⁵⁶³

10-Hacı İvaz Paşa Vakfı

Hacı İvaz Paşa Bursa'da kendi adıyla bilinen büyük bir külliye inşa ettirmiştir. Vakıf kurucu vakfiyesinde belirttiği gelirlerin bir bölümünü de kendisi ve çocuklarının yararlanması amacıyla aile vakfı olarak ayırmıştır.⁵⁶⁴ Vakfiyeye göre Paygah adlı hanın gelirinin 2/3'ü ile diğer tüm gelirlerin 1/3'ü ve ayrıca

⁵⁶¹ BŞS: C 1/53 19b-21a.

⁵⁶² VGMA: BCVD. 2163/12. Vakfiyenin tam tarihi 21 Mayıs 1490'dır.

⁵⁶³ VGMA: BCVD. 2163/12.

⁵⁶⁴ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a; Salih PAY: a.g.e., 103.

her gün beş akçe İvaz Paşa'nın aile vakfı için ayrılacaktı. Ayrılan para hayatta oldukça Hacı İvaz Paşa'nın kendisi tarafından tasarruf edilecek, ölümünden sonra ise çocukları arasında birinci kuşakta olanlara 2/3, ikinci kuşakta olanlara 1/3 oranında olmak üzere paylaştırılacaktı.⁵⁶⁵

Vâkıfın çocuklarının inkırazından sonra belirtilen gelirlerin ¼'ü, Hacı İvaz Paşa'nın kardeşleri olan Hacı Şerefüddin Şeyh Çırag Bey ile Hacı Hayreddin Hızır Bey'in çocuklarına, bunların neslinin son bulması ile de akrabalarına verilecekti.

11-Umur Bey b. Timurtaş Paşa Vakfı

Umur Bey Bursa'da yaptırdığı cami vakfiyesinde⁵⁶⁶ oğulları ve nesli için de şartlar bildirmiştir. Vakfiyedeki şartlara göre; Aydıncık nahiyesinde bulunan Soflu adındaki köy bütün, hak, sınır ve vergileri ile vâkıfın oğullarına ve kuşaktan kuşağa nesline bırakılmıştır. Şayet vâkıfın nesli son bulur ise bu köyün gelirlerinin Bursa'da bulunan Umur Bey Camii'ne aktarılması yine vakfiye şartları arasında beyan edilmiştir.

VI. HAREMEYN VAKIFLARI

Osmanlı Devleti'nde, kuruluş döneminden itibaren Haremeyn denilen Mekke ve Medine beldelerine, "Surre" veya

⁵⁶⁵ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53 16a-19a; Salih PAY: a.g.e., 103.

⁵⁶⁶ VGMA: 591/181/182

"Surre-i Humâyûn"⁵⁶⁷ adları verilen alaylar vasıtasıyla çeşitli yardımların gönderildiği bilinmektedir. Osmanlı padişahları arasında ilk defa olmak üzere Anadolu ve Suriye yolu ile Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervanı ile bu iki şehrin fakirlerine dağıtılmak üzere surre adı ile bir miktar para gönderen Çelebi Sultan Mehmed olmuştur.⁵⁶⁸ Çelebi Sultan Mehmed'den sonraki padişahlar da bu uygulamaya devam etmişlerdir.⁵⁶⁹

Haremeyn adını alan iki şehir, buralardaki cami hizmetlileri, Peygamber'in türbesinin hademeleri, muhtelif yerlerden hac niyetiyle veya yerleşmek üzere bu iki şehre gelenler ve orada yaşayan fakirler için İslam dünyasının her tarafında binlerce vakıf tesis edildiği bilinmektedir.⁵⁷⁰ Bir çok vakıf kurucu, vakfiyesinde doğrudan bir şart belirterek, (Haremeyn vakfı kurarak) veya vakıf hizmetlerinin yürütülememesi halinde, ya da tahsis edilen vakıf gelirlerini alacak kimse kalmadığı taktirde, vakıf gelirlerinin Haremeyn'e gönderilmesini şart etmiştir. İncelenen vakfiyelerle, Osmanlı Devleti'nde bu tür vakıflar ve şartların oldukça yaygın olduğu görülür.

⁵⁶⁷ Terim anlamı olarak surre; eskiden padişahların hac mevsiminden önce, Recep ayında İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye, oranın en ileri gelenlerinden en yoksullarına varıncaya kadar dağıtılmak üzere, özel bir törenle veya alayla gönderdikleri para, altın ve armağanlardır. Hac dolayısıyla padişah tarafından Haremeyn'e gönderilen para ve armağanlara, "Surre-i Humayun", Haremeyn halkına dağıtılmak üzere gönderilen para ve hediyeler dolayısıyla özel birlik ve merasime de "Surre Alayı" denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde surre-i humayun ilk defa Çelebi Sultan Mehmed döneminde gönderilmiştir. M.Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 284.

⁵⁶⁸ Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 551; "Alel husus sal be sal Mekke-i Mükerrreme fukarasına ve Medine-i Münevvere zuafasına surre namındaki mal-i mecmu-ı muayyenî irsal, bunlardan sudur itdi." Gelibolulu Mustafa Ali EFENDİ: a.g.e., I, 303; J.Von HAMMER: a.g.e., 116; M.Zeki PAKALIN: a.g.e., III, 284.

⁵⁶⁹ Neşri bu konuda Sultan II. Murad'ın Mekke'ye ve Medine'ye yıldan yıla üçbinbeşyüz flori gönderdiğini ve Engüri nahiyesinde Balık Hisar demekle bilinen subaşılık köyleri Mekke'nin fakirlerine vakıf ettiğini birdirir. Mehmed NEŞRİ: a.g.e., II, 677.

⁵⁷⁰ Bahaeddin YEDİİLDİZ: "Vakıf" a.g.m., 168.

1-Hacı İvaz Paşa Vakfı

İvaz Paşa vakfında, Haremeyn bölgesine bazı vakıf yerlerin gelirlerinin tahsis edildiği görülmektedir.

Vakfiyeye göre, Haremeyn'e tahsis edilen gelirler arasında; Paygah denilen hanın gelirlerinin 1/3'ü ile, çarşılardaki dükkanların, Hasan Paşa Hanı yanındaki sebzelik ve Haydar Bağı yanındaki arsanın, Fidyekızık ve Derekızık köylerinin gelirlerinin 1/10'u bulunmaktadır.⁵⁷¹

Toplanan bu gelirler, hacca giden iki emin kişi vasıtasıyla Mekke ve Medine'ye gönderilecek, orada bu kişiler tarafından imamlara, kadınlara, yaşlılara ve Haremeyn hizmetlilerine dağıtılacaktır.⁵⁷²

⁵⁷¹ VGMA: 591/191/188; Salih PAY: a.g.e.,106.

⁵⁷² VGMA: 591/191/188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA ŞEHİRİ'NİN GELİŞMESİNDE XV. YÜZYIL BURSA VAKIFLARININ ROLÜ

I. FİZİKİ ÇEHRE, İMAR VE İSKAN BAKIMINDAN BURSA VAKIFLARI

A- FİZİKİ ÇEHRE YÖNÜNDEN VAKIFLAR

Bursa şehri, Orhan Gazi tarafından 1326 yılında Osmanlı topraklarına katıldığı zaman kale içerisinde bir Orta Çağ Bizans kenti görünümünde idi.¹ Şehrin etrafı da surlarla çevrili bulunuyordu. Surlar içerisindeki şehir, sahip olduğu beş kapı sayesinde dışarı ile bağlantısını sağlıyordu.² Ayrıca şehrin altında dışarı açılan gizli, geniş, kemerli yollar vardı.³

Orhan Bey dönemi Bursa'sında, kale içinde iki bin ev, yedi mahalle, yedi kilise ve manastır, bir hamam, bir çarşı, yirmi dükkan olduğu belirtilmiştir.⁴ Yine aynı dönemde şehir dışının (kale haricinin) bahçelik ve fundalık olduğu da günümüze ulaşan bilgiler arasındadır.⁵

Bu bilgilere göre Bursa'nın fethini takip eden ilk yıllarda, şehrin kale dışında bir işlerliği olmadığı görülür. Bursa'nın bu

¹ Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU: "XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III (Ankara 1989), 1346.

² Bu kapılar; Yerkapı, Hisarkapı, Balık Pazarı (Kaplıca) Kapısı, Zindan Kapı ve Pınarbaşı kapısı idi. Tevfik EDEBEY: "Bursa'nın Orhan Bey Tarafından Zaptı ve Balabancık Kalesi" Bursa Halkevi Dergisi Türkün, 81 (Bursa 1936), 50.

³ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 13-14.

⁴ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 14.

Orta Çağ surları dışına taşarak ovaya doğru yayılması, başa geçen sultanların inşa ettirdikleri külliyelele olmuştur.⁶ Bursa'da sur dışında ilk kez inşa edilen geniş kapsamlı yapı kompleksi, 1340 tarihinde Orhan Gazi tarafından kalenin doğu yönünde inşa ettirilmiştir. Orhan Gazi'nin, -o dönemde boş olan- bugünkü Ulu Cami civarına denk gelen yerde, Orhan Külliyesi'ni yaptırması,⁷ şehre yeni bir fizikî çehre kazandırdığı gibi şehrin yeni yayılma alanı ve sınırlarını da belirlemiştir. Böylece kale-şehir görünümündeki Bursa'nın günümüze kadar ulaşan şehir merkezinin ilk temelleri, Orhan Bey tarafından kurulan değişik işlevli yapılar bütünlüğü ile oluşturulmuştur.

I. Murad yapılarını,⁸ kalenin ve Orhan Bey Külliyesi'nin batısında, bugünkü Çekirge semtinde yaptırmakla şehrin yeni iskan bölgesini belirlemiştir. Ayrıca I. Murad'ın eserlerinin kaleden uzaklığı göz önünde bulundurulursa bu dönemde kale dışında, fakat surların hemen civarında yerleşmelerin başladığını düşünmek yanlış olmasa gerekir.

Yeni kurulan yapılarla birlikte Murad Hüdavendigâr döneminde, Bursa şehrini üç bölgeye ayırmak mümkündür. Bu bölgelerden birincisi, kale içi ve civarı, ikincisi Orhan Gazi Külliyesi ve civarı, üçüncüsü de Muradiye Külliyesi ve civarıdır.

⁵ Kazım BAYKAL: Bursa ve Anıtları, a.g.e., 14.

⁶ Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU: a.g.m., 1346.

⁷ Orhan Gazi iki imaret yaptırdı: Biri Bursa'da ve biri İznik'te. ... Ve Bursa'da yaptırdığı imaret yiri bir ıssuz yiridi kim, ikindüden sonra adem varmağa vehm iderdi. Zira Gök Dere suyu ol eyyamda Balık Pazarı'nda akardı. Ol sebepten dereyi öte yakaya geçmeye vehm iderlerdi. Sonradan derenün çaydan yana tarafına At Pazarı olıcak, hisardan yana biraz emin oldu. Mehmed NEŞRİ: a.g.e., I, 187.

⁸ Oruç BEY: Oruç Bey Tarihi, Haz. Nihal ATSIZ (1972: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi), 71.

XV. yüzyılın hemen başlarında Yıldırım Bayezid'in, hem şehrin ana merkezinde hem de şehrin doğusunda, Bursa'ya doğudan gelen yollar üzerindeki bir yükseltide inşa ettirdiği yapıları, şehrin yerleşme alanını genişletme girişimi açısından önemli olmuştur.⁹

XV. yüzyıl başında Emir Sultan Külliyesi ile Çelebi Sultan Mehmed'in vakıf yapıları (Yeşil Külliyesi), aynı yörede inşa edilerek şehrin doğuya doğru olan gelişimi ikmâl edilmiştir.¹⁰ Bu arada Sultan II. Murad'ın Muradiye semtinde inşa ettirdiği külliye, şehrin doğusu ile batısı arasındaki gelişme ve yerleşmeyi dengeleyici bir unsur olarak yerini almıştır.

Osmanlı padişahlarının, vakıf-imaret sistemi içerisinde Bursa'da yaptırdıkları çok işlevli yapı toplulukları, adeta şehrin dış sınırlarını çizmiştir. Özellikle XV. yüzyılda diğer devlet görevlilerinin ve reayanın¹¹ kurduğu vakıf eserleri de, sınırları belirlenmiş olan Bursa şehrinin iç dokusunu oluşturmuş, şehrin mimarî, ticaret, eğitim, kültür ve sosyal alanlarda gelişmesini sağlamıştır.

Bursa'yla ilgili incelediğimiz vakfiyelerde yukarıda anlatılanlardan farklı olarak, XV. yüzyıl Bursa'sının fizikî çehresini bize anlatan detaylı bilgiler mevcuttur. Vakfiyelerdeki bu bilgilerden bazıları şöyledir:

⁹ Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU: a.g.m., 1346.

¹⁰ Yusuf OĞUZOĞLU: "Osmanlı Döneminde Bursa" Bursa (İstanbul: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 42.

¹¹ Bu kişilerden bazıları araştırmamızda vakıfları açıklanan; Eyne Bey, Çandarlı zade Ali Paşa, Hacı İvaz Paşa, Molla Fenari, kardeşi İsa Bey, Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey, Umur Bey, Bedreddin Pars Bey, Başçı İbrahim, Molla Yegan, Emir Sultan, Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Hatun, Sultan Selçuk Hatun, Mahmud Bey, Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi, Karaca Beyin kızı Hundi Hatun'dur.

“Menbaından imarete (Yıldırım Külliyesine) kadar akan su kemeri”¹² “Bursa’da Tahta kalede mebnî ve aynı vakıftan olup dört tarafını muhit bulunan etrafındaki dükkanlarla beraber Yeni Bedesten”¹³ “Ulu Cami’nin batı tarafında dört tarafı ana yol ile çevrili olan vâkıfın (Yıldırım Bayezid) yaptırdığı medreseye (Vaiziye) bitişik durumdaki bütün dükkanlar”¹⁴ “Hacı İvaz Paşa’nın yaptırdığı bu mescid ve medresenin (İmadiye Mescidi ve Medresesi) her ikisi de Bursa şehrinin haricinde vâki olup”¹⁵ “Molla Fenari’nin medresesi üçüncü caminin civarındadır ki orası Pınarbaşı diye bilinir”¹⁶ “Bursa’da Kaplıca Kapısı içinde bulunan cami”¹⁷ “Şehreküstü olarak bilinen mahalle üstündeki hamam-ı cedit”¹⁸ “Bursa’nın doğu tarafında Akçardak nam mevziide bina eylediği mescid”¹⁹ “Bursa haricinde kain Şehreküstü mahallesinde arazisinin tamamı”²⁰ “Bursa’nın kenarında, içinde Gökdere’nin geçtiği Eski Bayram denilen yere, Şuca Fakih mülküne ve iki taraftan ana yola bitişik, içinde meyveli ve meyvesiz ağaçların bulunduğu bahçe”²¹ “Bursa şehrinde Tahıl Pazarı diye maruf olan pazarda kain bir han”²² “Bursa şehrinde Geredelioğlu Köprüsü adıyla bilinen köprü başında vâki”²³

¹² VGMA: 608/79/95.

¹³ VGMA: 608/79/95.

¹⁴ BŞS: 29/222 91b- 92a.

¹⁵ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/153 16a-19a.

¹⁶ Mustafa BİLGE: a.g.e.,13.

¹⁷ Mustafa BİLGE: a.g.e.,17.

¹⁸ VGMA: 595/96/93.

¹⁹ VGMA: 591/181/182.

²⁰ VGMA: 581/299/301.

²¹ BŞS: A 156/208 23a-25a.

²² H.Baki KUNTER: “Emir Sultan Vakıfları...”,a.g.m., 48.

²³ VGMA: 608/384/333.

"Bursa'da Tahta kalede mescidin ön tarafında bulunan on iki dükkan binası."²⁴

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere şehrin iç dokusu ve sınırları, bazı mahalleleri, köprüleri, çeşmeleri, bina ve çarşıları, bahçeleri, vakfiyelerdeki bilgilerden rahatça takip edilebilmektedir.

B- İMAR YÖNÜNDEN VAKIFLAR

Osmanlı-Türk şehirlerinin kurulması ve gelişmesi "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi" ile "İmaret Sistemi"nin ortak sonuçları çerçevesinde gerçekleşmiştir.²⁵

Osmanlı klasik dönem imar sistemine göre; Osmanlı şehirlerinde çeşitli türdeki yapılara ait inşaatlar, büyük çoğunlukta bireyler tarafından gerçekleştiriliyordu. Toplum

²⁴ BŞS: C 1/53 19b-21a.

²⁵ Bkz. Mustafa CEZAR: "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) III (Ankara 1989), 1395-1415; Osman ERGİN: Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi (İstanbul 1939); Tülay REYHANLI: "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2 (Ankara 1976), 121-131; Ö.Lütfi BARKAN: "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar," İFM, XXIII/1-2, (1962-1963), 239-296; Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", Türk Kültürü, S.219, 262-291; Ferudun AKOZAN: "Türk Külliyesi" VD, VIII (Ankara 1969), 303-309; Ö.Lütfi BARKAN: "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", VD, II (Ankara 1942), 279-387; Cİ. HUART: "İmaret" İA, V/2, (Ankara 1960), 985; Ziya KAZICI: "Osmanlı Devleti'nde İmaret" Osmanlı, V, Ed: Güler EREN, (Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 44-48; Doğan KUBAN: "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," VD, VII, (İstanbul 1968), 53-75; Hilmi Ziya ÜLKEN: "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirliği," VD, IX (Ankara 1970), 13-39; Yukarıda belirtilen sistemleri destekleyen araştırmalar da şunlardır: Semavi EYİCE: "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi:Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XII (İstanbul 1962/63), 1-80; Mustafa KARA: Din,

yararını amaçlayan camiler, çeşitli okullar, kütüphaneler, hastaneler, zaviyeler, imaretler, kervansaraylar gibi dinsel, kültürel, sosyal nitelikli yapılar hep bireyler tarafından yapılıyordu. Han, hamam, arasta, bedesten gibi ticari nitelikli yapılar da dinsel, kültürel ve sosyal nitelikli yapıları gelirleri ile desteklemek üzere yine bireylerce inşa ettiriliyordu. Kısacası şehirlerin fiziksel dokusunda en büyük yeri tutan çeşitli türdeki yapıların meydana getirilmesinde temel öğeyi bireysel etkinlikler oluşturuyordu.²⁶

Osmanlı vakıf sisteminin ebedilik ilkesi ile birlikte dokunulmazlığa da sahip bulunması, Osmanlı imar sistemini vakıf sistemi ile birleştirmiş, imar ve şehircilik konusunda kişilerin yapı faaliyetlerine cesaret ve güvence vermiştir.²⁷

Şehirlerin yapılanma ve gelişmesinde ana role sahip dinsel, kültürel, sosyal, ticari nitelikli yapılar çok büyük oranda sultan ve vezirler, önemli devlet memurları ve zengin kişiler tarafından yaptırılmıştır.²⁸

Aşağıdaki tabloda XV. yüzyılda Bursa'da imar faaliyetlerine katılan gruplar ile bu grupların inşa ettirdikleri yapılar belirtilmiştir.²⁹

Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, (İstanbul 1990); Ahmet Yaşar OCAK: "Zaviyeler" VD, XII, (Ankara 1978), 247-271.

²⁶ Mustafa CEZAR: a.g.m., 1402.

²⁷ Mustafa CEZAR: a.g.m., 1405.

²⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., 170.

		Askeriye				Reaya	
Hizmetler	Yapılar	Padişah	Örfiye	İlmiye	Saray M.	Reaya	Toplam
Dini Yapılar	Cami	4	1	1	1	1	8
	Mescid		3	4	1	1	9
	Türbe	4	1		1		6
	Toplam	8	5	5	3	2	23
Eğitim Hizmetlerine Ait Yapılar	Mektep		2		1	1	4
	Medrese	4	3	1		1	9
	Zaviye	1	2	1			4
	Kütüphane		1	1			2
	Toplam	5	8	3	1	2	19
Beledi Ve Sosyal Hizmet Yapıları	Darüşşifa	1					1
	İmaret	3	1		2		6
	Hamam	3	2	1	1		7
	Çarşı		1				1
	Bedesten	1					1
	Han	3	4			1	8
	Su yolu Çeşme	2	1		1		4
	Toplam	13	9	1	4	1	28
	Genel	26	22	9	8	5	70
	Toplam	%37.14	%31.43	%12.85	%11.43	%7.15	%100

Tablo III.1: Bursa'da İmar Faaliyetlerine Katılan Gruplar İle Bu Grupların Yaptırdıkları Yapı Türleri

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere XV. yüzyılda Bursa'da en fazla vakıf yapılar, %37.14'lük bir pay ile padişahlara aittir.

Padişahları, %31.43'lük bir pay ile diğer devlet görevlileri olan ehl-i örf grubu, %12.85'lik bir pay ile ilmiye mensupları, %11.43'lük bir pay ile saray mensupları izlemektedir. Reayanın yaptırdığı yapıların oranı ise ancak %7.15'te kalmıştır.

²⁹ Bursa ile ilgili incelenen 33 vakfiyeye göre tespit edilmiştir.

Elimizdeki tablo XV. yüzyılda Bursa'da kurulmuş tüm vakıfları ve yapıları yansıtmasa bile³⁰ bizlere genel bir fikir vermesi açısından anlamlıdır.

Tablodaki veriler ışığında Bursa şehrinin imar ve gelişmesine en fazla katkıda bulunanlar -servetleriyle de orantılı olarak- padişahlar ve diğer devlet görevlileri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, klasik Osmanlı-Türk şehirlerinin (Edirne, İstanbul gibi) kurulması, yapılandırılması ile dini, kültürel, sosyal yardım, ticari ve ekonomik alanlarda geliştirilmesinin, Bursa örneğindeki temayüller ve uygulamalar çerçevesinde, vakıflar eliyle gerçekleştirildiğini de söyleyebiliriz. Vakıf müessesesine dayanan ve bir taraftan bu yerlerin fiziki çehrelerini değiştiren, diğer taraftan onlara yeni bir oluşum sağlayan bu faaliyetler daha sonraki asırlarda da devam etmiştir.³¹

XV. yüzyıl Bursa'sındaki imar faaliyetlerini bir de yapı türleri bakımından incelemek konunun anlaşılmasına daha da yardımcı olacaktır. Bursa şehrinde kurulan mescid ve medreselerin diğer yapı türlerinden sayı ve oran bakımından daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.³²

³⁰ XV. yüzyılda Bursa'da, vakfiyeleri elimize ulaşmamış bir çok yapının varlığını, başka kaynaklardan ve günümüze ulaşan yapılardan biliyoruz. E.Hakkı AYVERDİ: I, II, III, IV, V. ciltler. Ayrıca şeriiye sicillerinde XV. yüzyılda kurulmuş daha bir çok vakfın olduğunu da yapılan çalışmalardan anlıyoruz. Yakup TUNCER: a.g.t.

³¹ Damat İbrahim Paşa doğum yeri olan Muşkara köyüne, bir çok vakıf tesisler kurup göçmenler yerleştirerek bu köyü Nevşehir haline getirmiştir. Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., 170; Yozgat'ın da şehirde kurulan vakıflar sayesinde geliştiği ve küçük bir kasaba görünümünde iken bir şehir durumunu aldığı bu konuda yapılan bir araştırma ile ortaya konulmuştur. Hamza KELEŞ: Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920), (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996), 179-180.

³² Bkz. Tablo III.1

Buna göre şehrin imarında ve müesseseseleşmesinde ilk önce ihtiyaç duyulan ibadet mekanları ile eğitim kurumlarının kurulduğu anlaşılmaktadır.

Şehrin gelişmesinde ikinci sırayı alan yapı türü ise çoğunlukla padişahların kurdukları camiler olmuştur. Daha öncede belirtildiği üzere padişahlar, şehrin muhtelif bölgelerinde yaptırdıkları camiler (külliye) ile şehrin yayılmasında oldukça önemli rol oynamışlardır.

Tabloda dikkati çeken diğer yapı türlerinden ikisi de imaretler ve hamamlardır. %11,1'lik bir pay ile Bursa yapıları arasında üçüncü sırayı alan imaretler ve hamamlar, toplumun ve vakıf kurucularının, fakirlerin ve öğrencilerin doyurulması ile temizliğe verdikleri önemin de bir göstergesi durumundadır.

Şehirde, kabirleri üzerine türbe yapımına en fazla padişahların ilgi gösterdikleri görülmektedir.³³

Kurulan değişik yapılar arasında %6,3'lük bir oranla beşinci sırayı mektepler ve su yolu/çeşmeler almaktadır. Bir şehrin imarında halkın her türlü ihtiyacının düşünüldüğü ve bu ihtiyaçlar çerçevesinde vakıf eserlerinin kurulduğu hemen göze çarpmaktadır.

Bursa şehrinde, küçük yaştaki çocukların eğitim öğretim görmeleri için mektepler ve halkın su gereksinimlerini karşılamak amacıyla çeşmeler kurularak imar faaliyetleri devam ettirilmiştir.

Şehirdeki diğer yapılar arasında; devletin genel politikasını destekleyen, ıssız yerlerde kurularak oraları şenlendiren, ayende

³³ Semavi EYLCE: "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", VD. V (Ankara 1962), 131-149; İlk altı Osmanlı Padişahının türbeleri Bursa'dadır. Ahmed Tevhid ULUSOY: "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri", Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, III, S.977-981, 1047-1060.

ve revendeye hizmet eden, halkın manevî duygularını ikmal eden ve bazen de bir şeyhin önderliğinde savaşımlara katılan kişilerin yaşadığı yerler olan zaviyeler,³⁴ ticaret yeri ve mesken olarak kullanılan hanlar, halkın, öğretim faaliyetlerinde bulunan kişilerin, öğrencilerin faydalanabileceği kütüphaneler ile halk sağlığı konusunda müesseseseleşmiş bir yapı olan darüşşifa yer almaktadır.

Belirtilen tüm bu yapılar haricinde, kişilerin kendilerinin inşa ettirdikleri mesken, dükkan veya depo olarak kullandıkları fakat vakfa konu olmamış yapıların da Bursa şehrinin imarında önemli bir yer tuttuğunu dikkate almak gerekir³⁵

II. TİCARİ VE EKONOMİK YÖNLERDEN BURSA VAKIFLARI

A- TİCARİ BAKIMDAN VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nde Şehirler arası ulaşım ve ticaretin kolaylaştırılması için beldeler arasında ve büyük ticaret yolları üzerinde köprü, kale, ribat, kervansaray, zaviye gibi yapıların vakıflar sayesinde tesis edildiği bilinmektedir. Bütün bu yapıların inşası, tüccar ve yolcuların seyahatini kolaylaştırmış, yol emniyetini temin etmiş ayrıca yolcuların konaklama ve diğer ihtiyaçlarını karşılamıştır.³⁶

Şehirler arasında ticaret güvenliğinin vakıflar eliyle sağlanmasından başka, şehirlerde de tüccarların kalabileceği ve mallarını alıp satabileceği odalar, hanlar, bedestenler, çarşılar

³⁴ Mustafa KARA: "Tekkeler ve Zaviyeler...", a.g.e., 131-194.

³⁵ İncelediğimiz vakfiyelerde mevkufat arasında bir çok ev ve dükkan geçmektedir. Fakat bu yapıların hangi tarihlerde ve kimler tarafından inşa edildiği açıkça belli değildir. Bu sebeple ev ve dükkanlar sayısal veri olarak değerlendirilmemiştir.

³⁶ Bahaeddin YEDİİLDİZ: "Vakıf" a.g.m., 171.

yine vakıflar yoluyla kurulmuş veya başka bir vakıf yapıya gelir temin etmek maksadıyla vâkıflar tarafından inşa edilmişlerdir.

İnceleme dahilindeki vakfiyelere yansıdığı kadarıyla Bursa şehrinde bulunan ve “akarat” tabir edilen bu tür yapılar tespit edilmiştir. Buna göre şehirde bir bedesten, altı han ve içinde 80 dükkanı olduğu belirtilen bir de çarşı bulunmaktadır. Yine ticaret erbabının konakladığı veya depo olarak kullandığı çok sayıda odanın varlığı da vakfiyelerden anlaşılmaktadır.³⁷

Bursa şehrinin XV. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olarak canlı bir ticari hayata sahip olduğu değişik araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.³⁸

Şehirlerdeki bu ticari canlılığın temel sebepleri arasında ticari amaçlı kurulan bu vakıf yapıların (han, çarşı, oda, gibi) varlığını ve çokluğunu düşünmek yanlış bir kanaat olmasa gerekir. Çünkü şehirlerdeki tüccar ve ticari emtia potansiyelini, konaklama, depolama, değiş-tokuş gibi yönlerden karşılayabilecek yapıların azlığı, o beldelerin ticari imkanlarını kısıtlamakta, hatta ticari yönden çekiciliğini ve canlılığını düşürücü bir nitelik arz etmektedir.

Bursa’da tüccarların gerçekleştirdiği ticareti kolaylaştıran yukarıda belirttiğimiz yapılar yanında, şehir dahilinde küçük esnaf ile şehir halkı arasındaki mal ve hizmet alış-verişini sağlayan vakıf dükkanlar da yer almaktadır. Bu vakıf dükkanlarının hemen hepsi başka bir vakıf ünitesine gelir

³⁷ VGMA: 591/191/188; BŞS: B 158/374 97a-99a.

³⁸ Halil İNALCIK: “Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar” Belleten, XXIV, (1960), 45-66, 224-258; Halil İNALCIK: “Bursa”, TDV.İA. VI (İstanbul 1992), 445-449; YURT ANSİKLOPEDİSİ: “Bursa”, (İstanbul 1982), 1630-1642; Özer ERGENÇ: XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma, (Ankara, trhs.), 227-256.

amacıyla inşa edilmiş olmakla birlikte şehir halkının çeşitli ihtiyaçlarını temin etmesi bakımından önemlidir.

Bursa'da ilgili dönemdeki vakıf dükkanların sayısını tam olarak belirlemek mümkün olmamaktadır. Ancak bu konuda bir fikir vermesi düşüncesiyle vakfiyelerden yola çıkarak yaklaşık bir rakamın verilmesi uygun görülmüştür. Dükkanların tespitiyle buralarda hizmet veren esnaf grupları da kısmen belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda Bursa'daki çeşitli esnaf grupları ile bu gruplara ait dükkanların vakfiyelerden elde edilebilen yaklaşık sayıları verilmiştir.

Esnaflar ve Dükkanlar	Dükkan Sayıları
Kasap	10
Aşçı (Lokanta)	1
Fırın	5
Değirmen	18
Debbağhane	2
Kap-Kacak	1
Saraçhane	7
Bezzazistan (Manifaturacı)	41
Attar	1
Sabuncu	1
Boyacı	7
Başçı (Kelleci)	11
Bakırcı	8
Bakkal	6
Papuşçu (Ayakkabıcı)	1
Türü belirli dükkanlar toplamı	120
Türü belirsiz dükkanlar toplamı	251
Genel Toplam	371

Tablo III.2: Bursa'da XV. Yüzyılda Vakfedilen Dükkanlar ve Türleri

Tabloda da görüldüğü üzere XV. yüzyıl Bursa'sında çeşitli esnaf gruplarına ait bir çok dükkanın varlığı ortadadır. Buna göre genelde şehrin merkezinde toplanan bu dükkanlar, halkın ihtiyaçlarını karşılarken şehirdeki alış-verişin de odağı olarak hizmetlerine devam etmişlerdir.

B- EKONOMİ AÇISINDAN VAKIFLAR

Vakıf müessesesinin büyük bir gelişme göstermesi devletlerin iktisadi-mali durumları³⁹ ve şahısların servetleri ile yakından ilgili olmuştur. Bunun yanında vakıf müessesesinin sahip olduğu ekonomik imkanların, devletlerin iktisadiyatı üzerinde önemli bir tesir icra ettiği de bilinmektedir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, devletin iktisadi hayatını etkiledikleri gibi idari/yönetim birimleri olan şehir, kasaba ve köylerin de ekonomik yapısını etkilemişlerdir. Bu etkileme genelde üç yönde görülmektedir. Bunlardan birincisi, vakıfların, oralarda çalışanlara bir gelir temini kapısı olması ile gerçekleşmiştir. İkincisi; vakfedilen akaratın özellikle gayr-i menkullerin, şehrin gelişmesi için bir yatırım aracı olarak kullanılmasıyla olmuştur. Üçüncüsü ise; vakıf kurucuların vakfiyelerine koyduğu şartlarla vakıf gelirlerinin tamamını (ailevi

³⁹ Fuad KÖPRÜLÜ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m., 14.

⁴⁰ Barkan XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarının 3/5'ünün dirlik toprakları 1/5'inin has topraklar ve 1/5'inin de vakıf topraklar olduğunu bildirmiştir. Buna göre tüm toprakların 1/5'inin gelirleri vakıflara gitmektedir. Ö.Lütfi BARKAN: "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", THTD, (Ankara 1944), I, 15; Yine Barkan 1527-1528 yıllarına ait bir bütçe örneğinde 537, 9 milyon akçe olan genel gelirin %51'inin Padişah haslarından gelen merkezi bütçeye %37'sinin diğer haslarından ve tımarlardan gelen mahalli idareler bütçesine %12'sinin ise vakıflar bütçesine (sadece vakıf topraklarının gelirleri) ait olduğu belirtmiştir. Ö.Lütfi BARKAN: "H. 933-934-M- 1527-1528 Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İFM, XV (1954), 277.

vakıf) ya da bir kısmını (yarı ailevî vakıf) aile fertleri, akrabaları veya kölelerine bırakmış olmaları ile ilgilidir.

Vakıf mürtezikasî ya da zevaid horan adı verilen vakıf çalışanları, kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini görev yaptıkları vakıflardan aldıkları ücretler sayesinde gerçekleştirmekteydiler. Bundan dolayı imarı vakıflar yoluyla sağlanan mektep, medrese, cami, kütüphane ve zaviye gibi yapılar, sanatsal değerleri ve ifa ettikleri hizmetler yanında kalabalık bir insan topluluğunun geçimini de sağlayıcı bir özellik taşımaktaydılar.

Bursa'da kurulan vakıflarda ve vakıf yapılarda hizmet eden görevliler ve aldıkları ücretler yaklaşık olarak şöyle tespit edilmiştir.

Vakıf Görevlileri	Sayıları	Görevlilerin Aldıkları Ücretler	
		Akçe Olarak Aldıkları Ücretler	Gelirler Üzerinden Aldıkları Ücretler
Mütevelli	24	2-5	1/5, 1/10, 1/20, 3/10,
Nazır	10	2-20	
Nakip	2	2	
Katip	7	1-5	
Zaviye Şeyhi	1	10	
Cabi	13	1-5	1/50
Ferraş	12	½ - 3	
Bevvab	16	1-2	
Kayyım	5	½ - 2	
Kandilci	3	1	
Mimar	5	½ -2	
Müderris	9	5-20	
Muid	5	5-10	
Talebe		2/3, 1/3, 1-5	
Muallim	4	2-5	
Halife	1	1	
İmam	24	½ - 10	
Müezzin	22	½ -5	
Ezan Okuyucu	1	1	
Hatip	3	5-10	
Vaiz	4	2-10	
İmaret Şeyhi	4	3-20	
İmaret Nakibi	4	2	
Aşçı	16	1-4	
Aşçı Çırağı	6	1-2	
Bulaşıkçı	4	½	
Kap-Kacak Yayan	1	1	
Fırıncı	10	2-3	
Ambarcı	2	2	
Kilerci	2	2	
Alış-Veriş Memuru	5	2	
Tehlilhan	14	1-2	
Cüzhan	235	½ - 2	
Hafız-ı Kütüp	3	1	
Baş Tabip	1	12	
Tabip	2	8	
Eczacı	2	2	
Şerbetçi	2	2	
Görevli Sayısı	486		

Tablo III.3: Bursa Vakıflarında Görev Yapan Personel, Sayıları ve Aldıkları Ücretler

İmam ve müezzinlerin vakıflarda, asli görevlerinin yanında cüzhanlık, tesbihhanlık, kayyımlik gibi vazifeleri de yaptıkları ve bu görevler için de ayrıca ücret aldıkları, böylece maaşlarını arttırdıkları da bilinmektedir.⁴¹

Diğer taraftan vakıf görevlilerinden olan cüzhanlar da, birkaç farklı vakıfta görev alabilmekte bu sayede değişik vakıflardan gelir temin elde edebilmekteydiler. Buna benzer bir durum da kadılarda görülmektedir. Kadılar, bazı vakıflara müteveli tayin edilmekte ve bu vakıflardan da ücret almakta idiler. Bu örneklerde görüldüğü üzere bazı kişiler geçimlerinin tamamını vakıflardan karşılarken, bazıları için de vakıflar, ek gelir kapısı olarak imkan sunmaktaydı. Sonuç olarak vakıfların her iki durumda da insanların yaşam koşullarını kolaylaştırdığını söylemek mümkündür.

Bursa şehrinde şehri süsleyen hayrat türünde yapıların en önemli gelir kaynakları arasında musakkafat türündeki binalar ve diğer akarat çeşitleri yer almıştır. Vakfedilen tüm bu gelir kaynakları, hayrat türü binaların çeşitli hizmetleri yerine getirebilmelerini ve bu yapıların fizikî olarak sağlam bir şekilde varlığını devam ettirebilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Böylece vakfedilen tüm bu bina vb. akarat, şehrin gelişmesi için bir yatırım aracı olarak kullanılmış, bu durum da şehrin ekonomisinde önemli bir etki ve değişiklik meydana getirmiştir. Her şeyden önce bir çoğu kişilerin tasarrufunda olan ev, arsa dükkan, para gibi akaratın tümü, kişilerin elinden çıkarak bir vakıf yönetimine tâbi olmuştur.

Şehirdeki hayrat yapılara ve diğer vakıf hizmetlerine vakfedilmiş akarat yaklaşık olarak şöyle tespit edilmiştir.

⁴¹ Mustafa Asım YEDİİLDİZ: "Şerhiyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyal-

Tablo III.4: XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Gelir Kaynakları I

GAYR-İ MENKULLER			
Mülk Çeşitler		Ünite Adedi	Oranı
Meskenler	Ev	56	
	Menzil	3	
	Oda	85	
	Arsa	23	
	Yazlık	1	
Ara Toplam		168	%21.65
Tarım İşletmeleri	Köy	115	
Zirai Alanlar	Mezraa	21	
	Bahçe	21	
	Bağ	8	
	Yoncalık	9	
	Yaylak	1	
	Arazi/Tarla	43	
Ara Toplam		218	%28.10
Ticarethaneler ve	Çarşı	1	
İktisadi Kuruluşlar	Bedesten	1	
	Kervansaray	1	
	Han	8	
	Hamam	8	
	Dükkan	371	
Ara Toplam		390	%50.25
	Genel Toplam	776	%100

Tablo III.5: XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Gelir Kaynakları II

MENKULLER		
Gelir Çeşitleri		Sayısı/Miktarı
İnsan	Köle	114
Hayvan	Sığır	2100
	Manda	530
	Koyun	33000
Kitap	Çeşitli Eserler	2900 ⁴²
Nakit	Akçe	160.000
	Flori	7000

Tablodan anlaşılan odur ki XV. yüzyıl Bursa'sında vakıf hizmetleri için en fazla dükkanlar, köyler, odalar ve evler vakfedilmiştir. Tüm bu vakfedilen ünitelerin, her birinin gelir getirisini tam olarak tespit edememekle birlikte, Bursa'daki vakıf yapıların hizmetleri için gelir yönünden büyük bir tutar oluşturdukları ortadadır.

Bazı vakıf kurucuları İslam'ın aile ile ilgili sosyal yardımlaşma kurallarını tatbik, İslam miras hukukundaki bazı hükümleri kendi lehlerinde kullanmak, devletin görevlilerine uyguladığı müsadereye kurtulmak ve kendisi ile ailesinin, çocuklarının geleceğini ekonomik yönden güvence altına almak gibi sebeplerle⁴³ ailevî vakıf ile yarı ailevî vakıf denilen vakıf

⁴² Umur Beyin vakfettiği kitapların sayısı vakfiyede yer almadığından buraya sayısal veri olarak eklenememiştir.

⁴³ Hasan YÜKSEL: a.g.e., 98-99.

türlerini kurmuşlardır. Bu sayede bir çok vakıf sahibi, aile fertleri, akrabaları ve köleleri kurulan vakıflardan tahsisat almışlar, böylece geçimlerini sağlamışlardır. Ayrıca vâkıfların aile üyelerinden ve kölelerinden bazı kimseler kurulan vakıfta bizzat bir görev üstlenerek o vakıftan düzenli olarak maaş alan kişiler arasına girmişlerdir.

Gerek kurulan ailevî, yarı ailevî vakıflar sayesinde gerek vakıflarda icra edilen bir görevden dolayı alınan maaşlar sayesinde bu imkanlardan yararlanan kişilerin ekonomik açıdan diğer insanlara göre daha iyi bir durumda olduklarını söyleyebiliriz.

Bursa'daki vakıflar, gelirlerinin değişik hizmetlere ve gruplara dağılışları yönünden çeşitli kategorilere ayrılmışlardır. Hayrî vakıf, yarı ailevî vakıf ve ailevî vakıf oluşları yönünden bir incelemeye tabi tutulan Bursa vakıflarında şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo III.6: Hayrî, Ailevî ve Yarı Ailevî Oluşları Yönünden XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları

Vakıf Kurucular		Hayrî Vakıf	Yarı Ailevî V.	Ailevî Vakıf
Askeri Sınıf	Padişah	6	-	-
	Örfiye	4	4	3
	İlmiye	3	2	-
	Saray Mensubu	4	1	1
	Ara Toplam	17	7	4
Reaya	Tüccar	-	4	-
	Belirsiz	-	1	-
	Ara Toplam	-	5	-
	Toplam	17	12	4
	Oranları	%51.52	%36.36	%12.12

Görüldüğü üzere Bursa vakıflarının %51.52'si hayrî hizmetler için kurulmuştur. Bu veriler ışığında XV. yüzyıl Bursa vakıflarının her şeyden önce şehrin imarını, gelişmesini ve çeşitli toplumsal hizmetlerin ifasını amaçladıkları, bunun yanında % 36.36 ve %12.12 bir payla tesis edilen yarı ailevî ve ailevî vakıflar sayesinde çocuklarına, eşlerine, akrabalarına ve kölelerine bir nevi maaş bağladıkları da görülmektedir. Fakat geliri tamamen aileye bırakılan aile vakıflarının oranının azlığı, Bursa'daki vakıf kurucuların vakıf kurmadaki öncelikli amaçlarını ortaya koymaktadır. Ailevî vakıflara, diğer gruplara nazaran ehl-i örf grubunun biraz daha ilgi duyduğu ortadadır. Fakat bunun yanında ehl-i örf grubunun hayrî vakıf kurma ve yarı ailevî vakıf kurma oranları da küçümsenemez. İlmiye grubunun, kurduğu vakıflarda daha çok hayrî ve yarı ailevî vakıfları tercih ettikleri de anlaşılmaktadır.

Ailevî ve yarı ailevî vakıflarda vâkîf ehline (aile, akraba ve kölelerine) meşrut olanlar arasında; belirli zamanlarda veya belirli oranlarda verilen paralar, ikâmet etmeleri için evler ve faydalanmaları için kitaplar bulunduğu görülmüştür.

III. EĞİTİM VE KÜLTÜR BAKIMINDAN BURSA VAKIFLARI

A- EĞİTİM YÖNÜNDEN VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve dini hizmetlerde olduğu gibi eğitim faaliyetleri de muhtelif kişilerin tesis ettikleri vakıflarca yürütülüyordu.

Bursa'da XV. yüzyılda ondokuz eğitim müessesesi kurulmuştur. Bunlardan dördü mektep, dokuzu medrese, dördü zaviye ve ikisi de kütüphanedir.⁴⁴ Bursa'da kurulan bu örgün ve yaygın eğitim kurumları, şehir halkının ve dışarıdan gelen öğrencilerin eğitim öğretim görmelerine büyük katkı sağlamıştır. Her şeyden önce şehirde, okuma-yazma çağına gelmiş çocukların eğitimi için sıbyan mektepleri açılmıştır. Bu mekteplerin personel giderleri ve zaman içinde ortaya çıkabilecek tamir, bakım ve onarım masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Vakfiyelerde yer alan kayıtlara göre Bursa'da kurulan mektepler hakkında genel olarak şu bilgiler göze çarpmaktadır.

Bursa'daki mekteplerden bazıları bir imaret sitesi içerisinde eğitim hizmeti ünitesi olarak yer almıştır. Bir kısım mektepler, vakıf kurucular tarafından bir mahallede bağımsız bir yapı şeklinde inşa edilmiş, bazıları da, mahalledeki bir evi mektep

⁴⁴ Bkz. Tablo II.1.

olarak düzenlemek ve kullanmak şeklinde kurulmuşlardır. Bu kuruluşlarda görev yapan muallim, halife ve diğer görevliler maaşlarını mektebin bağlı bulunduğu vakıflardan almışlardır.

Vakfiyelerde genellikle, mekteplerin öncelikle “yetimler”, “fakir çocuklar” ve bu gibi kişiler için kuruldukları belirtilmiştir. Ancak bu şartların, bu grubun dışında kalan diğer çocukların mektepten istifade etmesini engelleyici bir yönü bulunmamaktadır. Genel bir ifadeyle bu mekteplerde, mahalledeki tüm çocuklar -mektep binasının fiziksel kapasitesine uygun olarak eğitim öğretim görebiliyorlardı.

Bazı vakfiyelerde mekteplerin kuruluş amaçları ve genel öğretim programları açıklanmıştır. Vâkıflar bu konuya; “bu mektebi orada, Kur’an-ı Kerim’i öğrenecek, namazın erkan ve ibadetin adabını tahsil ve talim edecek yetimlere, fakirlere ve bu gibi kişilere vakfettim.”⁴⁵ gibi cümlelerle değinmişlerdir.

Bursa’da, incelenen vakfiyelere yansıyanların dışında, Osmanlı klasik döneminde hemen hemen her mahallede bir sıbyan mektebi bulunduğunun göz önünde tutulması gerekir.⁴⁶

Şehirdeki mektepleri kuran devlet görevlileri ve halk, çocukların ilk eğitim ve öğretimi için gerekli kurumları kurmuş,

⁴⁵ VGMA: 581/382/381.

⁴⁶ Hızlı, Bursa Mahkeme Sicilleri’nden elde edilen verilere göre Osmanlı klasik döneminde Bursa şehir merkezinde 134 adet mektebin yapıldığını ve bunların büyük bir bölümünün XVI. yüzyılda inşa edildiğini belirterek, bu rakamın tespit edilemeyenlerle birlikte 150’nin altında kalmayacağını tahmin edilebileceğini bildirmiştir. Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 175. Bursa’da kurulan mekteplerin mahallelere göre dökümü için bkz. Mefail HIZLI: Bursa Sıbyan Mektepleri, a.g.e., 42-46. Hızlı başka bir çalışmada; Bursa’da yer alan mahalle sayılarının XVI. yüzyıl ve sonrasında sürekli 150’nin üzerinde seyrettiğini, buradan hareketle Bursa’da, en az aynı sayıda mektep ve cami/mescidin olduğunu söylenebileceğini de ifade etmiştir. Mefail HIZLI: “Osmanlı Dönemi Bursa’sında Eğitim Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış”, UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 7 (Bursa 1998), 185.

her türlü finansman ihtiyacını sağlamış ve bu kurumlar için gerekli personeli ihdas etmiştir. Bu kurumlar; çocukların okuma-yazma öğrenmelerini sağlarken, onları aynı zamanda orta ve yüksek eğitime hazırlamış, kişiliklerinin oluşmasında ve kültürlü bir insan olmalarında yardımcı olmuştur.⁴⁷

Bursa'da kurulan medreseler diğer eğitim öğretim kurumlarına oranla daha çok sayıda kurulmuşlardır. Özellikle padişah ve diğer devlet görevlilerinin kurdukları medreseler, şehrin eğitim öğretim ve ilim hayatında önemli yer etmiştir. Çelebi Sultan Mehmed'in kurduğu medrese dönemin en ünlü medreseleri arasına girmiş ve ünü Osmanlı memleketi dışına kadar yayılmıştır.

Bursa'da kurulan bu medreseler, devrinin önemli müderris ve kadılarını yetiştirirken dönemin en ünlü yerli ve dışarıdan gelen müderrisleri de Bursa medreselerinde ders vermişlerdir.⁴⁸

⁴⁷ Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 187

⁴⁸ Molla Fenariye (ö.1431) gelinceye kadar Osmanlı alimleri tahsillerini ilerletmek için başka ilim merkezlerine gitmeyi âdet haline getirmişlerdir. Molla Fenârî'nin yetiştirdiği Hızır Bey (Ö.1459) , Sinan Paşa (Ö.1486) Hocaşâde (Ö.1488) Molla Hüsrev (Ö.1489), Molla Lûtfi (Ö.1495) Zenbilli Ali Efendi (Ö.1525) ve Kemal Paşazade (Ö.1534) gibi ilim adamları ile bunların yetiştirdikleri alimler sayesinde Osmanlılarda ülke dışına tahsil için çıkma gerekçesi ortadan kalmış oldu. Buna ilâveten Osmanlı ilim adamlarının yüksek ilimlerden icazet almak üzere İslam dünyasının değişik merkezlerine gitmelerine de artık ihtiyaç göstermeyen diğer bir sebep de bu sahaların önde gelen alimlerinin Anadolu'ya gelmiş olmaları idi. Sözelimi Cemaleddin Ahmed Harezmi 1427'ye kadar Bursa medreselerinde görev yapmıştır. II. Murad zamanında Heratlı Burhaneddin Haydar ile riyaziyeci Fethullah Şirvani'nin Osmanlı medreselerinde tedrisatta bulundukları bilinmektedir. Ayrıca Memlûk Sultanlığı'ndan kaçarak 1395'de Bursa'ya gelen tarih ve kıraat alimi Şemseddin Ahmed el-Cezeri (Ö.1429) Yıldırım Bayezid'in ricası ile tedris faaliyetine başlamıştır. İmam Cezeri Hadis, tefsir ve kelâm konusunda dersler vermiştir. Mefail HIZLI: "Eğitim Öğretim...", a.g.e., 88-89; Hoca Sadettin Efendi, Osmanlı padişahlarının kurdukları vakıflarla Osmanlı ülkesinin çeşitli bilimlerin kaynağı haline geldiğini, Arap ya da Acem ülkelerinden bilim derlemek isteyen kişilerin bu ülkeye geldiğini bildirmiştir. Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 100.

Bağlı bulundukları vakıfların mâlî destekleri ile faaliyetlerini sürdüren medreseler, öğrencilere parasız eğitim imkanı sağladıkları gibi yatılılık ve burs imkanı, ücretsiz olarak günde bir veya iki öğün de yemek imkanı vermekte idiler.⁴⁹

Fizikî bakımdan eğitim öğretime elverişli bir şekilde inşa edilen Bursa medreselerinde, öğrencilerin kaldığı oda sayısı 5-22 arasında değişmekte idi.⁵⁰

Medreselerde sağlanan tüm bu imkanlar öğrencilerin eğitim öğretim dönemlerinde karşılaşılabilecekleri geçinme, barınma vb. sıkıntılarını en aza indirmede ve çalışma şartlarını en üst seviyeye çıkarmada büyük yardımcı oluyordu.⁵¹

Osmanlı Devleti'nde mektep ve medreselerde yürütülen örgün eğitimin dışında mescid, cami, zaviye ve kütüphanelerde geniş halk kitlelerine ulaşan yaygın eğitimde sürdürülüyordu.⁵² Halk; vaizler, hatipler ve dersiâm denilen hocalar tarafından belirli zamanlarda büyük camilerde yapılan ders ve toplantılarla aydınlatılıyordu.⁵³ Ayrıca medrese öğrencileri tatil dönemlerinde ülkenin değişik bölgelerine giderek öğrendiklerini uygulama imkanı buluyorlardı.⁵⁴ Bu öğrenciler sayesinde merkezden uzak

⁴⁹ Hoca Sadettin Efendi, Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 188.

⁵⁰ Mefail HIZLI: "Eğitim Öğretim...", a.g.e., 15.

⁵¹ Hoca Sadettin Efendi, öğrenciler ve vakıf konusunda şöyle bir açıklama getirmiştir: "Sayıları nice yüzbin kişi olur ki, içlerinde bulunan nice yoksul ve umutsuz kimse, Osmanlı Devleti'nin kurduğu vakıfların gelirlerinden faydalanarak geçimlerini sağlar ve okur." Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 100; Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 188.

⁵² Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 190.

⁵³ Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 190.

⁵⁴ Medreselerde yıllık tatiller; Recep, Şaban ve Ramazan aylarında yapılırdı. Medreseler, Recep ayı başlarında kapanmakta ve Ramazan ayı sonrasında Şevval ayında öğretime geçilmekteydi. Öğrenciler bu aylarda medreseden uzaklaşarak yurdun değişik yerlerine dağılıyorlardı. Köy köy dolaşarak halka vaaz ve nasihat etmeleri karşılığında, köylülerin para, yiyecek ve giyecek verdikleri bu uygulamaya "cerre çıkmak" adı veriliyordu.

bölgelerdeki insanlar bile medrese eğitimi almış kişilerden faydalanma fırsatı buluyor ve onlardan çeşitli bilgiler alarak bilmediklerini öğreniyorlardı.

Şehirde kurulan zaviyeler birer eğitim ve kültür merkezi durumunda idi. Bu müesseseler tasavvuf, edebiyat, tarih, musiki ve çeşitli spor dallarında eğitim veriyorlardı. Daha çok ahlak eğitimini esas alan bu kurumlarda bulunan ve şeyh denilen görevliler sadece zikirleri yönetmekle kalmıyor, çeşitli dini dersler de vererek müntesiplerini ve misafirlerini bilgilendiriyorlardı.⁵⁵

Bursa'da vakıf sahipleri tarafından kurulan ve yaygın eğitim kurumu sayılabilecek diğer bir ünite ise kütüphanelerdir.

Medreselerde müderris ve öğrencilerin, mahallelerde de halkın kitap ihtiyacını karşılamak için kitap dolapları ya da kütüphaneler bulunmaktaydı. Bunlar ilk dönemlerde ya cami, tekke, türbe, medrese gibi bir binanın içinde özel bir bölümde veya müstakil olarak kurulmuşlardı.⁵⁶

İncelediğimiz dönemde Bursa'da, biri Molla Yegan Mescidi'nin⁵⁷ diğeri Umur Bey Camii'nin bir bölümünde⁵⁸ olduğu belirtilen kütüphaneler tespit edilmiştir. Kütüphanedeki kitapların muhafazası için de "Hafız-ı Kütüp" denilen bir görevli tayin edilmiştir. Kütüphanedeki kitapların kaybolmaması ve zayi olmaması için bulundukları binadan dışarı çıkartılmaması gibi

Bu sistemde öğrenci, müderrisin direktif ve tavsiyeleri doğrultusunda her yıl başka bir köye veya kasabaya gidiyordu. Mefail HIZLI: "Eğitim Öğretim...", a.g.e., 160.

⁵⁵ Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 190.

⁵⁶ Mefail HIZLI: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m., 190.

⁵⁷ BŞS: A 156/208 23a-25a.

⁵⁸ VGMA: 591/181/182.

önlemler alınmıştır. Umur Bey, vakfettiği kitaplarla ilgili olarak; insanların kitaplardan istifade edebilmeleri için vakıf kitapların camiye konmasını ve bu kitapların cami dışına çıkartılmamasını şart koştur.⁵⁹

Sonuç olarak; Bursa vakıfları halka hem örgün eğitimde hem de yaygın eğitimde finans, kurum ve personel alanlarında önemli bir destek sağlamıştır. Ayrıca kurulan bu vakıf eğitim kurumlarının, halkın bilgili, bilinçli ve daha aydın olmalarını sağlamada etkili bir rol oynadığı da görülmektedir.

B- KÜLTÜREL YÖNDEN VAKIFLAR

"Tarihi, toplumsal gelişme süresi içinde oluşturulan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları oluşturmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü"⁶⁰ olarak tanımlanan kültürün tezahürünü klasik dönem Osmanlı coğrafyası ve şehirlerinde görmek fazlasıyla mümkündür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da ve Balkanlarda yayılmaya başlamasından sonra kurulan veya yeniden yapılandırılan ilk Osmanlı şehirlerinde maddî ve manevî sahada Osmanlı kültürünün temellerini ve örneklerini bulmak çok olağan bir durumdur.

İşte Bursa şehri Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fethedilerek yeniden yapılandırılan, maddî ve manevî kültür motifleri (değerleri) ile donatılan ve bu kültür bakiyelerini

⁵⁹ VGMA: 591/181/182.

⁶⁰ Türkçe Sözlük: a.g.e., II, 1436.

günümüze kadar taşıyabilen şehirlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada XV. yüzyılda Bursa'da halk kültürünün ve Osmanlı kültürünün müşahhas örnekleri vakıflar bağlamında kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

XV. yüzyılda Bursa'da, mimarinin en güzel örneklerinden olan ve kültürün maddî temellerini oluşturan dinsel, eğitimsel ve sosyal hizmetlere ait yapılar (cami, medrese, imaret gibi), hayırsever kişilerin vakıflarıyla kurulmuştu. Bu yapıların halk kültürüne yansıyan yönleri şöyle idi.

Birincisi; vakıf sahipleri insana hizmet ve yardımlaşma anlayışı ile hareket etmişler, devlet adamları ve zenginler halkın ihtiyaç duyabileceği her türlü yapıyı tesis ettirmişlerdir.

İkincisi; cami, medrese, imaret ve zaviye gibi yapılara müdavim olan halk arasında bir tanışma, kaynaşma ve uzlaşma meydana gelmekte idi.

Üçüncüsü; bu vakıf yapılar insanlar arasındaki fakirlik ve zenginlik farklarını en aza indirmede bir aracı rol oynamakta idiler.

Dördüncüsü; vakıflarca yaptırılan ve çeşitli hizmet alanlarında faaliyet gösteren müesseseler (cami, medrese, zaviye gibi) maddî kültürün bir ögesi olmalarının yanında, toplum kültürünü de gelecek nesillere aktarmada önemli bir aracı konumunda idiler. Vakıf bir medresede okuyan öğrenciler, vakıf bir camide vaaz dinleyen halk aynı kültürü öğrenmekte ve yaşamakta idi. Ayrıca cerre çıkan medrese öğrencileri de gittikleri yerlerde öğrendikleri kültürü yaymada etkili oluyorlardı. XV. yüzyıl Bursa'sındaki vakıf eserlerin çokluğu düşünülürse

kültürün daha çabuk yayıldığı ve gelecek kuşaklara daha kolay aktarıldığı düşünülebilir.

Tanımda da belirtildiği şekliyle kültürün ikinci kaynağı manevî değerlerdir. Bu değerler din, inanış, örf ve âdet ile çeşitli anlayışları kapsamaktadır.

Bursa'da kültürün bu ikinci boyutuna ait ve halk arasında yaşayan değerleri vakfiyelerde görmek mümkün olmuştur. Vakfiyelerin bu konuda bize verdikleri bilgiler arasında şunlar bulunmaktadır.

Bursa'da XV. yüzyıldaki vâkıflardan bir çoğu kurdukları müessesat-ı hayriye vakıflarının yanında, Kur'an hatmi, cüz tilaveti, dua ve tehlil okunması için de şartlar belirtmişlerdir. Özellikle kurdukları vakıf yapılarda bu tür hayır şartlarının yerine getirilmesini isteyen vakıf kurucular, bu şartların yerine getirilmesi için de vakıf gelirlerinden pay ayırmışlardır. Aşağıdaki tablo bu konudaki sayısal verileri bizlere aktarmaktadır.

Tablo III.7: XV. Yüzyıl Bursa Vâkıflarının Kurdukları Hatim, Cüz Tilaveti ve Tehlil Vakıfları

VAKIF KURUCULAR						
VAKIFLAR	ASKERİYE				REAYA	Toplam
	Padişah	Örfiye	İlmiye	Saray M.	Reaya	Yüzde
Hatim	4	1				5 (27.78)
Cüz Tilaveti		4	2	2	3	11 (61.11)
Tehlil	1				1	2 (11.11)
Toplam	5	5	2	2	4	18
Oran	%27.78	%27.78	%11.11	%11.11	%22.22	%100

Yukarıdaki tablo göz önünde bulundurulduğunda hemen hemen toplumun her kesiminden vakıf kurucuların birbirlerine

yaklaşık değerlerde hatim, cüz tilaveti ve tehlil vakıfları kurdukları ortaya çıkmaktadır. Vakıf sahipleri kurdukları vakıf yapılarda özellikle cüz okunmasını bildirmişler (%61.11 oranında) ve bu konudaki şartlarını vakfiyelerinde detaylı olarak beyan etmişlerdir.

Vakıf sahipleri, dini hizmetlerin bir bölümü olarak belirtilen hatim, tilavet ve tehlil vakıflarıyla ilgili 18 vakıf kurmuşlardır. Bu sayı toplam incelediğimiz vakfiye sayısına göre yüksek bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam 33 vakfiyeye göre %54.54 oranında hatim, tilavet ve tehlil vakfı kurulduğu görülmüştür. Vâkıflarımızın yaklaşık olarak yarısı, öldükten sonra hayır kapılarının kapanmaması, unutulmamak, ecir ve sevap kazanmak ve arkalarından hayır dua edecek kimseler bırakmak gibi dinî anlayış ve düşüncelerle bu tür vakıflara eğilim göstermişlerdir.

Vakfiyelerden, cuma ve kandil akşamlarında, Ramazan gecelerinde, bu gün ve geceleri ihya için camiye gelen Müslümanlara, fakirlere ve talebelere yemek dağıtılması hususunda şartlara da rastlanmaktadır.⁶¹ Bu bilgileri iki yönde değerlendirmek mümkündür.

Birincisi; şehir halkı bu gün ve gecelere önem vererek ihya için büyük camilerde toplanmıştır. İkincisi ise, birçok vakıf sahibi de halkın hislerine tercüman olabilmek ve bu geceleri en iyi bir şekilde geçirmelerini sağlayabilmek için bir gelenek olarak vakıf gelirleriyle çeşitli aktiviteler hazırlamışlar ve sunmuşlardır. Bu zamanlarda vakıflar veya şahıslar tarafından yemek dağıtılması âdet olmuştur. Ayrıca Türk-İslam dünyası için büyük bir önem arz eden Peygamberin doğum günü gecesinde⁶² ve diğer kandil gecelerinde camilerde özel programlar düzenlenmiş, bu

⁶¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., 168.

programların icraası için vakıf sahipleri tarafından çeşitli tahsisatlar ayrılmıştır. Bu gecelerde cûzhanlar, aşırhanlar, duahanlar ve mevlidhanlar tayin edilmiş,⁶³ camiye gelen cemaatin geceyi hoş bir şekilde ihya etmesine gayret gösterilmiştir.

Vakıf kurucularının vakıflarında, Mekke ve Medine şehirlerine ayrı bir önem verdikleri bilinmektedir.⁶⁴ XV. yüzyılda Bursa şehrinde de bu iki belde için Haremeyn vakıfları adı altında vakıflar kurulmuş ve oralara paralar gönderilmiştir.⁶⁵ Vakıf sahiplerinin bu konudaki hissiyatını yansıtan bu örnekler aynı zamanda toplumun da inanç kültürünün bir uzantısı durumunda görülmelidir.

Türk toplumunun önem verdiği ve hizmetlerini saygıyla ifâ etmek için vakfiyelerinde görevliler ve gelirler ayırdığı yerlerin başında padişahlar, büyük devlet ricali, dönemin toplumunda değer verilen tasavvuf erenleri ve şeyhlerin türbe ve kabirleri yer almaktadır.⁶⁶

Bursa'da, ilk altı Osmanlı padişahının türbeleri, tasavvuf zümresinden olan Emir Sultan Buhari'nin türbesi ve vezirlik yapan İvaz Paşa'nın türbeleri hep vakıflar sayesinde inşa edilmiş, türbelerin bakım, onarım, temizlik, aydınlatılma gibi tüm işleri vakıf gelirleriyle karşılanmıştır. Osmanlı şehirlerinde vakıf kurucular ve vakıfları kanalıyla yürütülen bu hizmetler, devlet ve toplum ileri gelenleri konusunda, halkın tutum, davranış ve düşünce yapılarını açıklamada önemli bir örnek durumundadır.

⁶² Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., 169.

⁶³ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., 169.

⁶⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., 168.

⁶⁵ VGMA: 591/191/188.

⁶⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., 169.

Sonuç olarak; incelenen döneme ait Bursa vakıfları, Türk kültürü ve sosyal hayatında önemli inanç, düşünce ve anlayış noktalarını yansıtmıştır. Bu noktalardan hareketle vakfiyeler, Bursa halkının değer verdiği gün, gece ve mekanları açıklarken aynı zamanda bu gün ve gecelerin icra ve ihya ediliş biçimleri hakkında da detaylı bilgiler vermişlerdir. Yukarıda belirtilen ve XV. yüzyıla ait uygulamalardan bir bölümünün, bir gelenek olarak Türk İslam aleminde günümüzde de devam ettiği⁶⁷ düşünülürse bu kültürel etkinliklerin kökleri ve devamlılığı hakkında da bir fikir edinilmiş olur.

⁶⁷ Önemli gün ve gecelerdeki tören ve kutlamalar, devlet erkanının ve tasavvuf zümrelerinin türbe ve kabirlerini ziyaret gibi.

SONUÇ

Bu çalışmada; XV. yüzyılda Bursa'daki vakıf kurucuları, kimlikleri, görev ve statüleri, kurdukları vakıflar ve özellikleri, vakıfların gelir kaynakları, vakıf gelirlerinin muhtelif hizmetlere ve gruplara dağılımı, vakıfların şehrin imar ve iskanına katkıları, ticari, ekonomik hayattaki rolleri ile sosyal ve kültürel hayata etkileri değişik açılardan araştırılıp, bir bütün olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla elde edilen sonuçlar ana hatlarıyla şunlar olmuştur:

Bursa'ya ait XV. yüzyıla tarihlenen 33 vakfiye tespit edilmiş, bu vakfiyelerde "Türk hayrat sistemi"¹ içerisinde Bursa'da 33 vâkıf tarafından değişik nitelik ve sayılarda vakıflar kurulduğu görülmüştür. Bu vakıflar sayesinde şehirde dinî, sosyal, kültürel, ticari ve eğitim hizmetlerine ait bir çok yapı meydana getirilmiştir. Bu yapılardan mescit, cami, ve medreseler sayı itibarı ile ilk sırayı alırken, imaret, han ve hamam gibi yapılar ikinci sırayı, türbe, mektep, çeşme ve zaviye gibi yapılar da üçüncü sırayı teşkil etmişlerdir.

Çalışmada incelenen vakıflarla, Osmanlıların, devletin kuruluş yıllarından itibaren vakıf kurma kültürünü bildikleri² ve bu kurumu gelişmiş bir şekilde uygulamaya geçirdikleri görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin Orhan Bey döneminde teşkilatlanmaya başladığı ve bir devlet haline geldiği düşünülür ise, diğer devlet kurumlarında olduğu gibi vakıf kurumunda da kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden yararlandığı açık olarak ortaya

¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları..." a.g.m., 17-33.

çıkılmaktadır. Osmanlı Devleti'nden önceki Türk-İslam devletlerinde de vakıf kurumunun gelişmiş bir şekilde yaşadığı bilinmektedir.

Bursa'da ilgili dönemde vakıf kuranların çoğunluğunu başta padişahlar olmak üzere devlet görevlileri oluşturmuştur. Halk arasından zengin kişilerin de vakıf kurmada istekli oldukları görülmüştür. Ayrıca kurucularına göre Bursa vâkıflarının diğer bir önemli kategorisinde de saray mensubu olarak gruplandırılan kadınlar yer almıştır. Bu bilgilere göre Bursa şehrinin yeniden yapılandırılmasında şehirde, padişahтан reayaya, erkeklerden kadınlara tüm grupların bir çalışması olmuştur.³

Sur içerisinde sıkışıp kalan şehir, fetihten sonra kurulan vakıflarla hem bir Türk-İslam şehri özelliği kazanmış, hem de sur dışına taşarak ovaya doğru hızla yayılmıştır. Bu gelişme ve genişlemede özellikle XV. yüzyılda başkent Bursa'da, padişahların, şehrin değişik yönlerindeki uçlarında yaptırdıkları külliyelerin önemli bir etkisi olduğu görülmüştür.

Vakıf imaret siteleri ve vakıf-ferdi yapılarla donatılan Bursa şehrinin fizikî çehresi kısa sürede değişmiş, sur dışında yeni kültürel özelliklere sahip merkezi bir şehir kurulmuş ve gelişmiştir.

² Mehmet Akif ERDOĞDU: "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları", VD. XXI (İstanbul 1990), 81-113.

³ Hoca Sadettin Efendi bu gerçeği eserinde şöyle ifade etmiştir: "Her topluluk hükümdarının yolunda olur atasözünde belirtildiği gibi Osmanlı egemenliğinde huzur içinde yaşayan, rütbe ve mal edinmiş hayır sahipleri de aydın yolu tutan padişahlarının izinden gitmekle, bunca yerde, bucakta belirli vakıfları, göklere yükselen hayırlar kurarak, zamanın kahrına uğramış, devrin çilesini çekmiş, yaşama gücü kalmamış kimselere derlenip toparlanma fırsatı vererek onlara dar günlerinde ferahlık getirmişlerdir." Hoca Sadettin EFENDİ: a.g.e., II, 100.

Şehirdë dinsel yapıların yanında çok sayıda ticari yapıların da yer alması, Bursa'yı kısa bir sürede XV. yüzyılın önemli bir ticari merkezi konumuna yükseltmiştir.

Şehir halkının ekonomik ve sosyal durumu, hem vakıfların sağladığı çeşitli hizmet olanakları, hem de vakıflardan temin edilen gelirlerle iyi bir seviyeye ulaşmıştır.

Bursa XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başkenti olması ve burada vakıflar eliyle, gelenlere sunulan imkanlar sayesinde Horasan erenlerinin yerleşme merkezi olmuştur. Bu sebeple bu şehir aynı zamanda birçok tarikat, tekke ve zaviyenin de faaliyet alanı olmuştur. Bu yüzyılda yaşayan Emir Sultan, şehirdeki tasavvuf zümrelerinin en önemlilerinden birisi, adına yaptırılan külliye ise bu tür kişilere yaptırılan yapıların en kapsamlısı olmuştur. İncelenen dönemde Bursa'da mektep, medrese, zaviye, kütüphane gibi yaygın ve örgün eğitim kurumları ve faaliyetleri vakıflarca düzenlenmiştir. Vakıf kurucuların şartları doğrultusunda hizmetlerini sürdüren bu kuruluşlar, ilgili dönemin en önemli eğitim öğretim kuruluşları olarak addedilmişlerdir.

XV. yüzyıl Bursa'sında halk arasında ramazan ayı, cuma ve aşure günleri, kandil geceleri gibi dinî gün ve geceleri ihya anlayışının yüksek olduğu, bu zamanlarda vakıflar tarafından çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği görülmüştür.

Bursa vakıflarının toplum kültürünü halka yaymada ve yeni nesillere aktarmadaki rolü dikkat çekici bir önem arz etmektedir.

Bursa'daki vakıf kuruculardan bir çoğu, aile fertlerinin diğer yakınlarının ve kullarının sosyal güvenliklerini hedeflemişler bu amaçla hayrat vakıflarının yanında ailevî vakıflar da tesis etmişlerdir.

Günümüzde sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu, Kimsesiz Çocuklara Yardım Vakfı gibi kuruluşların temeli sayılabilecek bir “çocuk vakfı” da o dönemde Bursa’da kurulmuştur.

XV. yüzyılda Bursa’da vakıf sahipleri, dönemin kültür ve değer yargılarına göre hareket ederek vakıflarını kurmuşlardır. Bu bağlamda Bursa’da İslam’a ısındırma ve gönüllü islamlaştırma çalışmalarının, vâkıfların kurduğu bazı vakıflara da yansıdığı görülmüştür.

Vakıf sahiplerinin kurdukları tilavet ve tehlil vakıfları, vâkıfların ve bir ölçüde şehir halkının inanç kültürünün çeşitli yönlerini ortaya koymuştur.

Bursa vakıflarında görev yapan veya vakfiyelerdeki bazı şartlarla kendilerine gelir bırakılan bir çok vakıf mürtezikasına ya geçimlerinin tamamını vakıflardan temin etmiş ya da ek gelir yeri olarak vakıf kurumlarından yararlanmıştır.

Vakıf kurucular, çeşitli amaçlarla tesis ettikleri vakıflarına gelir kaynağı sağlamak için ev, dükkan, han, hamam, bedesten, çarşı vb. gibi alanlarda yatırım yapmışlar onların bu faaliyetleri bir yandan şehrin imarına katkıda bulunmuş diğer yandan da şehrin ticari imkanlarını ve canlılığını artırmıştır.

Yine şehirde kurulan vakıflar, orada yaşayan insanlar arasında ekonomik, kültürel ve sosyal farkları en aza indirmede yardımcı olmuştur. Bu sayede vakıf bir imarette zengin, fakir ve köle yemek yiyebilmiş, diğer bir vakıfta hem şehir hakimi, hem müderris ve hem de bir köle görev yapabilmıştır.

Bugünkü devlet anlayışına göre kamu hizmeti sayılan ve devletin yapmakla mükellef olduğu sosyal hizmetlerin ve sosyal

güvenliği sağlama yolundaki eserlerin bir çoğu Bursa'da vakıflarca yerine getirilmiştir.

Bursa şehrinin iskan ve kolonizasyonunda, tesis edilen vakıfların önemli bir rolü olduğu görülmüş, şehirdeki bir çok semt ve mahalle ya bir vâkıfın adını almış ya da kurulan bir vakıf eserin adıyla anılmıştır.⁴

⁴ Muradiye Semti, Umur Bey Mahallesi, İsa Bey Mescidi Mahallesi, Yıldırım Mahallesi, Emir Sultan Semti, Yeşil Semti, Molla Fenari Semti gibi.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi II (1453-1559). İstanbul, 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. Seriye Sicilleri I. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.

AKOZAN, Ferudun. "Türk Külliyyeleri" VD. VIII (Ankara 1969), 303-309.

AKŞİN, Sina. (Yay. Yön): Türkiye Tarihi, II. İstanbul, 1997.

AKYÜZ, Yahya. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e). İstanbul, 1993.

ASLANAPA, Oktay. Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri. İstanbul, 1949.

ATEŞ, İbrahim. "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar" VD. XV (Ankara 1982), 55-89.

AYVERDİ, Samiha. Türk Tarihinde Osmanlı Asırları. İstanbul 1975.

AYVERDİ, E.Hakkı. İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I. İstanbul, 1966.

-----, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", VD, VIII (Ankara 1969), 37-47,

-----, Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri V. İstanbul, 1983.

-----, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III-IV. İstanbul, 1974.

-----, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri II. İstanbul, 1972.

AZAMAT, Nihat. "Emir Sultan", Yaşamları ve Yapıtları İle Osmanlılar Ansiklopedisi, I. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 403-405.

BARKAN, Ö.Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", VD. II (Ankara 1942), 279-387.

-----, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", THTD, I (Ankara 1944).

-----, "H. 933-934-M- 1527-1528 Mali Yılana Ait Bir Bütçe Örneği", İFM, XV (1954).

-----, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar," İFM, XXIII/1-2, (1962-1963), 239-296.

-----, "Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Vakıflar" Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I. Ankara: TTK. Basımevi, 1988.

BAYKAL, Kazım. Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1960 Yılı Çalışmaları. Bursa, 1961.

-----, Bursa ve Anıtları. Bursa, 1993.

BELGESAY, M.Reşid. "Vakıf", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, X, İstanbul, 1954.

BERKİ, Ali Himmet. Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler. Ankara, 1966.

BİLGE, Mustafa. İlk Osmanlı Medreseleri. İstanbul, 1974

BİLMEN, Ömer Nasuhi. Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiye Kamusu, I-IV, İstanbul, 1967.

BURSA'DA MEVCUT VAKFİYELER FİHRİSTİ: Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü.

CANTAY, Gönül. "Bursa'da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu", Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, III, 26, (1996: Özel sayı-2).

CEZAR, Mustafa. "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981), III (Ankara 1989), 1395-1415.

ÇAĞATAY, Neşet. "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", VD. XII, (Ankara 1978), 9-15.

ÇELEBİ, İlyas. "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", Osmanlı, 5, Ed:Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÇETİN, Osman. "İvaz Paşa Vakfiyesindeki Mühtedi Fonu Hakkında", UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, 3 (Bursa 1991), 167-175.

-----, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909). Ankara, 1994.

-----, "Bursa da Tıp Merkezi Var mıydı?", Tarih ve Toplum, 143 (Kasım 1995).

ÇETİNTAŞ, Sedat. Yıldırım Darüşşifası. İstanbul, 1952.

ÇORUH, Hakkı Şinasi. "Türk Anadolu'da İlim Tarihinin İlk Büyük Siması, İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenari", Türk Kültürü, 120 (X), 41-52.

DİEZ, E. "Bursa", İA, II, (İstanbul 1949), 815-819.

EDEBEY, Tevfik. "Bursa'nın Orhan Bey Tarafından Zaptı ve Balabancık Kalesi" Bursa Halkevi Dergisi Türkün, 81 (Bursa 1936).

ERDOĞDU, Mehmet Akif. "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları", VD. XXI (İstanbul 1990), 81-113.

ERGENÇ, Özer. XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma, Ankara, trhs.

ERGİN, Osman. Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi. İstanbul, 1939.

ERTAN, Veli. "Osmanlı Devleti'nin İlk Resmi Şeyhülislamı Molla Şemseddin Fenari", Milli Kültür, I, 11 (Kasım 1977), 60-61.

ERZİ, Adnan. "Bursa'daki İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi" VD. II, (Ankara 1942).

EYİCE, Semavi. "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", VD. V (Ankara 1962), 131-149.

-----, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi:Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, XII, (İstanbul, 1962/63), 1-80.

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ EFENDİ: Kitabu't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar, I-II, Haz. Ahmet UĞUR, Ahmet GÜL ve başk.. Kayseri, 1997.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar. İstanbul, 1952.

-----, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında" Necati Lugal Armağanı, (Ankara 1969), 261-273.

GÜL, Ahmet. Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l-Hadislerin Yeri. Ankara: TTK. Basımevi, 1997.

İNALCIK, Halil. "Osmanlı Padişahı", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIII, 4, (1958).

-----, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar" Belleten, XXIV, (1960), 45-66, 224-258.

-----, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", Belleten, XXIII (1959), 595-596.

-----, "Murad II", İA, VIII (İstanbul 1960), 595-615.

-----, "Örf", İA, IX (İstanbul 1964).

-----, "XV. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi. (İstanbul 1996), 187-201.

HALAÇOĞLU, Yusuf. XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

HAMMER, Joseph Von. Osmanlı Tarihi, I, Çev: Mehmet ATA; Yen. Yazan: Abdülkadir KARAHAN. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.

HASAN TAİB. Hatıra Yahut Mirat-ı Bursa. Hüdâvendigâr Vilayeti Matbaası, 1323.

HIZLI, Mefail. "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe" UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, 6, (Bursa 1994).

-----, Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri. İstanbul, 1998.

- , Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri. Bursa, 1999.
- , "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", Osmanlı, 5, Ed: Güler Eren. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- , Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim. Bursa, 1997.
- , "Osmanlı Dönemi Bursa'sında Eğitim Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış", UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 7 (Bursa 1998).
- HOCA SADETTİN EFENDİ. Tac'üt-Tevarih, I-IV. Haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- HUART, Cl. "İmaret", İA, V/2, (İstanbul 1933).
- KARA, Mustafa. Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler. İstanbul, 1990.
- , Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II. Bursa: Uludağ Yayınları, 1993.
- KARATAY, Namdur. "Bursa'da Umurbey Vakıfnamesi ve Yeni Bulunan Mühim Bir Vesika" Uludağ Dergisi, 35 (Bursa 1941), 15-20.
- KAZICI, Ziya. "Osmanlı Devleti'nde İmaret" Osmanlı, 5, Ed: Güler EREN. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- , "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", Osmanlı, 5, Ed: Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- KELEŞ, Hamza. Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
- KEPECİOĞLU, Kamil. Bursa Kütüğü, I-IV (Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 4519-22).
- KOYUNLUOĞLU, A.Mehmet Turgut. İznik ve Bursa Tarihi. Bursa, 1935.
- KÖPRÜLÜ, Fuad. "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", VD. II, (Ankara 1942), 1-37.

-----, "Ebu İshak Kazeruni ve Anadolu'da İshaki Dervişleri" Belleten, XXXIII, 130 (1969), 225-236,

KÖSEOĞLU, Nevzat. Eski Türklerde İslâm'da ve Osmanlılarda Devlet. İstanbul, 1997.

KÖSEOĞLU, Neşet. Tarihte Bursa Mahalleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda. Bursa, 1946.

KUBAN, Doğan. "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," VD, VII, (İstanbul 1968), 53-75.

KUNTER, Halim Baki. "Kitabelerimiz I", VD. II, (Ankara 1942), 431-457.

-----, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", VD. IV (Ankara 1958), 39-79.

-----, "Türk Vakıflarının Millîyetçilik Cephesi", VD. III, (Ankara: 1956), 1-13.

KURT, İsmail. "Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları", XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Editör: Abdülkadir Özcan, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.

MEHMED NEŞRÎ. Neşrî Tarihi (Kitab-ı Cihannüma), I-II, Haz. F.Reşit UNAT, M.Altay KÖYMEN. Ankara: TTK. Basımevi, 1987.

MEHMED SÜREYYA. Sicill-i Osmani, I-IV. İstanbul, 1308.

MUHASEBE-İ VİLAYET-İ ANADOLU DEFTERİ (166 Numaralı), (937/1530). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

MUSTAFA NURİ PAŞA. Netayicü'l-Vukuat, I, Sad. Haz. Neşet ÇAĞATAY. Ankara: TTK. Basımevi, 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar. "Zaviyeler" VD, XII, (Ankara 1978), 247-271.

OĞUZOĞLU, Yusuf. "Osmanlı Döneminde Bursa" Bursa. İstanbul: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

ONGAN, Halit. Ankara'nın 1 Numaralı Şeriye Sicili. Ankara, 1958.

ORUÇ BEY. Oruç Bey Tarihi, Haz. Nihal ATSIZ. Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, 1972.

ÖMER HİLMİ EFENDİ. İthafül Ahlaf Fi Ahkamil Evkaf. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.

ÖZ, Mehmet. "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", VD, XXII, (Ankara 1991).

ÖZTÜRK, Nazif. Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar. Ankara, 1983.

----- . Elmalı M. Hamdi Gözüyle Vakıflar. Ankara, 1995.

----- . Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. Ankara, 1995.

PAKALIN, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III. İstanbul, 1993.

PAY, Salih. Bursa İvaz Paşa Külliyesi. Bursa, 1996.

PEDERSON, Jons. "Mescid", İA. VIII (İstanbul 1960).

REYHANLI, Tülay. "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2 (Ankara 1976), 121-131.

RUHİ ÇELEBİ. Ruhi Tarihi, Haz. Yaşar YÜCEL, Halil Erdoğan CENGİZ. Ankara, 1992.

SALEBÇİ, Hüseyin. "Tarih Boyunca Vakıflar", II. Vakıf Haftası, Ankara, 1984.

Son On Yılda Vakıflar 1980-1990. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990.

ŞANAL, Mustafa. "Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler", Millî Eğitim (Eğitim-Sanat-Kültür), 143, (Ankara: MEB. Basımevi, 1999).

ŞEKER, Mehmet. İslâm'da Sosyal Dayanışma Müessesesi. Ankara, 1984.

----- . "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", Erciyes Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, VIII (1993), 1-15.

ŞEMSEDDİN SAMİ. Kamus-ı Türkî, İstanbul 1995.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi: Defter-i Evkaf-ı Amme-i Liva-i Hüdavendigâr, no:580.

TİMUR, Taner. Osmanlı Kimliği. Ankara, 1998.

TUNCER, Yakup. Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

ŞERAFETTİN, Turan. Türk Kültür Tarihi (Ankara 1994).

TURANİ, Adnan. Sanat Terimleri Sözlüğü (İstanbul 1998).

TURYAN, Hasan. Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri. Bursa, 1982.

TÜRKÇE SÖZLÜK, I-II. Ankara: TDK. Basımevi, 1998.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.

ULUÇAY, Mehmet Çağatay. Padişahların Kadınları ve Kızları. Ankara: TTK. Basımevi, 1985.

ULUSOY, Ahmed Tevhid. “Umur Beyin Bursa’da Cami Kitabesi” TOEM, Cüz, 14, 870.

----- . “İlk Altı Padişahımızın Bursa’da Kain Türbeleri”, Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, III, S.977-981, 1047-1060.

UNAN, Fahri. “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, Osmanlı, 5, Ed: Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı. “Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi”, Bellekten, V (1941), 562-575.

----- . Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı. Ankara: TTK. Basımevi, 1965.

----- . Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı. Ankara: TTK. Basımevi, 1988.

----- . Osmanlı Tarihi, I. Ankara: TTK. Basımevi, 1988.

----- . “Çelebi Sultan Mehmed’in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi?”, Bellekten, 82 (1957), 253-259.

-----, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", VD. IV (Ankara 1958), 1-19.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirliğı," VD.IX (Ankara 1970), 13-39.

VGMA:

Mücedded Anadolu 22 Defteri (608/1).

Mücedded Anadolu 23 Defteri (608/2).

1211 Anadolu Başlar Defteri (579).

1255 Anadolu Başlar Defteri (581).

Mücedded Anadolu Defteri 3/2 (588).

Mücedded Anadolu Hamis Defteri (591).

Mücedded Anadolu Sadis Defteri (592).

Mücedded Anadolu Sabi Defteri (593).

Mücedded Anadolu Tasi Defteri (595).

Haremeyn Vakfiyeleri Defteri (739).

Bursa Vakıf Fihristi, no: 2245.

Bursa ve Civarında Bulunan Vakıflara Ait Vakfiyeler Defteri, no: 2163.

Bursa Mahalli Müzesine Devredilmiş Olan Mülga Mahkeme-i Seriye Sicil Defterlerinde Kayıtlı Vakıf Vesikalarının Listesi, defter no:1764.

YALMAN, Bedri. Bursa. İstanbul, 1977.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Vakıf", İA. XIII, İstanbul, 1982.

-----, "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrât Sistemi", Osmanlı, 5, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

-----, "İslâm'da Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, XIV, İstanbul, 1990.

-----, "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", VD. XX, (Ankara 1988).

- ". "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", Türk Kültürü, XIX, 219, 262-291.
- ". "Vakıf İstilahları Lügatçesi", VD. XVII (Ankara 1983), 55-60.
- ". Ordu Kazası Sosyal Tarihi. Ankara, 1985.
- ". "Osmanlıların Kuruluş ve Yükselişinde Rol Oynayan Müesseseler", Millî Kültür, 41 (1983).
- ". "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", Osmanlı Araştırmaları, III, (İstanbul 1982), 144-164.
- ". "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", VD. XIV (Ankara 1982), 1-29.
- YEDİYILDIZ, Mustafa Asım. "Şeriyeye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyal-Ekonomik Yapısı (1656-1658)", VD. XXIII (Ankara 1994).
- ". Başlangıcından günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz. "XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III (Ankara 1989).
- YINANÇ, Mükremin Halil. "Bursa". İA. II (İstanbul 1949), 810-815.
- ". "Bursa". TDV.İA. VI (İstanbul 1992), 445-449.
- YÜKSEL, Hasan. Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683). Sivas, 1998.
- YÜKSEL, Murat. "Kara Timurtaş Oğlu Umur Beyin Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları" Türk Dünyası Araştırmaları, 31 (Ağustos 1984).

EKLER

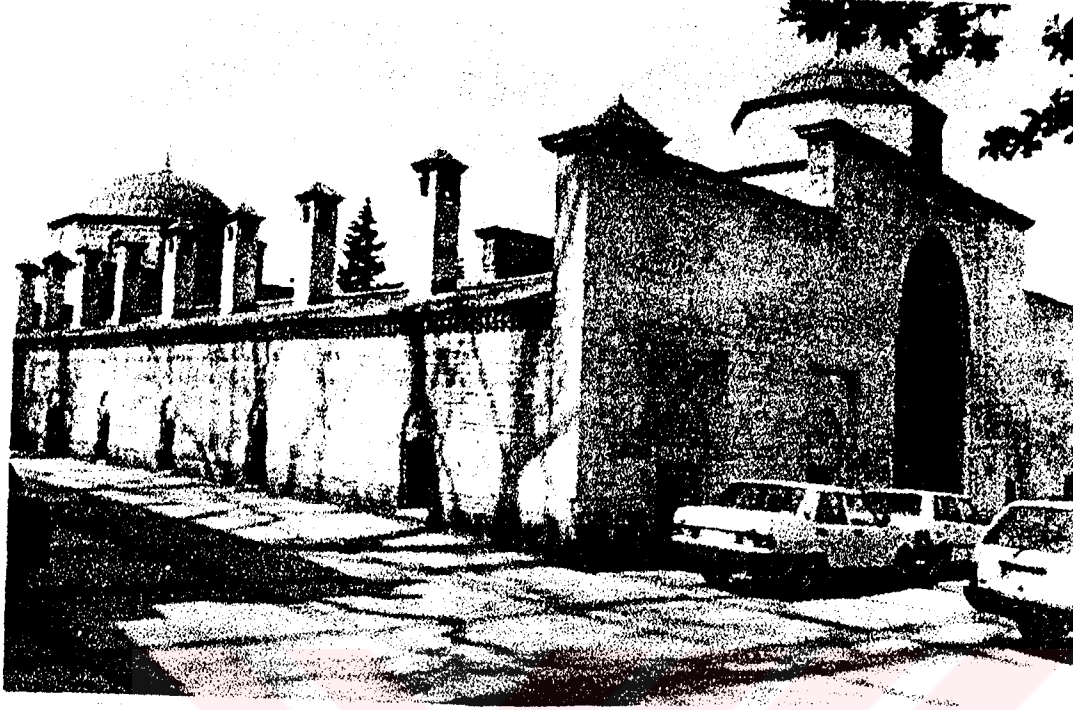
Ek 1: Vakfiye Örnekleri

- a- Sultan Yıldırım Bayezid'in Yıldırım Külliyesi Vakfiyesi**
- b- Sultan Yıldırım Bayezid'in Ulu Cami Külliyesi Vakfiyesi**
- c- Sultan II. Murad'ın Muradiye Külliyesi Vakfiyesi Birinci Sayfası**
- ç- Sultan II. Murad'ın Muradiye Külliyesi Vakfiyesi İkinci Sayfası**
- d- Reayadan Hacı İbrahim bin Abdullah Errevas'ın (Başçı İbrahim) Vakfiyesi**

Ek 2: Bursa'da XV. Yüzyıla Ait Vakıf Yapılar İle İlgili Fotoğraflar

Ek 3: Harita

[illegible]

Resim 1: Yıldırım Medresesi Ön Cephesinden Bir Görünüm

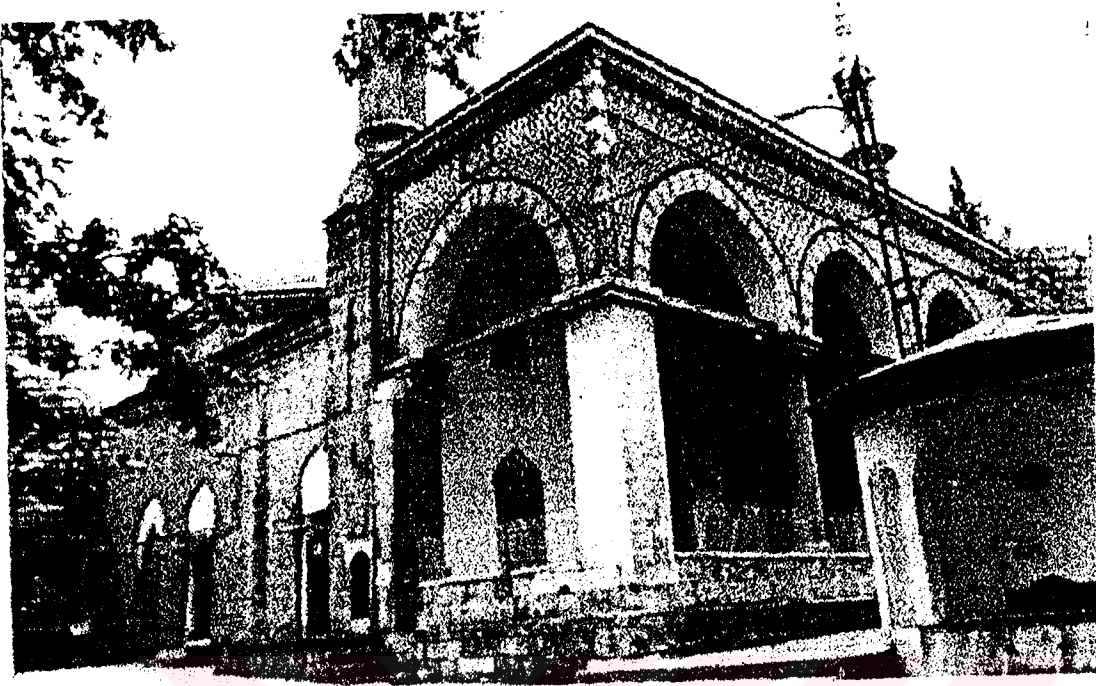
Resim 2: Yıldırım Medresesi Arka Cephesinden Bir Görünüm

Resim 3: Yıldırım Bayezid'in Türbesi

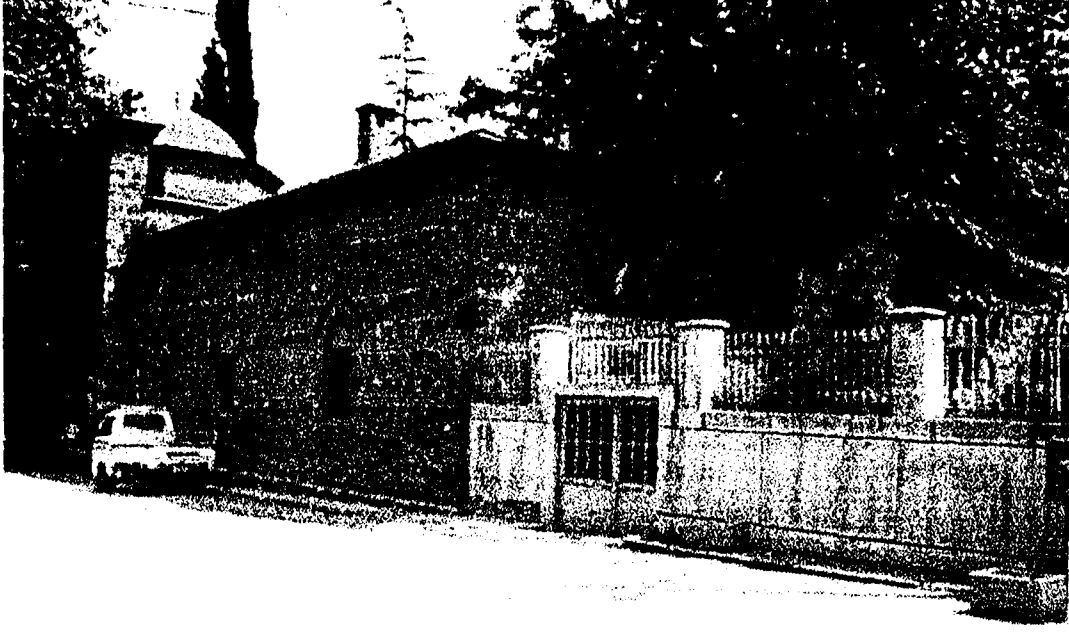
Resim 4: Yıldırım İmaret'i İç Avludan Bir Görünüm (Onarım Halinde İken)

Resim 5: Muradiye Camii'nin Ön Cephesinden Bir Görünüm

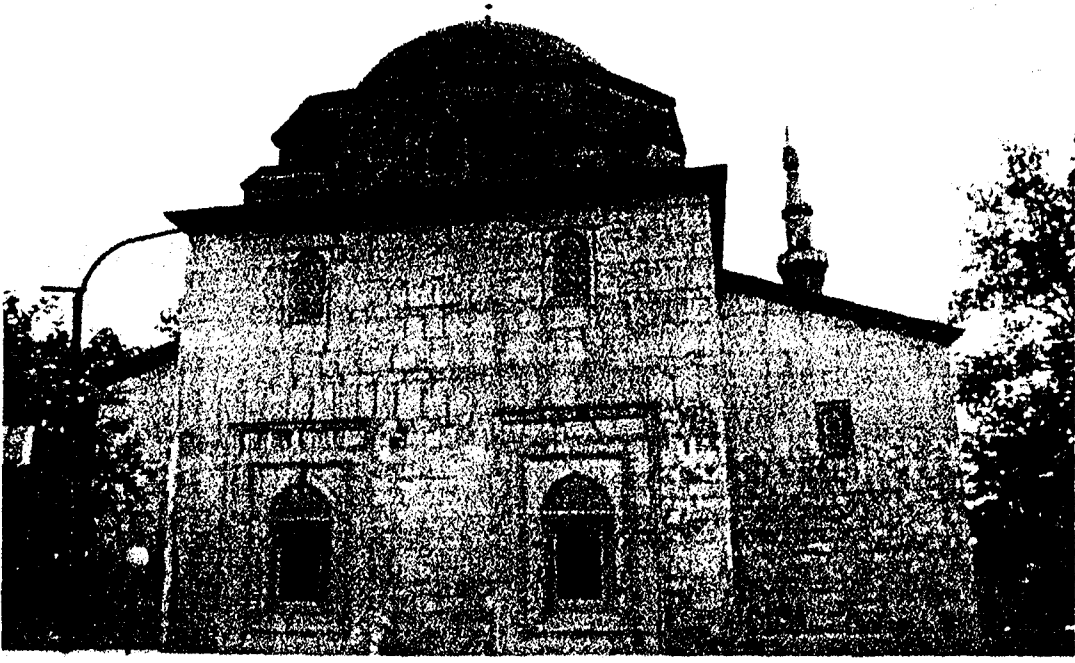
Resim 6: Muradiye Camii'nin Yan Cephesinden Bir Görünüm

Resim 7: Muradiye Medresesi Ön Cephesinden Bir Görünüm

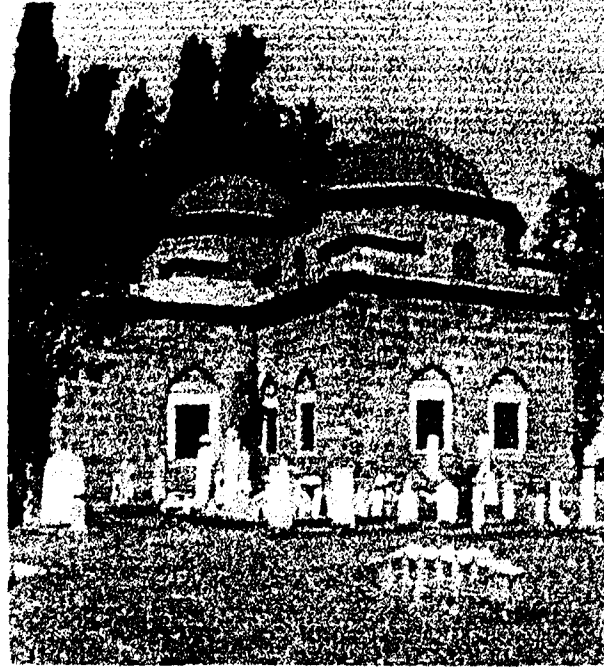
Resim 8: Muradiye Medresesi Avlusundan Bir Görünüş

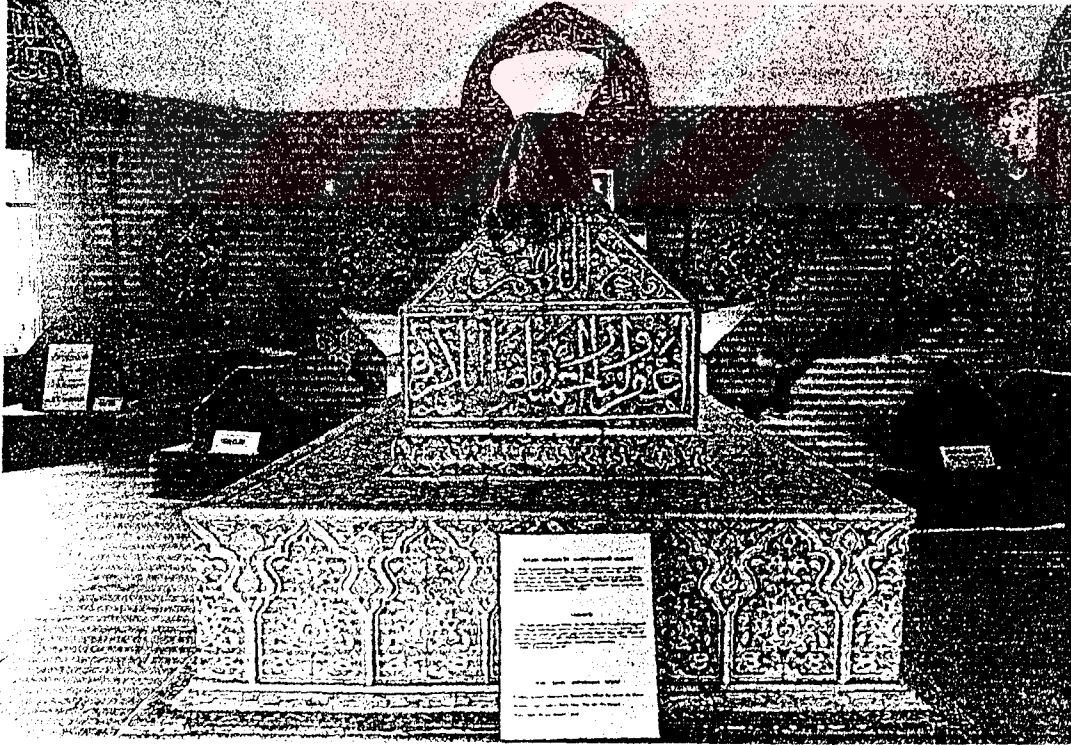
Resim 9: Yeşil Camii Güney Cephesi

Resim 10: Yeşil Medrese Giriş Bölümü

Resim 11: II. Murad Türbesinin Güney Doğu Bölümünden Bir Görünüm

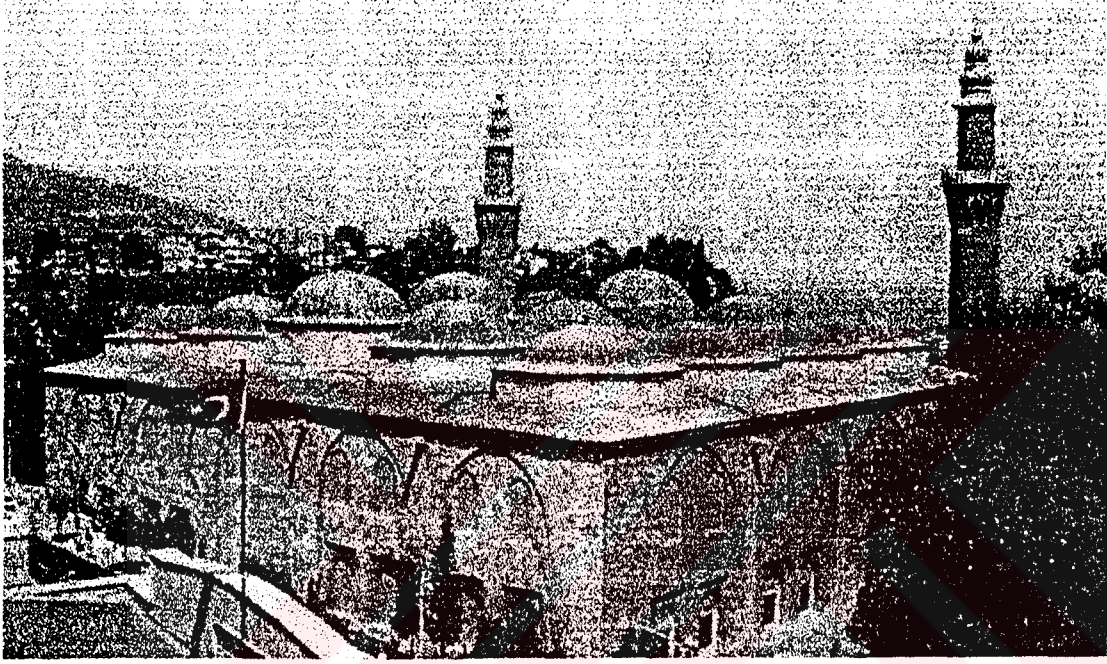
Resim 12: Yeşil Türbede Yatan Çelebi Sultan Mehmed''n Sandukası

Resim 13: Yıldırım Bayezid'in Yaptırdığı Ishakiyye Zaviyesi
Yakınlarında Bulunan Ebu İshak Camii

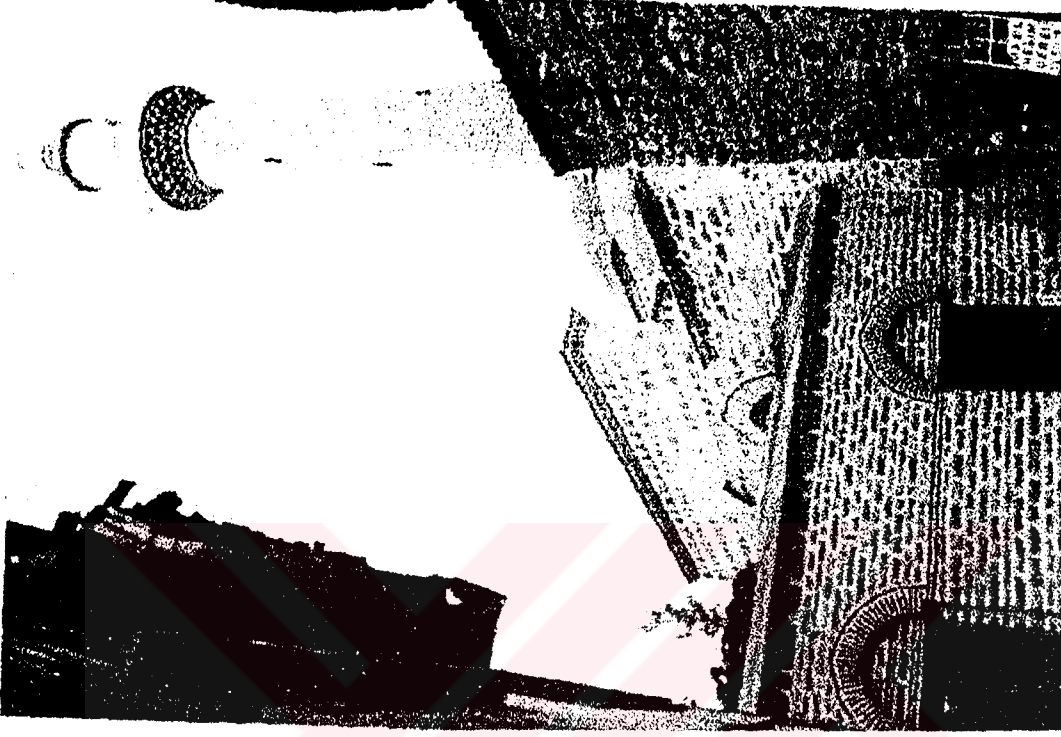
Resim 14: Eyne Bey Medresesi Avlusundan Bir Görünüm

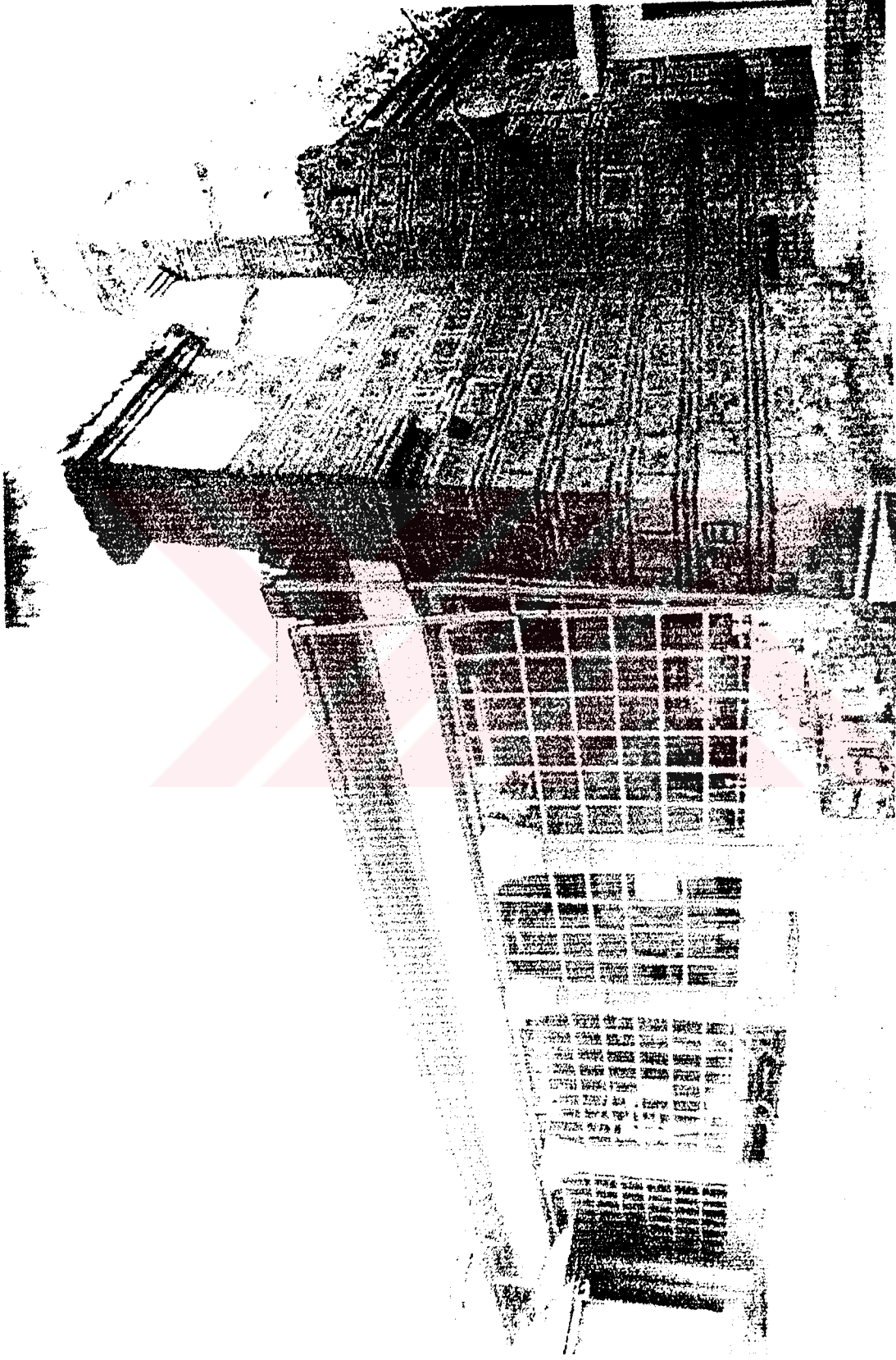
Resim 15: Ulu Cami

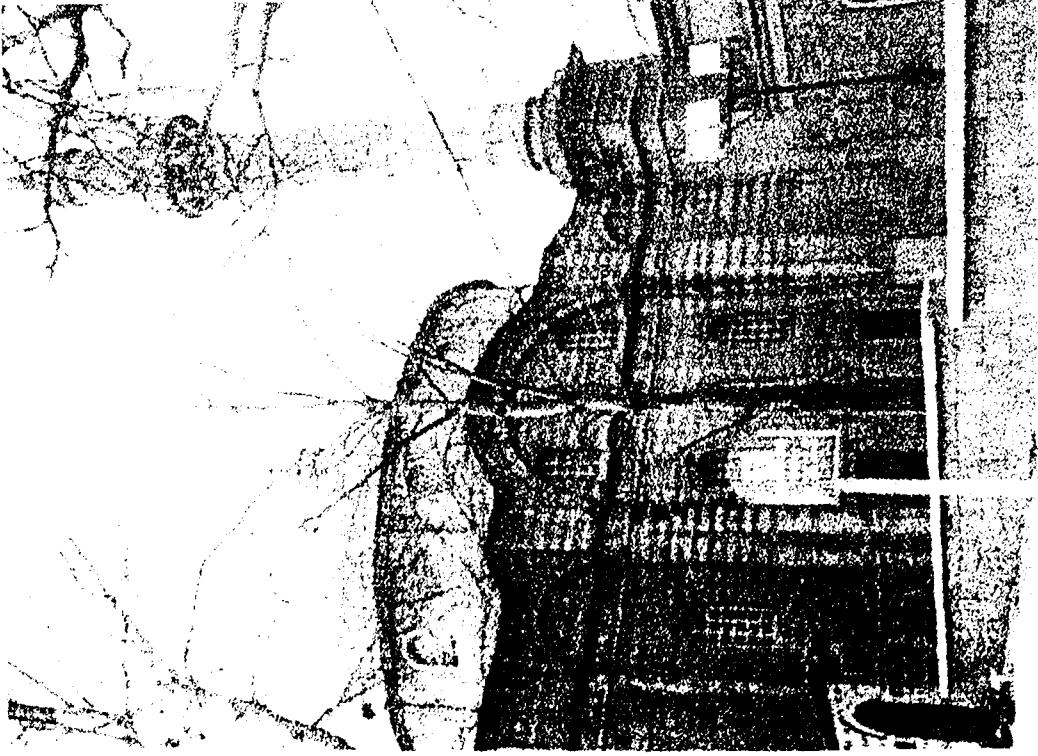
Resim 16: Başşı İbrahim Camii Şadırvanı

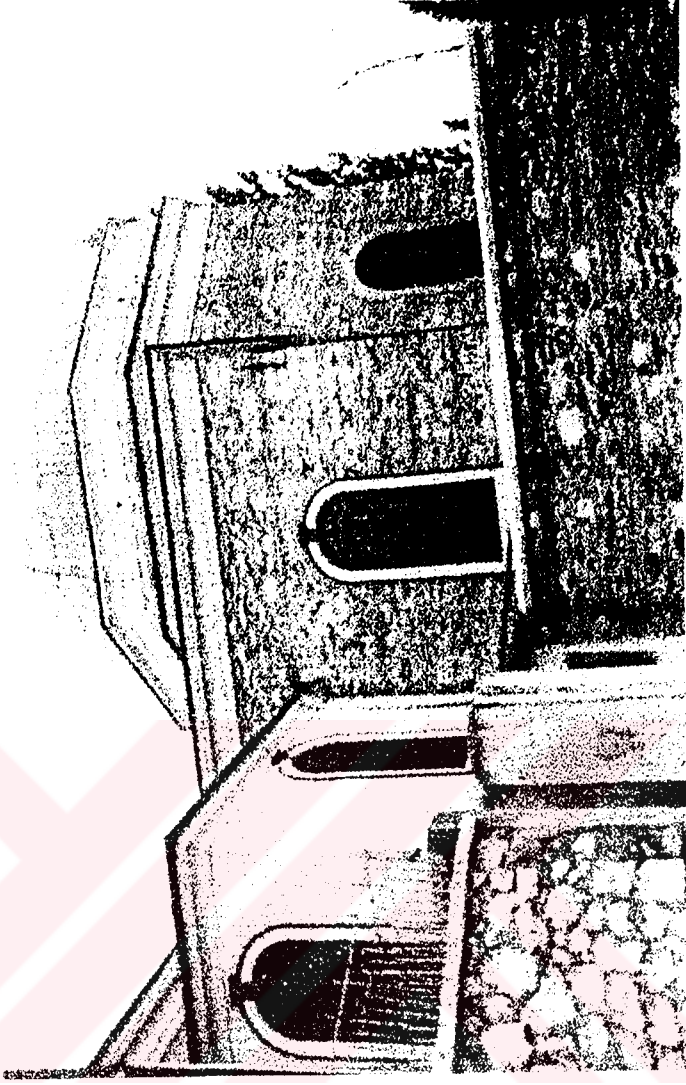
Resim 17: Başşı İbrahim Camii Dış Görünüşü

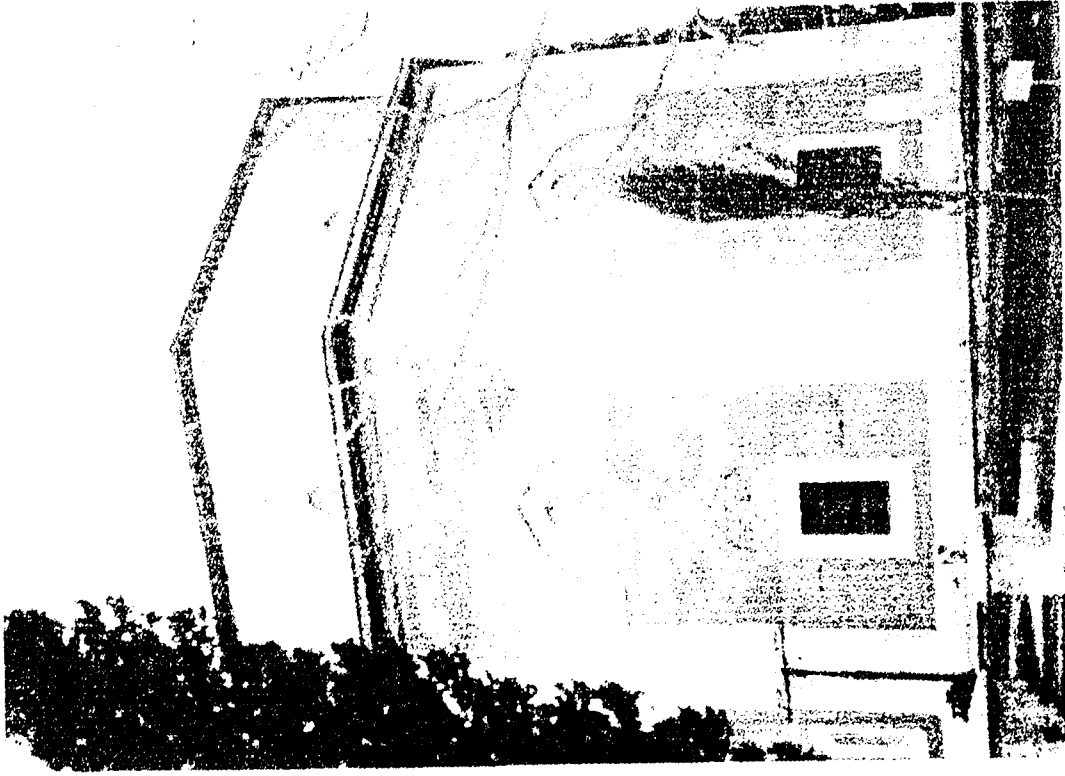
Resim 18: Umur Bey Camii

Resim 19: Emir Sultan Camii

Resim 20: Emir Sultan Türbesi

Resim 21: Yeşil Türbe (Çelebi Mehmed Türbesi)

Resim 22: Umur Bey Türbesi

ÖZET

Türk Devletlerinde ve toplumlarında köklü bir geçmişe sahip olan vakıf, devletle, toplumla ve kişiler ile ilişkisi olan çok yönlü bir kurumdur. Osmanlılar da bu kurumun devlet ve toplum için sağladığı yararları görerek, bu kuruma devletin kuruluşundan itibaren geniş bir işlerlik kazandırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa'da (1326-1361) vakıf kurumunun çok çeşitli hizmetler üstlendiği, elimizdeki vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada; vakfiye belgelerinden yola çıkarak Bursa'da 15. Yüzyıla ait kültür ve tarih yapıtları açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmamız Bursa'daki dinî, ticarî, sosyal yardım ve eğitim kurumlarını kapsamaktadır. Bunu yanında Bursa'da özel amaçlarla kurulmuş vakıflardan (ailevî vakıflar, Haremeyn vakıfları, kimsesiz çocuklar için kurulmuş vakıflar gibi) bahsedilmiştir.

15. yüzyılda Bursa'da vakıf kuran toplumsal sınıflar ve kişiler sayısal veriler ile incelenmiştir. Ayrıca vakıf kuran kişilerin biyografileri de verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Bursa'daki vakıflar hizmet amaçlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflar şunlardır:

- Eğitim öğretim amacıyla kurulan vakıflar
- Dini hizmet amacıyla kurulan vakıflar
- Sağlık ve sosyal yardım vakıfları

Bu başlıklar altında genel olarak mektepler, medreseler, zaviyeler, kütüphaneler, camiler, mescidler, türbeler, imarethaneler, darüşşifalar ve hamamlar incelenmiştir.

Bursa'daki vakıflar ve vakıf kurumlar incelendikten sonra bunların Bursa şehrine etkileri ve katkıları ele alınmıştır.

Vakıf kurumlarının Bursa'ya fizikî çehre, imar, iskân, ticaret, ekonomik, eğitim ve kültür yönlerinden neler kazandırdıkları vakfiyelerden elde edilebilen bilgilerle geniş bir perspektifle (çerçeve) ortaya konulmuştur. Daha doğrusu bu bilgiler ile 15. Yüzyıl Bursa'sının sosyal, kültürel, eğitimsel, dinsel ve iktisadî durumu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Böylece Bursa şehir tarihi ve vakıf kurumunun bir dönemi belgeler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

Waqf which has a long past in Turkish states and societies is a multi-dimensional institution which is related with the state and society and individuals. Seeing the usefulness for the state and the society the Ottomans improved this institution in number and function. Since the establishment of the state this institution gave different services in Bursa which had been the capital city of the Ottoman State in this study cultural and historical buildings in Bursa the XV. th century were examined. Through waqf documents. Our research deals with the religious, commercial social and educational institutions. In addition institutions founded for special purposes (such family waqfs, Haremeyn waqfs and the waqfs for orphans) are mentioned.

In the XVth century in Bursa Social groups and individuals who established Waqfs were studied statistically. In addition to this biographies of those who established Waqfs were given.

In the study the waqfs in Bursa were classified according to their service purposes. These categories are as follows:

- 1- Waqfs founded for educational purpose
- 2- Waqfs founded for religious purpose
- 3- Social aid waqfs

Under these topics medreses, zaviyes, libraries, mosques, small mosques, tombs, imarethanes, darüssifas and baths were examined.

After waqfs and waqfs institutions of Bursa were examined their influences and contributions to the city Bursa also were studied.

What the waqf institutions contributed to the development of Bursa in terms of settlement improvement, physical appearance, trade, economy, education and culture was examined with a wide perspective through information acquired from the waqfiyes. In fact through this information social, cultural, educational and financial aspects of the XV th century Bursa was displayed.

Thus a definite period of the city history of Bursa and waqf institutions were examined in the light of the documents.

